

BETHLEN GÁBOR ÉS UDVARA

1580 1629

IRTÁK

GINDELY ANTAL és ACSÁDY IGNÁCZ

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

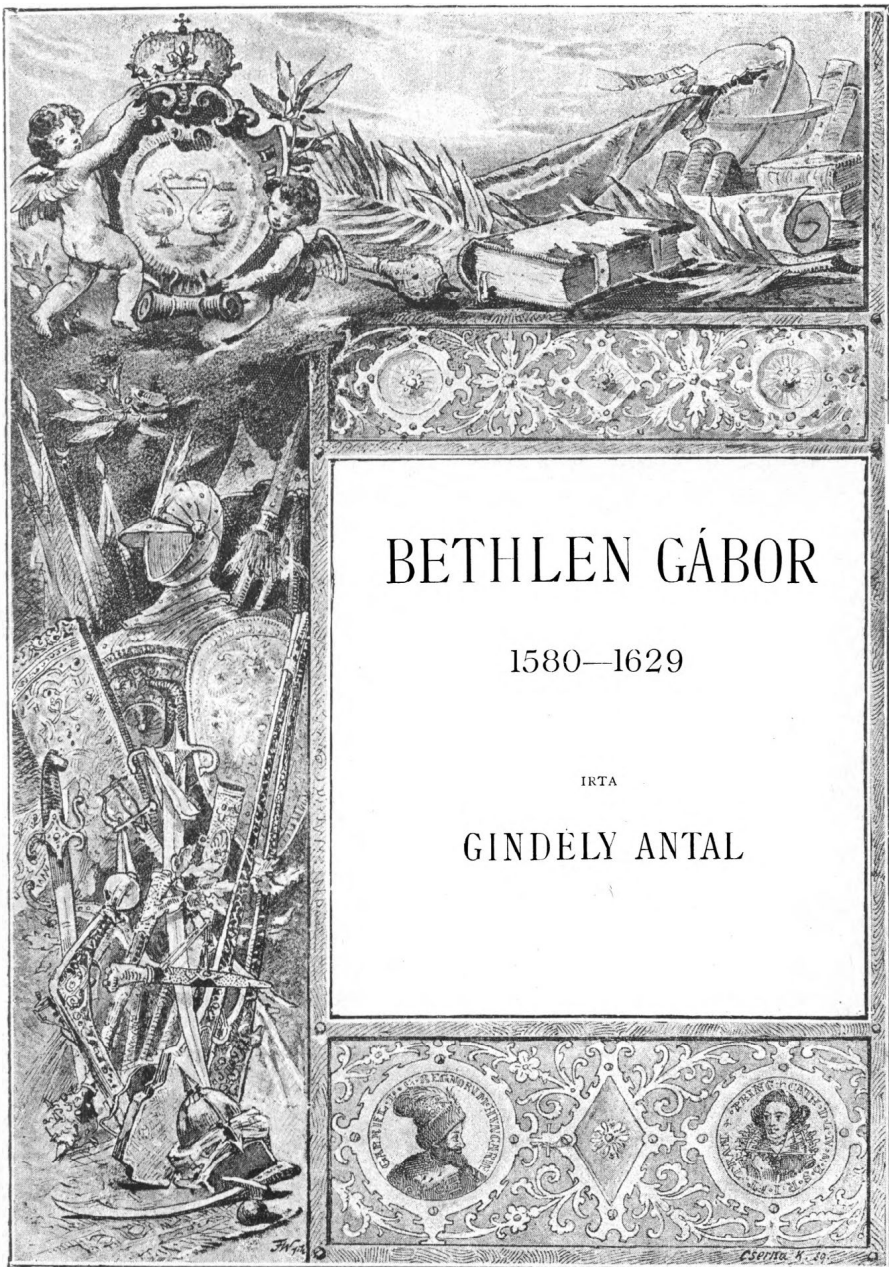
1890

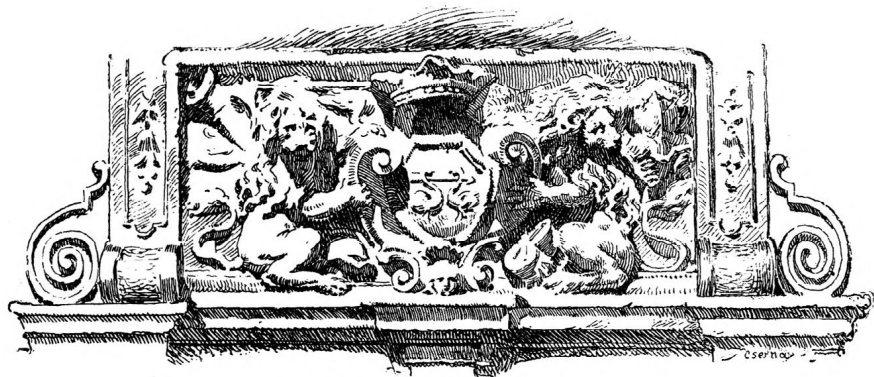

Czinkép.

BETHLEN GÁBOR ARCZKÉPE

Gróf Apponyi Sándor birtokában levő egykoru rézmetszetről.

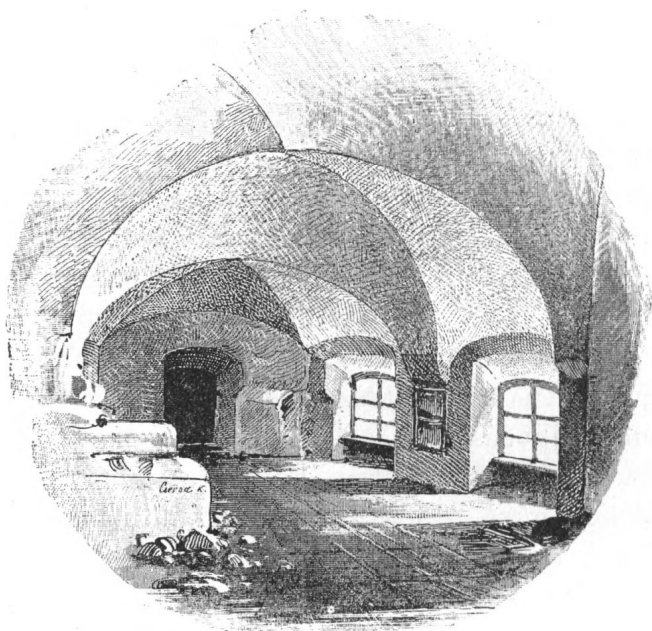
2. GYULAFEJÉRVÁR. A BETHLEN-HÁZ RÉSZLETE.

ÉVEK hosszú során át foglalkozom a harmincz éves háború történetével. Kutatásaim közben figyelmem mindinkább Bethlen Gábor erdélyi fejedelemre irányult s minél alaposabban megismertem egyéniségének jelentőségét, annál jobban beláttam, hogy kora eseményeinek fejlődésére ép olyan, ha nem nagyobb befolyást gyakorolt, mint ama világtörténelmi tragœdia más kimagasló alakjai, mint Mansfeld, Thurn, Halberstadti Keresztély, IV. Keresztély dán király, Miksa bajor választó s hogy csupán sikereinek nagysága tekintetében marad el Gusztáv Adolf, Waldstein vagy Richelieu mögött. Most összefoglaló képet akarok nyújtani uralkodásáról s habár főleg diplomaciai és katonai működését tartom szem előtt, e tekintetben e kép olyan teljes, minőt a forráskutatás jelen állapotában egyáltalán csak nyújtani lehet.

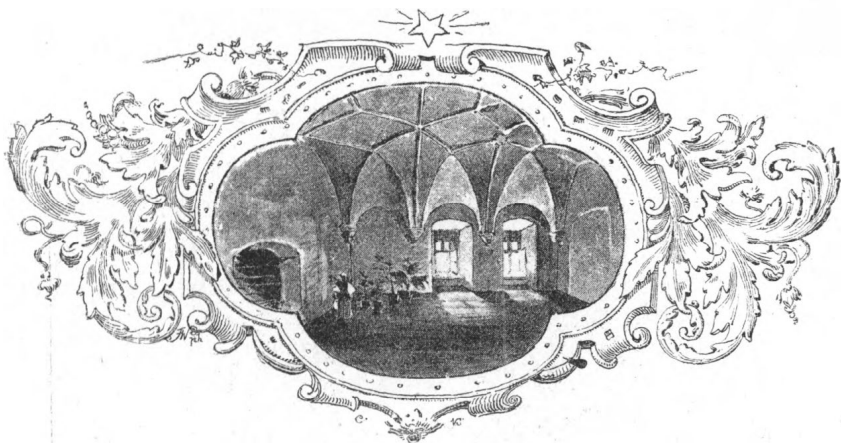
Munkámat a tárgy s az anyag természete két egyenetlen korszakra osztja. Az első 1622-ig, a második Bethlen haláláig 1629-ig terjed. Az első korszakra nézve a harmincz éves háború történetéről írt nagy munkám négy kötetében tett tanulmányaim összegezésére szorítkozom, de figyelembe veszem Szilágyi Sándor, Óváry Lipót s mások időközben kiadott okmánygyűjteményeit. Munkám ez első része rövidebb, mert nem akartam ismert s sok-

szor ismertetett részletek ismétlésével fárasztani az olvasót. Annál behatóbban foglalkozom az 1622—1629-ki időszakkal, s itt már eddig nagyobbára ismeretlen vagy felhasználatlan anyagból igyekszem megvilágítani Bethlen Gábor tevékenységét s a nagy politikai czélokat, melyek valósításán fáradozott.*

* Gindely Antal a magyar származású prágai egyetemi tanár a harmincz éves háború korszakának kitűnő történésze, jelen művét kizárólag e vállalat számára írta — úgy hogy az egyelőre másutt nem is fog megjelenni. Az eredetileg németül írt munkát ACSÁDI IGNÁCZ úr volt szíves lefordítani.

3. BETHLEN-SZOBA ILLYÉN.

4. A SZOBA, MELYBEN BETHLEN GÁBOR SZÜLETETT.

I.

BOCSKAY István, az erdélyi fejedelemség újjá alkotója csak nagyon rövid ideig élvezhette sikereit s már 1606 december 29-én meghalt vízi betegségben. Végrendeletében azt ajánlotta Erdély rendeine, válasszanak magyarországit fejedelmökké, mert a míg Magyarország királyai német nevet viselnek, szükséges, hogy magyar fejedelmekben leljék ellensúlyokat. Halála után Rákóczy Zsigmond és Homonnay Bálint — ip és vő — versenyeztek a trónért. Az erdélyiek amazt választották, a törökök viszont ez utóbbi mellett nyilatkoztak. De minthogy Homonnay képtelen volt a rendek rokonszenvét, Rákóczy pedig a porta jóváhagyását megnyerni, mindketten csalatkoztak törekvéseikben s hátrálni kényszerültek az ifjú Báthory Gábor előtt, kit Rákóczy leköszönése után Erdély rendei 1608 martius 5-én fejedelmökké választottak. Hogy a porta hozzájárulását kinyerje, Bethlen Gábort, ki tettel és tanáccsal nagyban előmozdította Báthory megválasztását, Konstantinápolyba küldötte; a követ czélt is ért azon feltétellel, ha az új fejedelem átengedi Lippa és Jenő végvárait, melyeket még Bocskay a töröknek ígért volt.

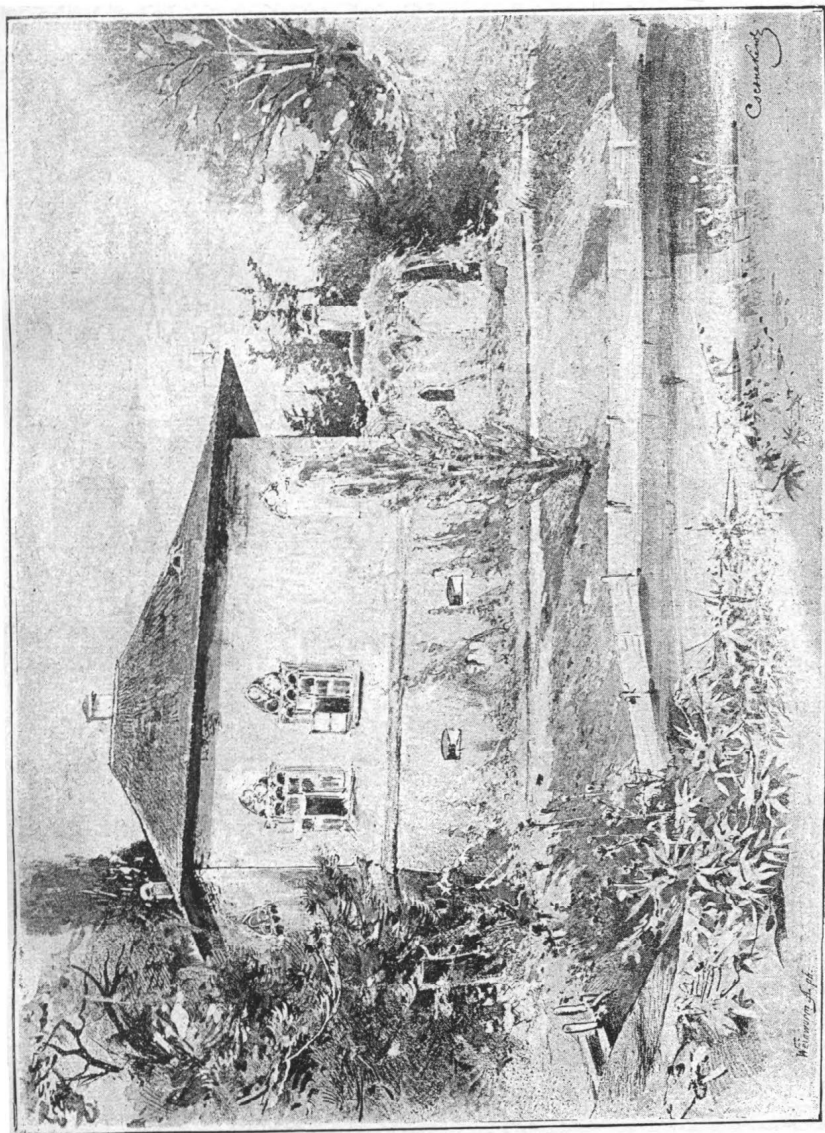
Nem ekkor történt először, hogy Bethlen Gábor szélesebb körök figyelmét magára vonta. Már néhány esztendő óta előtérben állott. Ezt nem származásának köszön-

5. ILLYE. BETHLEN SZÜLŐHÁZA.

hetten, mert noha családja régi nemes család volt, sohasem voltak kiterjedt jószágai.

Ő maga azt állította ugyan, hogy ősei a vajdai méltó-

ILYE, BETHLEN SZÜLŐHÁZA.
Cserna Károly eredeti rajza után.

ságot viselték,* de a család szerény vagyoni viszonyai alig igazolják e föltevést. Atyja jeles lovas kapitány volt, magasabb nyilvános tisztségeket is viselt, de nagy vagyont ő sem bírt szerezni.

Bethlen Gábor 1580-ban született. Ifjú korában alapos oktatásban részesült; nemcsak diákul tanult meg, hanem kifejlődött benne a tudományok és művészetek iránt való meleg érdeklődés is, mely később nagy arányú díszes építkezéseiben, tanintézetek alapításában, tudós férfiakkal való érintkezéseiben jutott kifejezésre. Csakhogy az ifjú nem sokáig szentelhette magát a tanulásnak; már tizenhét éves korában a vitézi mesterségre adta magát, mely akkor a nemes ifjak legillendőbb foglalkozásának tekintetett. Már atyja közelebbi viszonyba lépett volt Báthory István lengyel királylyal, a fiú pedig még szorosabban csatlakozott Báthory Zsigmond fejedelemhez, elkísérte őt utazásain s egy ily alkalommal meglátogatta Rudolf császár udvarát is Prágában. Midőn Zsigmond a trónról lemondott és Basta György császári hadvezér vitte Erdély kormányát, Bethlen eltávozott az országból, de nem bizonyos, azért-e, mert szülőföldre szomorú állapotai keserítették el, vagy azért-e, mert valamely okból büntetéstől kellett félnie?*

6. RÉSZLET AZ ILLYEI KASTÉLYBÓL.

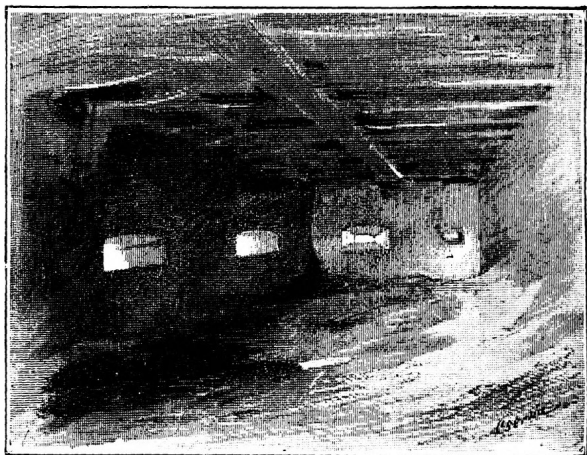
Egy ideig Nándor-Fejérvárt tartózkodott, ismeretessé-

* Bethlen ezt Sennyey püspökkel folytatott beszélgetésében, melyről alantabb még lesz szó, állította s ezért Magyarország főbb nemességéhez számította magát.

** Ez utóbbit állítja Strassburg Pál

Gusztáv Adolfnak küldött jelentésében SZILÁGYI SÁNDOR: Tört. Tár 1882. Strassburg igen barátságos indulattal viseltette Bethlen iránt, miért is állítását alig lehet merően rágalomnak venni.

get kötött egy dúsgazdag olasznak a feleségével s vele szoros viszonyba lépett. De midőn a nő végleg el készült válni férjétől, hogy Bethlenhez csatlakozzék, ez szakított vele, mert nem akarta magát örökre lekötöni irányában. Inkább a fáradalmas katonaélethez tért vissza, újra hadi szolgálatot vállalt és török párton részt vett Székes-Fejérvár ostromában. Ez alkalommal összebarátkozott a tatár khán egyik fiával, a ki bőven ellátta pénzzel, lovakkal s másféle ajándékkal. Utóbb jelen volt Lippa ostrománál, mely várat gróf Dampierre védte a magyar elégedetlenek

7. LŐRÉSEK AZ ILLYEI KASTÉLYBAN.

és a törökök ellen. Egy kirohanás alkalmával, melyet a németek éjnek idején az ostromlók táborára tettek, Bethlen mindenét elvesztette, a mit a tatár khán fiától kapott. Egyetlen egy lova sem maradt s egyedül és gyalog szerrel kellett menekülnie.

Utóbb azonban ismét eljutott Székes-Fejérvárra s ott megszerzé a nagyvezír, a török főparancsnok kegyeit. A bizalmas társalgás óráiban keservesen panaszolta neki szülőföldjének nyomorú sorsát; figyelmeztette, hogy Erdély megszabadítására soha kedvezőbb pillanat nem kínál-

kozott, mint most. A nagyvezír hitelt adott biztatásainak s az ő segélyezésével történt, hogy Bethlen a Bocskay fölkelésében II. Rudolf ellen kiváló szerepet játszhatott. E közben (1605 majus derekán) feleségül vette egy nem

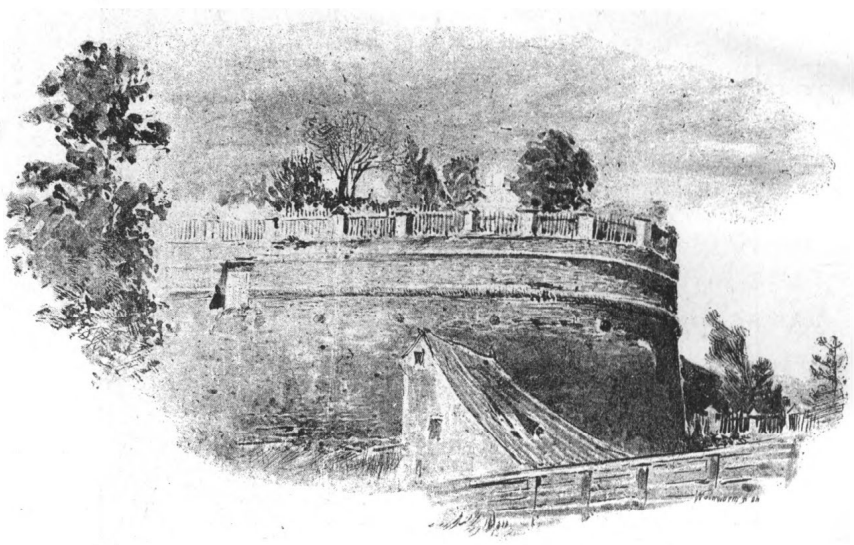

8. BOCSKAY ISTVÁN.

rég elhalt magyarországi főúrnak, Károlyi Lászlónak leányát Zsuzsánnát, s ez által Magyarországon is befolyásra tett szert.*

* Külföldi források s egy pár erdélyi szász író azt állítják, hogy Bethlen első neje a Székely Mózes özvegye lett volna. Székely Mózes özvegye Kornis Anna volt, a Kornis Farkas leánya, Bethlennek különben is rokona. E házasságról a magyar források semmit sem tudnak.

Noha immár Erdély főurai közt is jelentékeny helyre vergődött, Bocskay halála után maga nem lépett előtérbe, hanem csak a Báthory Gábor választása érdekében működött. A mint Konstantinápolyban már jelzett küldetését jó eredménynyel bevégezte, haza tért Erdélybe, hol időközben hatalmas ellenzék kezdett támadni Báthory ellen, ki csak érzéki vágyai kielégítésére gondolt, számos előkelő családot meggyalázott s ellenfeleit kérlelhetlenül üldözte.

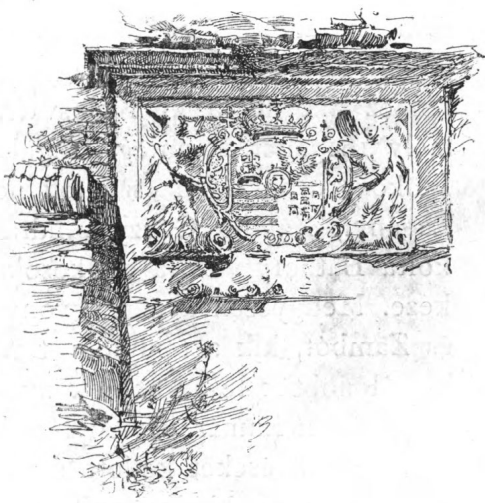
9. NAGY-SZEBENI SZOLDICS-BÁSTYA.

Utóbb — 1610-ben — Bethlen másodízben Konstantinápolyba utazott a fejedelem érdekében. Ez ellen ekkor összeesküvés keletkezett, melyben többen vettek részt azok közül, kiknek nejét vagy leányát Báthory megbecstelenítette. De az összeesküvést fölfedezték, részeseit kivégezték s jószágaikat elkobozták. A nyugalom azonban nem állott helyre. A szászokkal is viszálykodás támadt s Báthory Brassót és Szebent vívta. II. Mátyás király — akkor még nem császár — szintén arra kezdett gondolni, hogy Erdélyt

megszerezze s e célból Forgách Zsigmond országbíró-t 25.000 emberrel az országba indította. De a vállalat meg-hiusult, mert a törökök a védelemben támogatták Báthoryt s így Forgáchnak meg kellett hátrálnia.

E sikertől elvakítva a fejedelem még durvábban garáz-dálkodott, mint azelőtt s végül híveit és barátait is fenye-gette. Bethlen, a ki időközben a portáról haza érkezett, a maga életét szintén veszélyeztetettnek hitte s a törökhöz menekült Temesvárra, hol mint mutafejérek napi 120 oszpora fizetéssel alkal-mazást nyert. Hogy a porta kegyeit megtartsa, Báthory új követet, Gé-czy Andrást küldte Kon-stantinápolyba, ki azon-ban küldője bizalmát ki-játszva, ellene fondorko-dott, a fejedelemséget a saját számára eszközölte ki s azon ígéretet nyerte, hogy törekvéseiben a török hadak is támogatni fogják. De mihelyt a háborút megkezdette, megveretett s Báthory a további veszély ellen azzal igyekezett magát biztosítani, hogy minél szorosabban csatlakozott a bécsi udvarhoz s 1612 december 24-én formasierűen elismerte II. Mátyás magyar király felsőbbbségét.

Mindezt Bethlen a legélesebben szemmel tartotta s immár elérkezettnek vélte az időt, hogy a saját vágyait kielégítse s a fejedelmi széket önönmagának szerezze meg. Minthogy Báthory a II. Mátyás királylyal kötött szerző-dés folytán elszakadt a portától, Bethlen Drinápolyba ment, hol a szultán akkor éppen tartózkodott; ott sikerült

10. BETHLEN-CZIMER A SZOLDICS-BÁSTYÁBAN.

is kieszközölnie a fejedelemséget. 1613 majus 1-én a nagyvezír Bethlen Gábort Erdély fejedelmévé kiáltotta ki, ki viszont már előbb évi adófizetésre és Lippa és Jenő várak átengedésére, melyek még ekkor sem voltak török kézen, kötelezte magát. Eleinte nem kedvezett vállalatának a szerencse. De csakhamar Bethlen jókora török haddal és a tatár khán, a moldvai és havasalföldi vajdák kíséretében nyomult Erdélybe. Minthogy Báthory csupán 10.000 főnyi sereget tudott a sokkal erősebb ellenség elé állítani, nem bocsátkozott döntő csatába, hanem Nagyváradra menekült. A fejedelmétől elhagyott sereg nagyobb részt Bethlenhez állt át, a ki Kolosvárra országgyűlést hirdetett, mely 1613 oct. 23-án egyhangulag fejedelemmé választotta. Időközben a királyi csapatok néhány tiszte Szilasy János, Ladányi, Zambó Géczy Andrással szövetkezve meggyilkolta Báthoryt. De a gyilkosokat mind utolérte a nemesis keze. Medgyesen a nép agyonverte Ladányit, míg Szilasyt és Zambót, kik a templom tornyába menekültek, az ablakból dobták le az utánok nyomuló drabantok.

Bethlen immár versenytárs nélkül állt tehát. De bármi nagy erőködéseket kellett a trón megszerzéséért kifejtenie, még nagyobbakra volt szüksége a végből, hogy azt, a mit elért, meg is tartsa s Erdélyből, a belső küzdelmek és külső befolyások által mélyében fölkavart vazall-államból életre való, virágzó országot alkosson. Kezdetől fogva megvolt benne a szándék s e végből először is azon fáradozott, hogy rendet hozzon a zűrzavaros belviszonyokba. Szilárd alapra kívánta fektetni a maga uralmát, hogy azután nemesen felfogott uralkodói hivatását teljesíthesse s a külső támadások ellen is sikeresebben védekezhessék. Mindjárt az első országgyűlésen, melyet 1614-ben Medgyesen tartott, a Báthory Gábor által törvényellenesen elítélteket visszahelyezte jószágaik birtokába s intézkedéseket tett, hogy az ország belső békéje megszilárduljon

MEDGYES. A TORONY, MELYRŐL SZILASSYT LEDOBTÁK.

Csorna Károly eredeti rajza után.

II. MEDGYES: PARASZT-TORONY.

s a különböző hitfelekezeteknek templomaik és iskoláik zavartalan birtoka biztosítsassék.

A mint a belső dolgokat valamikép rendbe szedte, nyomban ellensúlyozni igyekezett a külső veszélyeket, melyek uralkodását fenyegették. Az akkori nagyvezír azzal a tervvel foglalkozott, hogy Erdélyt közvetlenül meghódoltassa a portának s öt közigazgatási kerületre ossza fel. Csakhogy ezt a tervet Bethlen Gábor hamar meghiúsította s az ellenállás, melylyel a törökök Erdélyben találkoztak, meggyőzte őket, hogy tervök a legkomolyabb nehézségekbe ütközik s hogy Mátyás római császárral és magyar királylyal is háborúba keverné őket. Jónak látták tehát szándékukat egyelőre elejteni.* Bethlen eszélyes és előzékeny magaviselete szintén nagy mértékben elősegítette, hogy a porta lemondott hódító terveiről. A fejedelem diplomatai ügyességének ez volt egyik legnagyobb vívmánya, melyet el tudott érni a nélkül, hogy bármi gyengeséget mutasson, mi őt játéktárggyá súlyesztette volna a török államférfiak kezében.

Míg ekképen a török részről közvetlenül fenyegető veszedelmet elhárította, másfelől keletkeztek bajok. II. Mátyás császár és király támadást készített elő Erdély ellen. Nem akarta Bethlent fejedelemnek elismerni s később is csak azon föltételhez tűzte az elismerést, ha Bethlen Nagy-Váradot, a régi Zápolya-féle birtokot átengedi, összeköttetéseit a portával megszakítja vagyis a portához való hűbéresi viszonyt széttépve a császár-király vazallusává lesz, s neki, nem pedig a töröknek adja át Lippa és Jenő várakat. Minthogy Bethlen e föltételeket visszautasította, Bécsben meg akarták őt buktatni s e célból támogatták Homonnay Györgyöt, a ki Erdélyt a katolikus párt segédelmével igyekezett hatalmába keríteni.

* ÓVÁRY Lipót: Oklevéltár Bethlen Gábor dipl. összeköttetései történetéhez 460. oldal s más helyeken.

Mátyásnak azonban végre is el kellett állania Homonnay nyilvános támogatásától, mert valamint a magyar országgyűlés, akképen a császár által Linczbe összehívott osztrák «generalis gyűlés» (az összes ausztriai tartományok országgyűlése) sem akart hallani a háborúról. Mátyás tehát beletörődött a Bethlen elismerésébe azon kikötéssel, hogy ő valamint Erdély rendei elismerik összetartozandóságukat a magyar koronával s a császárt, mint Magyarország királyát, minden ellenségével szemben, csupán a törököt véve ki, támogatni ígéri. Mátyás ellenben lemondott Váradról s visszaadta a fejedelemnek mindazon helyeket is, melyeket Báthory Gábor halála után megszállott. Bethlen ekkor készségesen kötelezte magát a vallásszabadság fenntartására is, mi Erdély katolikusainak nagy hasznára vált; a jezsuiták, kik régebben kiűzettek az országból, visszatérhettek s újra birtokba vették a kolosmonostori templomot és iskolát.

E kiegyezési tárgyalásokhoz, melyek eredményét a császár és Bethlen 1615 majus havában szentesítették, fűződtek a bécsi udvar és a porta között szintén megindult alkudozások az utóbbi évek eseményei által megzavart zsitvatoroki béke megújítása tárgyában. Ezek is sikerre vezettek (1615 július 14-iki egyezmény Bécsben), ámbár a törökök nem bocsátották vissza ama helységeket, melyeket időközben behódoltattak.

Alighogy ez ügyeket rendezték, a szultán figyelmeztette Bethlen Gábort, hogy ígéretéhez képest adja át Lippa és Jenő várait. Bécsben, hogy a fejedelemnek bajt okozzanak, mindenképen meg igyekeztek nehezíteni ígérete beváltását. Khlesl bíbornok, a császár minisztere, Homonnay György útján meg akarta vesztegetni a két vár őrségét, hogy fegyveres ellenállással hiúsítsák meg az átadást. Csakhogy a fejedelem ezt a fondorlatot is ártalmatlanná tette. Föltétlenül ura lett a mozgalomnak, legyőzte az ellene

küldött hadakat, leverte az ellene támasztott forradalmat, s hogy Erdélyt nagyobb bajoktól megmentse, összehívta a rendeket Segesvárra (1616 oct. 9.), leplezetlenül feltárta előttök a helyzetet, s ezek elhatározása értelmében Lip-

*Parva mihi generis ne sint exordia probre
Effici virute nova me Casar habebat
In prece. mihi Roma dedit gestare Gallivm
Purpureum in populi vici CLESELITIS ore
Nectamen effugi invidiar pallentia tela
Reduere humanis nihil omni ex parte brachis est*

12. KHESL BÍBORNOK ARCZKÉPE.

pát átadta a töröknek, Jenőt azonban nem. A szultán ezzel nem volt megelégedve s ragaszkodott Jenő átadásához is. Bethlen Gábor diplomaciai ügyessége azonban kimeríthetetlen volt új meg új okok és ürügyek kitalálásában, melyekkel Jenő átadását egyre húzta-halasztotta. Az évi adót, melynek fizetésére kötelezte magát, szintén

SEGESVÁR.

Cserna Károly eredeti rajza után.

nem fizette; eleinte azzal mentegetődzött, hogy jövedelmeit a Mátyás császár ellen való védekezésre kénytelen fordítani; utóbb talán más kifogásokat használhatott, mert

Carole Khlesling

13. KHLESL BÍBORNOK ALÁÍRÁSA.

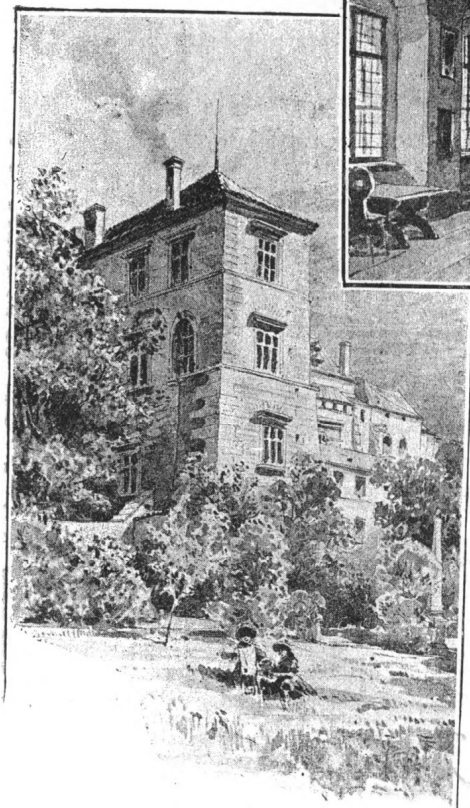
1619-ben történt először, hogy egy esztendei adót 15.000 forint értékben beküldött Konstantinápolyba. Erre, mint látni fogjuk, komoly okok indították.

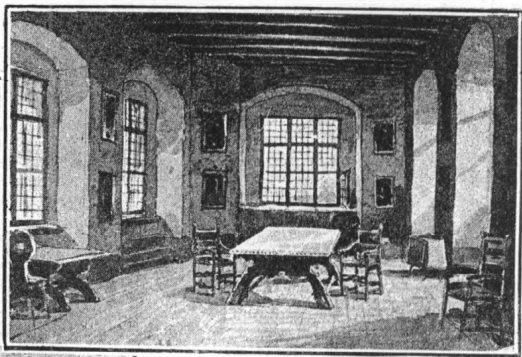
14. SEGESVÁR.

II.

Mátyás császár-királyt az 1618-ban kitörő cseh lazaadás a legveszélyesebb helyzetbe juttatta. Ez okozta, hogy el-

15. HRADZSIN RÉSZLETE, HONNAN A TANÁCS-
URAKAT LEDOBTÁK.

GYŰLÉS-TEREM.

állott minden további támadástól Bethlen ellen s összes vágyai abban összpontosultak, hogy a béke s a tényleges birtokállomány Magyarországon zavartalanul fentartassék. Ugyanez okok azonban Bethlen Gábort épen az ellenkezőre ösztönözhatték. Eddig a fejedelem megelégedett Erdély birtokával. Most ellenben elérkezettnek látszott

az idő, hogy terveit, melyeket eddig legfőlebb magasröptű ábrándképen táplált, valósítsa s a császári uralom romjain megteremtse saját uralmát Magyarországon. Ezt a messze szárnyaló tervet nyiltan természetesen nem hirdethette s ép oly kevésbé remélhette, hogy még a legjobb esetben is egy csapással lesz képes valósítani. Készen kellett lennie, hogy minden kitartás és hősiesség mellett is nem egyszer kellend visszavonulnia, szándékait megtagadnia, ellenfeleit képmutatással áltatnia, szóval a diplomácia minden fogását használnia, mert ereje a roppant vállalatra nem volt

elég nagy s magyar párthívei sem voltak oly megbízhatók, hogy mindig nyílt sisakkal haladhasson céljai felé.

Az első lépést új pályáján azzal tette, hogy felajálotta segítségét a császárnak a lázadó csehek ellen. De ez ajálat oly kevésbé lehetett megbízható alakban téve vagy oly elfogadhatatlan föltételekhez volt kötve, hogy Bécsben épenséggel figyelemre sem méltatták. Midőn azután II. Mátyás halálával a magyar országgyűlés az új királynak, II. Ferdinándnak felajálotta közvetítését a cseh viszályban, s ez okból küldöttséget menesztett Bécsbe, ennek egyik tagja, Thurzó Szaniszló megismerkedett a cseh fölkelés főkezdeményezőjével, gróf Thurn Mátyással, ki akkor a várost egy cseh sereg élén ostromolta, s általa megnyerette magát a cseh szövetség eszméjének (1619 július havában). Alig hogy Magyarországra haza tért, Thurzó nem elégedett meg azzal, hogy a még mindig Pozsonyban tanácskozó országgyűlést megbarátkoztassa ez eszmével, hanem Erdélybe utazott, hogy rábírja Bethlen fejedelmet, vesse latba saját kardját is, álljon élére a protestáns pártnak Magyarországon s szerezzé meg magának az ország koronáját. Bethlen haladéktalanul és elszántan határozott. Elfogadta a felhívást s minthogy a magyar nemességnek túlnyomóan nagyobb része a protestáns vallást követte, a cél könnyen elérhetőnek látszott, mert a cseh fölkelés, melyhez Ausztria is csatlakozott, Ferdinándnak összes erejét igénybe vette.

Csakhogy Bethlen éles esze tisztában volt azzal is, hogy a török sem marad a készülődő dráma tétlen nézője, hanem jelentékeny előnyöket fog a maga számára igényelni s majdan a hódítások megosztását követeli. A fejedelem teljesen átérezte e veszély nagyságát. Tudta, hogy a kétféle keresztény uralom kisebb baj az országra, mint az ő egyedüli uralma lenne, ha ezt a török terület lényeges kiterjesztésével kellene megvásárolni. De dicsvágyán kívül

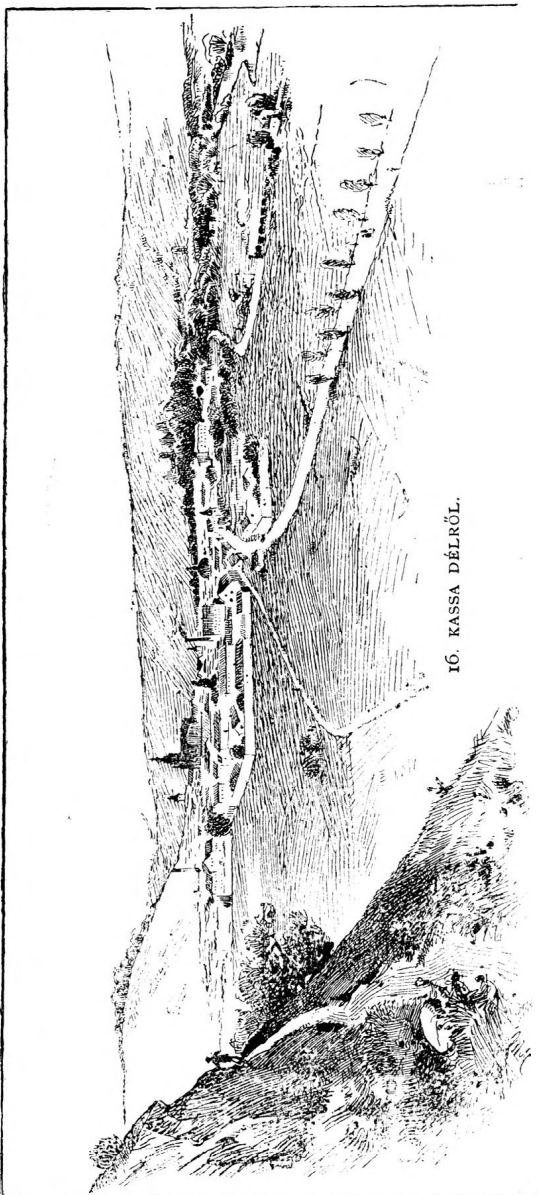
azon remény is bátoríthatta, hogy ha egyszer övé lesz Magyarország, majd talál módot és alkalmat, hogy a portának átadandó területrészt minél csekélyebbre szabja. Első sorban oda törekedett tehát, hogy a porta jóindulatát általánosságban megszerezze s különösen jóváhagyását a Ferdinánd ellen már tényleg megindított támadáshoz kieszközölje.

Kérelme támogatására 1619 october havában Konstantinápolyba küldötte az évi adót, melyet Erdély fejedelmei minden sürgetés daczára huszonöt esztendő óta nem fizettek. Ugyanakkor olyan szövetség kötését sürgette, melyben a szultán kötelezi magát, hogy őt, mint hűbéresét Ferdinánd császár minden támadása ellen megvédelmezi. Midőn követe Balassy, az előre bejelentett adóval Konstantinápolyba megérkezett (1619 dec. 11.), ünnepélyesen fogadták s Korláthtól, ki mint Magyarország rendének küldötte jött vele, szintén nem tagadták meg az ünnepélyes fogadtatást, bármint tiltakozott is ellene a császári követ.

Korláth és Balassy a török kormányférfiak előtt egyértelemmel kijelentették, hogy a magyarok megunták Ferdinánd uralmát s Bethlent akarják királyukká választani, ki viszont késznek nyilatkozott, magát a szultán hűbéresévé nyilvánítani s örök időkre tőle függeni. Igazolásukra a követek egy okmányt mutattak fel, melyet Magyarország negyven előkelő nemes ura írt alá. Balassy Bethlen érdekében hangsúlyozta azt is, hogy habár magaviselete nem felelt meg a porta minden óhajának s hogy különösen eddig az adót nem fizette meg, ez jövőre, ha kívánságai teljesítenek, másképp lesz. A török miniszterek és a mufti a nagyvezír kivételével a mellett voltak, hogy a porta Bethlen ajálataira barátságos választ adjon, főleg mivel a szultán éppen akkor háborúra készült Lengyelország ellen.

De már jóval a követségnek Konstantinápolyba indi-

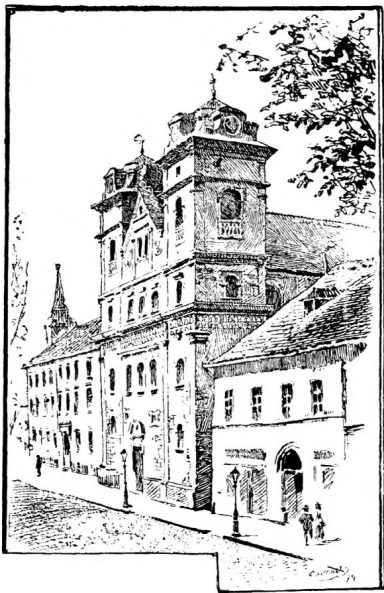
tása előtt megkezdte a fejedelem a hadi készülődéseket. Hogy igazi szándékaira nézve félre vezesse a bécsi udvarhoz szító katolikuskokat, azt híresztelte, hogy fegyverkezése a porta ellen irányul, melyet alattomos fondorlatokkal vádolt. Augustus közepén készen állott s ekkor értesőkre adta a cseh mozgalom vezetőinek, a directoroknak (1619 aug. 18.), hogy táborba száll, szeptemberben bevonul Morvaországba s ottan velők, mint szövetségeseivel egyesül. Ezzel megkezdte első támadását Ferdinánd ellen azon határozott föltevésével, hogy megtöri uralmát Magyarországon. Hadvezére Rákóczy György birtokba vette Kassát, hová a fejedelem összehívta a felső-magyarországi vármegyéket, hogy támadását általok szentesítse, a háború folytatásához a

16. KASSA DÉLRŐL.

szükséges eszközöket megszavaztassa s így ez országrészben véget vessen Ferdinánd kormányzatának.

Midőn ez események híre Bécsbe érkezett, ott meg voltak győződve, hogy az egész ország Bethlenhez pártol s a királynak csupán azon várak maradnak meg, melyek

17. A KASSAI GENERALIS PALOTÁJA.

őrsége németekből áll. A válalat szerencsés kezdete viszont Bethlenben a legnagyobb reményeket ébreszté s már Stajerország megszerzését is számításba kezdte venni. De olyan gyors haladásokat még sem tett, mint hitte s mint a cseheknek kilátásba helyezte; csak october 9-én érkezett Nagy-Szombatba, honnan hadvezérét Rhédeyt 10.000 főnyi sereggel Morvába indította, míg maga a következő napokban erőfeszítéseit Pozsony birtokba vételére irányozta, mely kulcsa a

Duna mentén Magyarországba vezető útnak. Csakugyan sikerült 1619 october havának második felében rá vennie Forgách Zsigmond nádort, hogy a pozsonyi várat a szent koronával átadja s nov. 11-ére országgyűlést hívjon össze Pozsonyba.

Rhédey Mihály időközben lovasaival benyomult Morvába s october 12-én Neumühlnél egyesült Thurn gróffal, minthogy a cseh hadak vezetését Keresztély anhalti herczeg vette át, míg a morvák a magok seregének fővezérévé Thurnt választották. A császári sereg főparancsnokai, Bouquoy és Dampierre tábornokok Bécsbe húzódtak vissza, hová a csehek és morvák a magyar-erdélyi segédhadakkal

nyomon követték őket. A szövetséges sereg Pozsonynál kelt át a Dunán s ott Bethlen hadainak másik részével egyesült. Bécset akarták ostrom alá fogni s hatalmukba is kerítették volna a császári székvárost, ha a szükséges ostromágyúval rendelkeznek, vagy legalább hosszabb ideig

18. KERESZTÉLY ANHALTI HERCZEG ARCZKÉPE

körülzárolhatják, mert Bouquoy eleséghiány miatt Bécset sokáig semmikép sem tarthatta volna.

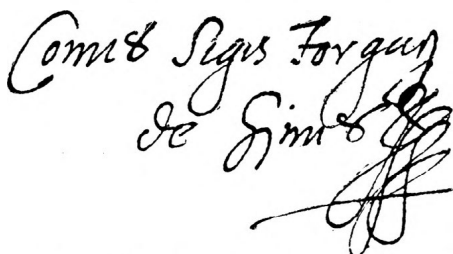
Csakhogy Bethlen néhány napnál nem maradhatott tovább Bécs alatt; november végén helyezte el csapatait a város kapui előtt s már december 5-én a magyar harczterén beállt események arra kényszerítették, hogy visszavonja azokat, mire szövetségesei szintén abban hagyták az ostromot. Egy magyar főúr mentette meg Bécset. Homonnay György, Bethlen régi ellensége és vetélytársa,

AVSTRIA TE LAVDAT, TE TERRA BOE.MA TREMISCIT
 ORBIS MIRATVR GALLICVS, ISTER AMAT.
 ET SIMVL, O SITE BELLI DVX INCLYTE CERNAM,
 OPTAT, INAVDIERAT PALLAS, ET EFFIGIAT.
 I, MODO, TE COELO NISI NOSTRO CHARTA NOTASSET,
 NON POTERAS TOTIDEM SEMPER ADESSE LOCIS.

Lengyelországban 10.000 főnyi sereget gyűjtött, betört Felső-Magyarországba és Sztropkónál teljesen megverte Rákóczy Györgyöt, ki előnyomulásának útját akarta állani. E vereség híre kényszerítette Bethlent, kit Homonnay hátban fenyegetett, arra, hogy felhagyjon Bécs vívásával s visszatérjen Magyarországra.

Alig érkezett Pozsonyba, Forgách nádor közölte vele, hogy a császár békét óhajt s ez okból alkudozások indítását ajánlja. Bethlen annál inkább elfogadta ez ajánlatot, mert egyrészt Rákóczy György veresége, másrészt a téli időszak miatt különben sem gondolhattott a támadás meg-

20. FORGÁCH ZSIGMOND ALÁÍRÁSA.

újítására, a cseh-morva sereg pedig a kiállott fáradalom s az élelmezés és felszerelés hiányossága miatt feloszló félben volt. E mellett a fejedelem a háború folytatásához szükséges pénzzel sem rendelkezett, mert minden sürgetésére, hogy pénzzel segítsék, a csehek és Frigyes pfalzi választó, kit a csehek időközben

21. RÁKÓCZY GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

királyukká választottak, eddig csak ígéreteket kapott válaszul, maga pedig a lőszerre s a külföldön gyártott fegyverek beszerzésére szükséges kiadásokat nem fedezhette, mert Magyarország és Erdély jövedelmeiből csupán a hadak élelmezésének és ruházásának költsége telt ki. Mindezek következtében a tárgyalások Bethlen és II. Ferdinánd császár-király követei: Meggau gróf s Breuner báró közt, kiket Lépes Bálint kalocsai érsek s Nádasdy Ta-

más támogattak, 1619 december 30-án Pozsonyban megkezdődtek.

Az országgyűlés, mely ugyanazon időben Pozsonyban összeült, csaknem kizárólag protestánsokból állt s nem igen vette számba a folyó alkudozásokat. Ezt azzal mu-

22. BETHLEN GÁBOR ALÁÍRÁSA.

tatta ki, hogy Bethlent királylyá óhajtotta választani, a már megkoronázott II. Ferdinándot pedig a csehek példájára a tróntól meg akarta fosztani. De Bethlen, talán mert érezte, hogy az ez esetben meginduló döntő harczra még nem elég erős, rávette pártfeleit,

hogy e szándékuktól elálljanak s csupán Magyarország fejedelmévé kiáltásuk ki (1620 január 20.). Tényleg ezzel is reá ruháztatott az uralkodás, csakhogy szerényebb czím mellett.

Minthogy Bethlen a választást vissza nem utasította, a császár követeknek meg kellett volna a vele való alkudozásokat szakítaniok. De nem tették, mert remélték, hogy jelentékenyebb engedmények fejében önkényt le fog az új címről mondani s a császárral fegyverszünetre lép, ki így azon helyzetbe jut, hogy osztatlan erővel támadja meg a cseheket. Várakozásuk nem is volt alaptalan; olyan nagy engedményeket kellett ugyan tenniök, melyek körülbelől egyenlők voltak Ferdinándnak ideiglenes lemondásával egész Felső-Magyarországról. De a fegyverszünet mégis létrejött, még pedig a következő alapon: Ferdinánd egy új országgyűlés összehívásáig Bethlenre ruházta Felső-Magyarország kormányzatát, négy magyar vármegyét és

Munkács várát örök időkre, kilencz vármegyét pedig élet-hossziglan neki enged; ezen kívül Sziléziában két herczegséget, Oppelnt és Ratibort, Csehországban 200.000 forint értékű jószágot ruház reá s a német birodalmi fejedelmi méltóságot adományozza neki; a császár birtokában csupán Győr és Komárom várak maradnak. Ily alapon kötött meg a fegyverszünet 1620 január 16-án, mire Bethlen Pozsonyból Kassára utazott.

Ezzel az első hadjárat be volt fejezve.

III.

Mikor Bécsben a fegyverszünet részleteiről értesültek, a magyar tanácsosok azt ajánlották II. Ferdinándnak, ne hagyja jóvá az egyezményt. De az a meggyőződés, hogy

23. II. FERDINÁND ALÁÍRÁSA.

lehetetlenség egyszerre Magyarországgal is Csehországgal is hadat viselni, minthogy szövetségesei: Spanyolország, a kath. liga, Szászország csak tavasszal jöhetek segítségére, Ferdinándot arra sarkalta, hogy az engedményeket, melyeket követei Bethlen fejedelemnek tettek, január 23-án szentesítse. Néhány nappal később Bethlenhez intézett levelében kijelenté, hogy a létrejött fegyverszünetet egyedül Magyarországra nézve tekinti érvényesnek. Viszont a

fejedelem azt a csehekre is kiterjedőnek mondotta, mert még a pozsonyi tárgyalásokban kikötötte, hogy a császár Csehország irányában «igazságos és méltányos föltételek mellett szintén pihentesse fegyvereit». A császári követek e szavak ellen nem emeltek kifogást, minthogy nem csupán a csehek javára, hanem akképen is magyarázhatók voltak, hogy az «igazságos föltétel» alatt Csehország viszszerterését Ferdinánd uralma alá kell érteni. Bethlen tudatában volt ugyan az illető szavak kétértelműségének, de nem erőszakolta a dolgot, mert egyelőre magának is némi nyugalomra volt szüksége.

Későbbi kéréseinek és előterjesztéseinek azonban volt annyi foganatja, hogy a császár készen nyilatkozott a fegyverszünetet a csehekre is kiterjeszteni, mihelyt őt erre fölkéri. A pfalzi választóval, ki időközben cseh királylyá koronáztatott — őt nevezték később «hó király»-nak — alkudozni sem akart, hanem csupán magokkal a csehekkal, kiknek meghódolását minden alkudozás előfeltételének tekintette. De mivel a csehek ezen az alapon vonakodtak tárgyalni, a fegyver sem pihent. Frigyes cseh királynak volt annyi belátása, hogy tudja, hogy a császárral minden alkudozás céltalan, minthogy ez ép oly kevéssé fog a cseh koronáról lemondani, mint ő maga. A legnagyobb erőködések tette tehát, hogy Magyarország újabb csatlakozását s a Ferdinánddal kötött fegyverszünet fölmondását (1620 február) kieszközölje.

Bethlen tisztában lehetett azzal, hogy a mint Ferdinánd teljes győzelmet arat a cseheken, ő sem sokáig élvezheti Magyarországon kivívott sikereit. De mivel pénzbeli segélyforrásai szerények voltak s maga még nem foghatott fegyvert, elhatározta, hogy a császárral fegyverszünet iránt újabb tárgyalásokat indít ugyan, de nyíltan kifejezést ad azon elhatározásának, hogy a cseheket fel nem áldozza. Csakhogy Ferdinánd, ki akkor már bizonyos volt benne,

*Gabor Bethlen by der Gratie Gods Koninck van ongeren.
Prince in Feuenberge etc*

BETHLEN GÁBORNAK BELGA MŰVÉSZ ÁLTAL KÉSZITETT ARCZKÉPE.

Az országos képtár birtokában levő egykoru rézmetszetről.

hogy szövetségesei néhány hét múlva segélyére jönnek, nem hagyta magát ijesztetni, hanem határozottan s világosan tudtára adta a fejedelemnek, hogy a csehekkal csak úgy bocsátkozik tárgyalásokba, ha választott királyuk, Frigyes eltávozik az országból.

Ez a szilárdság meggyőzte Bethlent, hogy a császár bizonyosra veszi a csehek legyőzését, mire azután majd ő reá kerül a leszámolás sora. Pénztelensége daczára nem tétoვázott tovább, hanem elhatározta, hogy újra fölveszi a harczot s ezt 1620 martius 31-én tudatta a császárral. Egyzsersmind Magyarország nevében Thurzó Imre közvetítésével, ki e végből Prágába utazott, a csehekkal állandó szövetségre lépett, mely kimondotta, hogy a két ország örök időkre egymás kölcsönös védelmére kötelezi magát. A cseh korona országai megígérték, hogy évenként 103.000 tallért fizetnek Magyarországnak a törökök ellen emelt végvárok fentartására. E fizetéssel azonban épen nem új terhet vállaltak magokra, hanem egyszerűen tovább fizették azt az évi járulékot, melyet e célra már régóta szoktak szolgáltatni. Mivel ugyanis a magyar kincstár a végvárok kellő fölszereléséről és ellátásáról gondoskodni előbb sem bírt s a várak nem is annyira Magyarország, mint a szomszédos tartományok oltalmára szolgáltak, a németosztrák és cseh országok már a xvi. század óta elvállalták a teher egy részét s azon ígérek, melyeket a csehek most Bethlennek tettek, egyszerűen eddigi szolgálmaiknak feleltek meg. Felső- és Alsó-Ausztria szintén csatlakozott a szövetséghez s a közös védelemre csapatok küldését, valamint évi 60.000 tallér pénzsegély fizetését ígerte (1620 ápril 25.).

Bethlen fent említett levelében huszonöt napi határidőt engedett a császárnak, hogy ez idő letelteig határozzon a fegyverszünetről. Ez idő ápril 25-én járt le s már három nappal később 3.000 lovas nyomult a morva ha-

tárta, hogy ott a császár ellenségeihez csatlakozzék. Csakhamar Beszterczebányán új országgyűlés kezdett tanácskozni, a melyen Bethlen a Pozsonyban csak félig végzett munkát befejezni s magát királylyá választani igyekezett. Noha e szándék a császár előtt nem maradt titokban s a fejedelem különben is újra fegyvert fogott ellene, Ferdinánd a maga érdekében levőnek tartotta mindezt figyelembe nem venni s követeit Beszterczebányára küldeni, hogy ott — mint Pozsonyban végeztetett — a fejedelemmel való viszályos ügyeket békésen elintézzék.

Csakhow az országgyűlés még alkudozásokba sem bocsátkozott, hanem csakis Bethlen javaslatait vette fontolóra, melyek oda irányultak, hogy Magyarország vegyen részt a Csehország védelmére irányuló háborúban s a szükséges anyagi eszközöket a fejedelem rendelkezésére bocsássa. Az indítványra nézve a gyűlés még nem hozott határozatot, midőn Frigyes cseh király két követe: Dohna Kristóf és Knesebeck érkezett Beszterczebányára s fölkerlte a fejedelmet, hogy a cseheket ne csupán 3000 lovasal, hanem teljes erejével támogassa. Bethlen kész volt ez óhajtatást teljesíteni; a Dunán 30 hajóból álló hadi flotilát akart szervezni s 20.000 embert síkra állítani. A több havi hadjárat költségeit 800.000 forintra számította, melynek negyedrészt sajátjából kívánta fedezni, egy másik negyedrészt viszont a magyarországi adókban nyert volna fedezetet, ellenben az utolsó két negyedrészt, tehát a szükséglet felét a csehektől követelte.

E kívánságát ugyanekkor külön követével Prágában is kifejezte s minthogy ott azt a meggyőződést merítették, hogy üres ígéretekkel tovább áztatni a fejedelmet már nem lehet, Frigyes cseh király ezüst asztalkészletének egy részét, ékszereit s másnemű clénodiumait zálogba tette a prágai zsidóknál, kiktől 100.000 frtot kapott. Ez összeget Magyarországba küldötte azon ígérettel, hogy legközelebb.

további 200.000 frtot fog Bethlenhez juttatni. Ez elég volt arra, hogy a fejedelmet a cseh követek, különösen a pénz áthozója Plessen irányában a legbarátságosabb hangulatba hozza. Hosszasan beszélgetett velök a háború folytatásának módzatairól s többféle merészen kigondolt tervet adott elő, hogyan lehet az ellenséget megsemmisíteni. Plessen azonban több hideg vérrel ítélte meg a helyzetet; az ő véleménye szerint csakis új szövetségesekkel lehetett a veszélyt elhárítani, miért is azt tanácsolta, hívják segítségül a törököt. Bethlen azonban erről a szövetségesről hallani sem akart s csupán Plessen azon érvelésének, mely szerint «a legszélső veszélyek ellen kérlelhetetlen eszközket kell alkalmazni» engedett s megígérte, hogy Stajerszág ellen 3000 főnyi török hadat fog indítani.

Minthogy Bethlen a lehető legszorosabban csatlakozott a csehekhez, szabadulni igyekezett a császári követektől, kik még mindig Beszterczebányán tartózkodtak. Célját azzal próbálta elérni, hogy a velök való minden tárgyalás elől kitért s ott időzésüket sokféle megalázással tette nekik tűrhetetlenné. Minthogy a nyilatkozatok, melyeket hallottak, minden kétséget kizártak arra nézve, hogy Magyar- és Csehországok közt valóban megkötöttett a szövetség, végre elhatározták az alkudozások megszakítását s ugyanekkor a Ferdinánd magyar király által részökre adott meghatalmazás alapján a beszterczebányai országgyűlést feloszlattának, minden további határozatát pedig semmisnek és érvénytelennek nyilvánították. Erre a követek 1620 aug. 17-én Bécsbe indultak.

Elutazások természetesen nem vonta maga után az országgyűlés eloszlását. Ellenkezőleg a rendek II. Ferdinándot trónvesztettnek nyilvánították s új királyválasztáshoz láttak, mely augusztus 25-én ment végbe. Ez úttal Bethlen Gábort választották Magyarország királyává. Míelőn az országgyűlés egy küldöttsége a választást tudo-

mására hozta, Bethlen elfogadta a koronát, mint megérdemlett jutalmát tevékeny élete sokféle fáradalmainak és veszélyeinek. Ellenben a koronázást, melyet a választásnak nyomon kellett volna követnie, párthívei óhajainak ellenére elhalasztotta. Bizonyára nem szerénysége tartóztatta vissza ettől a döntő lépéstől. Államférfiúi belátása számba vette, hogy diadala Ferdinándon végre is kétséges s hogy új alkudozások válhatnak szükségessé. Nem akart tehát a végletekig menni, nem akart oly lépéshez folyamodni, mely kibékülését a Habsburgokkal elvileg és örökre lehetetlenné tette volna. Ekkor tanúsított bölcs mérséklete csakugyan sok bajnak vette elejét s eljárása teljes igazolást nyert a bekövetkező eseményekben.

De habár elhalasztotta a koronázást, a királyi címet még is fölvette s olyan ércpénzt veretett, melyen királynak volt nevezve. Ekkor Erdély is hozzájárult a cseh-magyar szövetséghez s kötelezte magát, hogy meghatározott számú hadat állít síkra, ha a szövetséges országok megtámadtatnának. Végül a beszterczebányai országgyűlés törvény útján jóváhagyta a kath. egyházi javak elkobzását, mit Bethlen már akkor elrendelt volt, midőn Magyarországra benyomult. A kath. püspököknek, kiknek száma háromra korlátoztatott, 2000 forintnyi évi fizetés rendeltetett. Ez természetszerű következménye volt a helyzetnek, mert első sorban a katolikusok voltak Bethlen törekvéseinek fő ellenségei.

A mint a fejedelem a múlt évben a portától engedélyt kért a Ferdinánd ellen való támadásra, úgy most Ozmán szultántól fölhatalmazást igyekezett kinyerni a magyar korona elfogadására. Jóval előbb, mint a beszterczebányai országgyűlés királylyá választotta, megindította ez irányban a tevékenységet Konstantinápolyban. Kétszer oly nagy ajándékot ígért, minőt addig a császár-király szokott a portára küldeni és újra sürgette a katonai segílyt Ferdi-

nánd támadása esetére. Minő érvekkel támogatta követé e kívánságot, azt nem tudni. Minden esetre utalhatott arra, hogy Bethlen jobb, kényelmesebb szomszéd lesz a török birodalomra nézve, mint a hatalmas Habsburg-ház. Ez az okoskodás azonban a törököknél nem mindenütt keltett visszhangot; Mehemet budai pasa sokkal kevésbé félt a császártól, mint a dicsvágyó Bethlentől s azért óva intette a portát, hogy a fejedelemnek segílyt ne adjon.

A szultán azonban egyelőre a saját érdekében levőnek találta nem ugyan a kívánt katonai támogatást megadni Bethlennek, de legalább el nem tiltani őt a felajálott korona elfogadásától. A válasz, melyet ez ügyben hozzá intézett, a keleti kényúr egész durvaságát visszatükrözi. A helyett, hogy udvarias szavakban fejezné ki jóváhagyását, megintí őt a sokféle hazugság miatt, melyekkel kérelmeit támogatta és számos hamisított levele miatt. A korona elfogadásához pedig a beleegyezést csak oly föltétellel adja meg, hogy Bethlen ne késsék tovább Jenő vára átadásával.*

Midőn utóbb a beszterczebányai országgyűlés csakugyan királylyá választotta Bethlent, ez már biztosítva volt a porta jóváhagyása, habár nem is fegyveres segítsége felől. Minthogy azonban a cseh király ezt a segítséget multhatatlanúl szükségesnek tartotta, s felfogásában Bethlen is osztozott, közvetlenül a szultán helyeslő válaszának vétele után Konstantinápolyba új és fényes küldöttséget indított, melyben nem csupán Magyar- és Csehországok, hanem Ausztria képviselői is részt vettek úgy, hogy a kísérettel együtt valami száz emberből állott.

A követség 1620 augusztus 25-én, tehát csaknem közvetlenül a királyválasztás megejtése után indult el Beszterczebányáról s olyan ajándékokat vitt, melyek értékét

* ÓVÁRY id. műve 31.; haagai levéltár Haga jelentése 1620 július 7.

70.000 forintra becsülték. De mivel csak november 27-én, tehát a fehérhegyi csata után érkezett Konstantinápolyba, az ígéreték, melyeket kapott s melyek tényleg fegyveres segélynyújtásra vonatkoztak, legalább a csehekre nézve elvesztették értéküket.

A császár, ki attól félt, hogy Bethlen bármely pillanatban egész erejével megtámadhatja, megosztotta hadsere-

24. DAMPIERRE A HALOTTAS ÁGYON.

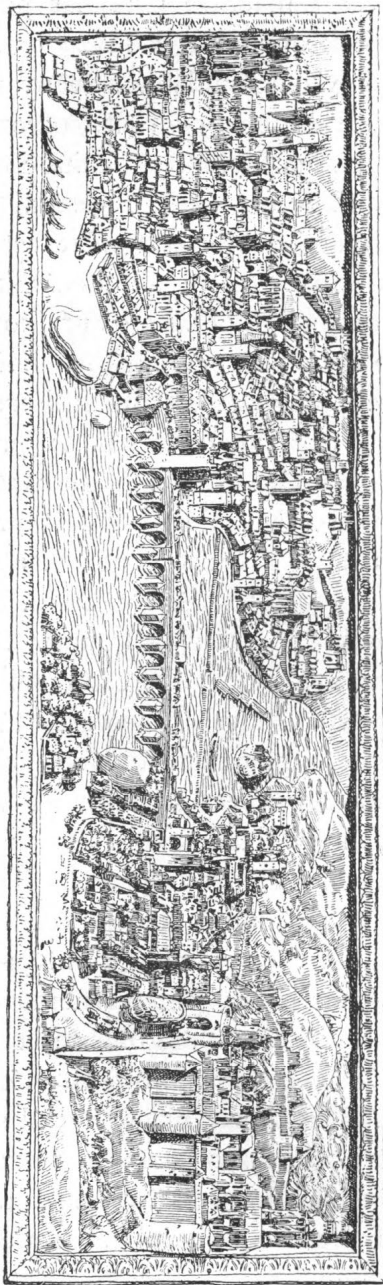
gét. Dampierre 6000 főnyi sereg élén a magyar határon helyezkedett el, Buquoy pedig a többi haddal Miksa bajor választó és a liga seregével igyekezett egyesülni, hogy a csehek ellen működjék. Dampierre Lagerbachnál megvert egy 5500 főnyi magyar csapatot, mely Hainburg vivására indult, de e kísérletét ostromlétrák hiányában valósítani nem tudta s visszavonult. E siker arra bátorította, hogy előre nyomuljon s próbát tegyen Pozsonyt rohammal bevenni. Odaérve Dampierre a vár kör-

nyékét tekintette meg, hogy a támadásra alkalmas pontot keressen, miközben a várbeliek agyonlőtték (1620 oct. 9.). Ezzel eldöntetett a császáriak visszavonulása. Néhány nappal később — oct. 13-án — Bethlen bevonult Pozsonyba és értesítette a cseh sereg parancsnokát, az anhalti herceget, hogy Morvába nyomúl s ott vele egyesülni fog.

Mielőtt Bethlen ez ígétét beválthatta, felkereste őt Angoulême herczeg, hogy a császárral új alkudozások indítására bírja. A francia udvarnál XIII. Lajos uralkodása kezdetén a szigorúan katolikus párt kerekedett felül s elnémitotta a Habsburgok ellenségeit, kik ott I. Ferencz korától kezdve IV. Henrikig túlsúlyban voltak. A prágai lázadást a francia király udvarában élesen kárhoztatták, a gyóntató, valamint a miniszterek Lajost a Habsburgok megsegítésére igyekeztek bírni s a király 1619 karácsonyán csakugyan megtette az ígétet segélynyújtásra. Utólag azonban ismét aggodalmak támadtak; a francia féltékenységet a Habsburgok irányában gyökerestül kiirtani még ekkor sem lehetett s végül a király fegyveres támogatás helyett csupán közvetíteni akart Ferdinánd javára.

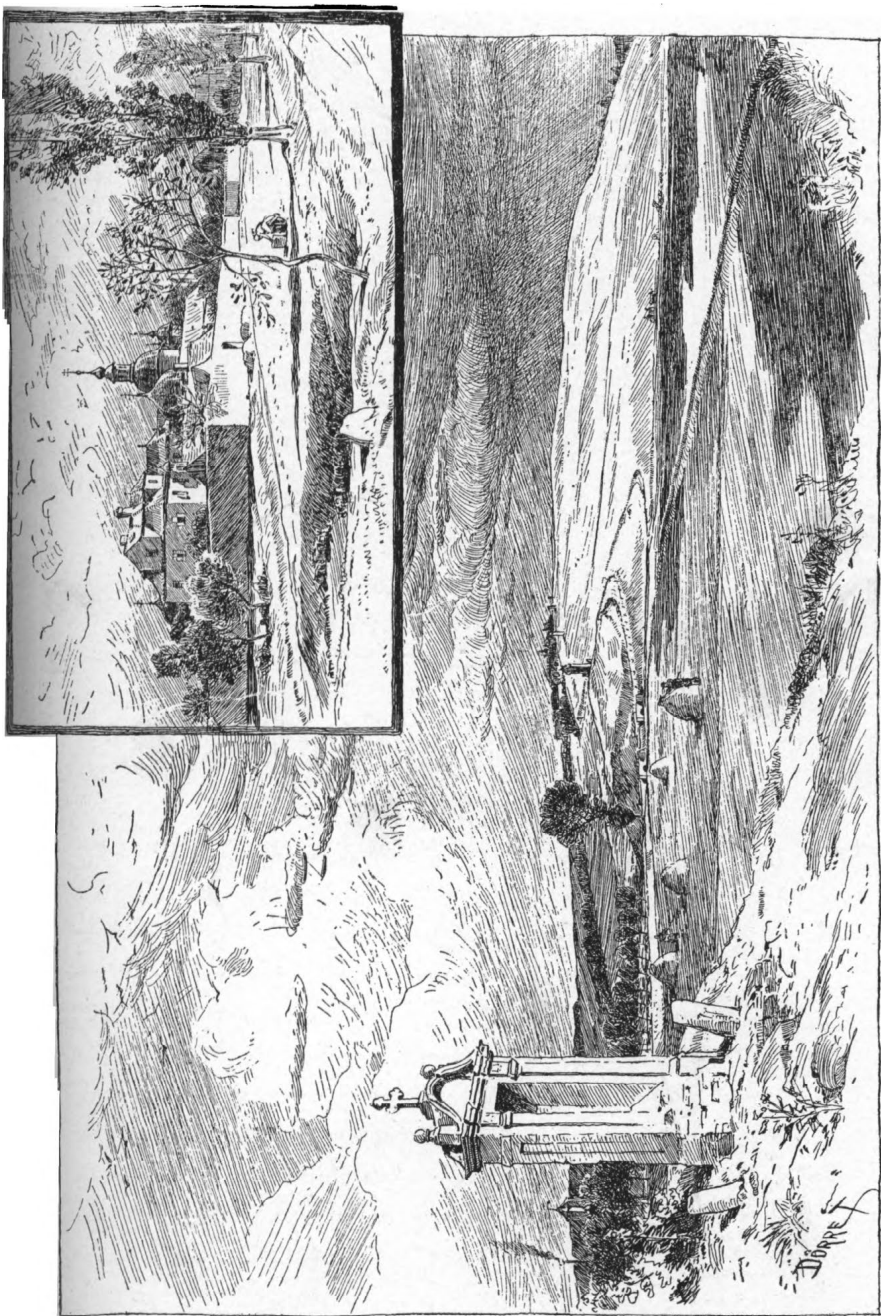
E célból Angoulême herczeg vezetése alatt követséget küldött Németországba, hogy Ferdinánd és a csehek kiegyezésének útját egyengesse. A követség nem kapott határozott utasításokat arra nézve, minő alapon kezdeményezze a tárgyalásokat; vajjon Ferdinándot felhívja-e a Csehországról való lemondásra s ezért neki másnemű kárpótlást ígérjen vagy pedig a cseheket ösztönözze a császár előtti meghódolásra? De még így is fölöttébb előnyös volt a követség a császárra, mert annak bizonyosságául szolgált, hogy habár Lajos király a császárt nem is részesíti, mint ígérte, katonai segélyben, még sem táplál iránta ellenséges szándékokat. A francziák jó indulatú semlegesége pedig elég volt arra, hogy Frigyes cseh király német barátait áldozatkészségökben ellankassza.

25. FAFAKAVÁNY A ST. VEIT TEMPLOMBAN PRÁGÁBAN.

ET PAVOR IN MAGNITUDINE BRACHII TUI EXORDIANTO. MDCXX

Magyarországot illetőleg szintén előnyösnek bizonyulta császárra a francia beavatkozás. Angoulême herceg Bethlent új alkudozásokra akarta bírni, melyekben a csehekre semmi tekintet se legyen s a császár uralma Magyarorszában bizonyos föltételek mellett visszaállítsák. Egyedül a fejedelem elszántsága, ki nem akart másodízben is hűtlenné lenni a szövetséghez s még kevésbé egyezhetett Ferdinánd uralmának visszaállításába Magyarországon, okozta, hogy Angoulême herceg minden eredmény nélkül volt kénytelen Pozsonyból távozni. Bethlen állhatatossága annál többre becsülendő, mert időközben jelentéseket kapott a cseh hadsereg nyomorúságos állapotáról s visszavonulásáról előbb Ausztriából Morvába,

A FEHÉRHEGY NYUGATRÓL.

Dörre Tivadar eredeti rajza után.

onnan pedig Csehországba, miközben az sehol sem volt képes a liga hadaival egyesült császáriakat feltartóztatni. Igéretét mindezek daczára be akarva váltani; elhatározta, hogy maga nem megy ugyan Morvába, de az eredetileg oda küldött lovasságot 8000 főnyi új haddal szaporítja. Ez a sereg gyorsan útnak indult s 1620 november 8-án estefelé Böhmisch-Brod és Schwarzkostelez vidékére érkezett s így négy mérföldnyi távolságra állott Prágához, melynek közelében a Fehér-Hegyen ugyan az nap vívott a döntő csata.

Az említett 8000 főnyi magyar sereg azonban a csatában már részt nem vehetett, hanem a vereség hírére nyomban megkezdte a visszavonulást. Ellenben Kornis vezetése alatt a harczmezőn is voltak jelen magyar csapatok, csakhogy Thurn állítása szerint épen gyávaságukkal tűntek ki, mert, a mint mondja, a tulajdonképeni harczban csak tíz emberök esett el, míg a többi a csatátér kőbányái közt a Moldva folyóhoz menekült. Bethlen a vádat igazoltnak vette s Thurn további állításai alapján a vezérre, Kornisra is kiterjesztette, kit a beállott rendetlenség fő okozójának nyilvánított.*

IV.

A cseheknek teljes veresége a fehérhegyi döntő csatában Bethlen fejedelemre is fölidézte a veszélyt, hogy eddig aratott összes sikereitől megfosztatik. A legnagyobb erélylyel fogott tehát elhárításához. A cseh királyt s a cseh korona országait kitartásra buzdította, a morvákat azzal fenyegette, hogy tökéletesen elpusztítja országukat, ha a császár uralma alá visszatérnének, felhívásokat inté-

* SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1886. évfolyam 10. oldal. Bethlen levele Lőcse városához 1620. nov. 23-án.

zett a magyarországi városokhoz és vármegyékhez s komoly erőkifejtésre intette őket. Eddigi közönyüket élesen ostorozta s figyelmeztette mindnyájokat, hogy ügyök bukása minő szomorú következményeket idézne rájuk. Ő maga, a saját személyére — mondotta — könnyen kibékülhet a császárral s mindenkor biztosítva lesz támadásai ellen. De a magyarok egyetemben lakolnának; vallásszabadságukat elnyomná, jószágait elkoboznák s vallonoknak és a császár más szövetségeseinek adományoznák.* Noha e levelei olyan szellemet lehelltek, mintha Bethlen a végletekig védeni akarná megszerzett koronáját, ha csak a magyarok buzgalommal támogatják, ugyanekkor tárgyalásokat próbált kezdeni a császárral is, hogy a legrosszabb esetben szerzeményeinek legalább egy részét biztosítsa. E mellett azonban a magyarok érdekeit nem áldozta fel, hanem ellenkezőleg mindent elkövetett, hogy kiváltságaik eltörlésének és jószágaik elkobzásának veszélyét elhárítsa rólok.

Ferdinánd az alkudozások ajálott folytatásába beleegyezett oly föltétellel, hogy azoknak sem pfalzi Frigyes cseh királyra, sem a csehekre kiterjeszkedniök nem szabad. Angoulême herczeg és kísérői, de Préaux és de Croisilles urak, vették át a közvetítői szerepet Ferdinánd császár és Bethlen fejedelem közt s kivitték, hogy a tárgyalások az ő jelenlétökben 1621 január 27-én Hainburgban kezdetököt vették. Ferdinánd követeiképen szerepeltek Meggau, Breuner és Solms grófok, Dallos Miklós pécsi püspök és Estérházy Miklós országbíró. Bethlen követe Péchy Simon erdélyi kancellár, a magyarok képviselői Forgách Zsigmond nádor, Apponyi, Jakusith és szlavniczai Sándor János voltak.

Buquoy időközben hadaival Csehországból a magyar

* SZILÁGYI az id. helyen.

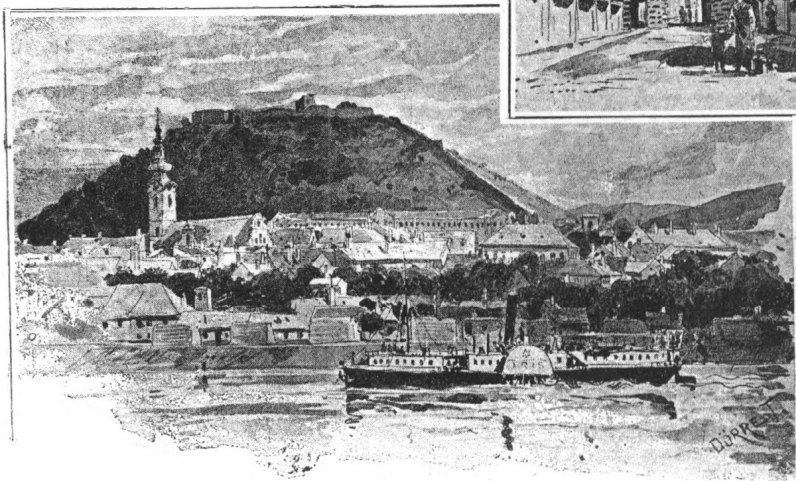
határszélre nyomult s a császár azt remélte, hogy e diadalmas seregétől való félelmében a fejedelem gyorsan rá fog állani a legmesszebb menő engedményekre, hogy lemond a királyi címről s kiüríti és visszabocsátja a megszállott összes területet, főleg ha néhány urodalom magánjogi átengedésével könnyítik meg neki a dolgot. II. Ferdinánd ekkor nemcsak azt hitte, hogy uralmát régi terjedelmében visszaállíthatja Magyarországon, hanem fel akarta az alkalmat használni, hogy ezt az uralmat a lehető leg-

Leon. Fleischer Com. à Meggany.
 J. B. Müller
 Nicolaus Balthasar
 H. Graf zu Solms
 Hieronymus Dersch
 Ch. G. L. S.

26. FERDINÁND HAINBURGI BIZTOSAI ALÁÍRÁSA.

nagyobb mértékben állandóan biztosítsa. Célját úgy vélte elérhetni, ha a magyar alkotmányt legalább is megszorítja, a nádor jogkörét szűkebbre szabja, Bethlen barátait jözságaik lefoglalásával bünteti s elvett birtokait a katolikus egyháznak mind visszaadja. Ha mindezt keresztül viszi, a két protestáns felekezet vallásszabadságára került volna a sor s beállottak volna azon következmények, melyeket Bethlen a magyar városokhoz és vármegyékhez írott intő leveleiben eleve megjósolt.

Mikor az alkudozások Hainburgban megkezdődtek, a francia közvetítők a szenvedélyek viharos kitöréseinek voltak szemtanúi. Dallos a leghevesebb vádakát emelte Bethlen ellen s azt sürgette, térjen vissza haladéktalanul Erdélybe, magyar hívei pedig példásan megfenyíttessenek. Péchy és a magyar követek viszont az ellenkező állás-

27. HAINBURG ÉS A BÉCSI KAPU.

pontra helyezkedtek. Nézetök szerint szó sem lehetett többé a császári uralom visszaállításáról, minthogy az ország rendei a koronáról törvényszerűen intézkedtek; a császárt mással egyáltalán megkínálni sem lehet, mint legföllebb szövetséggel a törökök ellen való közös védelemre.

A pártok ez elvileg is gyökeresen különböző álláspontja mellett tulajdonképen nyomban meg kellett volna szakítani a tárgyalásokat. De a francia közvetítők meg-

41. laphoz.

BETHLEN GÁBOR FICTIV ARCZKÉPE.

Az országos képtár birtokában levő egykoru rézmetszetről.

akadályozták e szakítást, mert egyrészt ajálották ugyan a császári uralom visszaállítását, de másrészt azt a föltételt emelték, hogy a magyaroknak kiváltságaik és jószágaik sértetlen birtoka biztosíttassék, Bethlennek pedig valami kárpótlást nyújtsanak. Noha a magyarok e javaslatot is megtámadták, ez inkább színleg történt; csakhamar készeknek nyilatkoztak az ajálott alapon tovább folytatni a tárgyalásokat. Nemcsak békés érzelmeik ösztönözték őket ez engedekenységre, hanem az a körülmény is, hogy Bouquoy már benyomult Magyarországba s gyalogságból, lovasságból és tüzérségből álló hadseregével Bethlen úgy szólván csakis lovas csapatokat tudott szembe állítani. Viszont a császárt és tanácsosait ugyanez a körülmény ösztönözte arra, hogy álláspontjukhoz Magyarországot illetőleg ragaszkodjanak s egyedül Bethlen irányában tanúsítsanak némi engedekenységet. Meggau és Esterházy, kik Bécsbe utaztak, hogy további utasítást kérjenek, onnan azon válaszzsal tértek vissza, hogy a császár Bethlentől a koronáról való lemondást kívánja, mely esetben 2—300 ezer tallér értékű jószágot, Oppeln és Ratibor herczegségeket s a végső esetben a Tiszán túl néhány vármegyét élethossziglan való birtokul átengedi neki. Ellenben a magyarokat csupán régi szabadságaik élvezetében akarta meghagyni s így az újabban kivívott vallásszabadság biztosítását, valamint Bethlen párthívei részére általános amnestia engedélyezését megtagadta.

Maga Péchy Simon Bethlen nevében nem tett mindez ideig semmiféle nyilatkozatot. Ekkor azonban Hainburgból Nagyszombatba sietett, hol a fejedelem s a magyar rendek együtt voltak. Itt előterjesztette a francia követek javaslatait. Az utasítások, melyeket Bethlentől kapott, nem igen voltak alkalmasak megkönnyíteni a közvetítést a francziáknak. Míg a császár az összes hódított terület viszszabocsátását kívánta, a fejedelem ilyesmiről hallani sem

akart; késznek nyilatkozott ugyan Ferdinándnak újra megadni a királyi címet, de csakis a királyi címet, mert azt kívánta, hogy a császár egész Magyarországot az ő kormányzata alá helyezze. Ezen felül a Nagy-Szombatban összegyűlt rendek azt követelték, hogy a császár nemcsak érintetlenül hagyja az ország összes szabadságait, hanem

28. PÉCHY SIMON ALÁÍRÁSA.

az új birtokviszonyokat se bolygassa, vagyis a kath. egyházi javak elkobzását is szentesítse.

E követelések híre Bécsben nagy felháborodást keltett ugyan, de azért a császár hajlandó volt további engedményeket tenni Bethlen javára. Felajánlotta neki négy magyar vármegye birtokát élete fogytáig, Ratibor és Oppeln herczegségeket örökösen, zálogba akarta neki adni Munkács várát és javait s készpénzben 100,000 frt fizetésre vállalkozott. Egyedül vallásszabadságot és általános amnestiát nem akart semmi áron sem engedni a magyaroknak.

Noha Bethlen a számára tett ajánlatokat épenséggel nem találta kielégítőknek s négy helyett legalább tizenegy vármegyét követelt, talán mégis beletörődött volna a kiegyezésbe, ha Ferdinánd késznek nyilatkozik Magyarország összes szabadságait — tehát a vallásit is — biztosítani s közkegyelmet hirdetni. De az az állhatatos hallgatás vagy azon kétértelmű feleletek, melyeket Bécsből e kívánságokra adtak, megtanították arra, hogy Magyarországot se-

hogy sem engedheti át sorsának, ha azt nem akarja, hogy a császár hatalma itt is oly nagyra nőjjön, mint Csehországban s hogy a felső-magyarországi nemesség végpusztulásnak tétessék ki. Saját egyéni érdeke valamint nemzete iránt való hő szeretete, melylyel mindenkor büszkén dicsekedett, végül becsülete, melyet a magyarok feláldozásával örök időkre megszeplőzött volna, tiltottak neki minden engedékenységet. A császár valamint a fejedelem színleg mutatott ugyan hajlamot ez irányban is, de azért a tárgyalásokat április havában megszakították. A francia követek ekkor hazájokba tértek vissza s a francia udvar barátságos magaviselete a Habsburgok javára véget ért, mert Lajos és miniszterei sajnosan kezdték észrevenni, hogy a császári hatalom ismét túlságosan nagyra növekedett.

Bethlen számba vette a küszöbön álló küzdelem komoly nehézségeit. Ha a magyar nemesség egy része Forgách nádor vezetése alatt ismét a császárhoz csatlakozik, ő maga nem volt elég erős arra, hogy szembe szálljon a diadalmas Buquoyval. Egyik nyilatkozatában, melyet 1621 május 10-én Felső-

29. BUQUOY ALÁÍRÁSA.

Magyarország városaihoz intézett, tudomásokra hozza a hainburgi tárgyalásokat s a császáriakat azzal vádolja, hogy a magyar szabadságok megsemmisítése lebeg szemök előtt. *Felhívta tehát a városokat, küldjenek követeket Eperjesre, hol a védelem ügyében határozatok hozassanak.**

Ugyanakkor, midőn Eperjesen új országgyűlést akart

* SZILÁGYI: Tört. Tár 1886. 22. lap.

tartani, hogy a honvédelem iránt intézkedéseket tegyen, Konstantinápolyba küldött követsége útján viszont a törökök segítségét igyekezett magának megszerezni s hogy czélt érjen, a török minisztereknek tetemes pénzösszeget ígért.

Csakhogy ez időben kötve hitt még a töröknek is. Thurzó Szaniszlónak, Érsekújvár kapitányának, meghagyta, hogy a maga részéről is kérjen ugyan támogatást a budai basától, de segítségét csupán nyílt mezőben vegye igénybe s semmi áron se bocsásson be a várba török csapatokat.* Ellenben a jägerndorfi örgrófot, ki Sziléziában 8000 főnyi sereg élén védte a «hókirály», pfalzi Frigyes, az elűzött cseh király ügyét, de egyrészt az ország rendének lanyha támogatása, másrészt a császárral szövetkezett szász választó túlnyomó hadi ereje miatt nem igen tarthatta magát, a Magyarországra jövetelre igyekezett rávenni, hogy ilyképen gyalogságot és tüzérséget nyerjen, melyekben nagy hiányt szenvedett. Az örgróf teljesítette e kívánságot, de minthogy útjában sokféle nehézséggel kellett küzdenie, csak 1621 június hó végén érkezett Nagy-Szombatba.

Abbeli törekvésében, hogy mennél több szövetségest szerezzen, Bethlen Velenczéhez is fordult, mely neheztelt a Habsburgokra, mióta Spanyolország hatalmába ejtette Valtellinot azon ürügy alatt, hogy meg akarja védeni az ottani katolikusokat a graubündeni protestansok ellen. A fejedelem követei, kik a velencei dogét fölkeresték Szunyogh és Ványay magyarok és az olasz Agazza Lőrincz a köztársaságnak véd- és dacszövetséget ajánlottak a Habsburgok ellen; előadták, hogy Magyarország szertelenül bővelkedik katonáskodásra alkalmas emberben, hogy Bethlen a szultánnal és a tatár khánnal szövetségre lépett, kik mihelyt kívánja, készek 200.000 embert segítségére kül-

* SZILÁGYI id. h. 25. oldal.

deni. A teendő szolgálatok fejében Bethlen a köztársaságtól pénzbeli segílyt kért s kárpótlásul kereskedelmi szerződést ajánlott neki.* (1621 június.)

Minde biztatásra és ajánlatra, a közben-közben mondott hízeltő nyilatkozatokra a követek nagyon leköteltő, de mégis kitérő választ kaptak. A köztársaság megtagadott

30. GRÓF THURN MÁTYÁS.

minden pénzbeli támogatást. Az óvatos velenceiek még a királyi címet sem adták meg a fejedelemnek, mert a válaszban, mely a követek előtt a szenatusban felolvastott, signor principenek nevezték s a közvetlenül hozzá intézett levélben csak excellenzának szólították.**

* ÓVÁRY id. műve 34—41. lap.

** ÓVÁRY id. m. 41—43. lap.

A követség magyar tagjai e válaszzsal a legnagyobb mértékben elégedetlenek voltak s érzelmeiket olasz társuk előtt oly szenvedélyes alakban juttatták kifejezésre, hogy az nem is mert velök visszatérni, s minthogy egyedül ők rendelkeztek az útiköltséggel, segélyt kért a dogétól, hogy Bethlenhez mehessen s a választ neki kellően megmagyarázhassa. Thurn gróf és Hofkirchen báró osztrák száműzött kérdésére, kik velencei szolgálatba akartak lépni s kiket Bethlen ajánlott a köztársaságnak, a doge egyelőre nem is válaszolt.

Minthogy a fejedelem biztosan számított Velence támogatására, nagyon kinosan érintette szövetekezési ajálatainak visszautasítása, valamint a királyi cím megtagadása. Alig érkeztek meg (1621 aug. 24.) követei hozzá a táborba, új követet, az olasz születésű Lucius Sándort küldte Velenczébe (1621 november 4.) s panaszt emelt az udvariatlanság miatt, melyet nem annyira a doge rossz akarátának, mint inkább valamely titkos oknak vagy követei ügyetlen fellépésének kívánt tulajdonítani s újra fölvetette a kérdést: akar-e vele Velence a szövetségről tárgyalni vagy nem? Azt hangoztatta, hogy a köztársaság támogatása mellett folytathatná a háborút a császárral, ki képtelen lenne német csapatait a spanyolok segítségére Olaszországba küldeni s így az utóbbiak Valtellinot kiűriteni kényszerülnének. Általában úgy vélekedett, hogy a győzelem a német Habsburgokon, emberi előrelátás szerint, bizonyos, s következménye az lesz, hogy Olaszország szintén lerázhatja magáról a kimerült spanyolok uralmát. Ellenben a veszély, mely Olaszország szabadságát fenyegeti, a lehető legkomolyabb, mihelyt a császár Valtellino leigázására a spanyolokkal szövetekezik. Ez irányban dolgozik a császári politika, miért is neki — Bethlennek — újabban ismét

* ÓVÁRY id. m. 7. lap. Lucius maga mondja, hogy olasz. 69. lap. — Az első követség visszatérésének idejéről 76. lap.

alkudozásokat ajálott, hogy említett terveit magyar részről ne zavarják. A fejedelem azonban — mondá — visszautasította az alkudozásokat azon időpontig, míg a dogétól ajálatára nézve biztos feleletet nem kap. Minde közléseket és ajálatokat Lucius 1621 october 28-án terjesztette a szenatus elé, a doge elnöklete alatti ülésben.¹

A velenczei kormány ez úttal sem tért el eddig követett óvatos álláspontjától; nem adta meg Bethlennek a király czimet s nem fogadta el az ajánlott szövetséget. Francziaországra való tekintettel mentegetőzött, mint-hogy a francia király Valtellino ügyében már tárgyalásokat indított Spanyolországgal. Mivel Thurn grófon és Hofkirchen bárón kívül most a jägerndorfi örgróf is felajálotta szolgálatait a köztársaságnak s sziléziai csapatokkal akart hozzá csatlakozni, a dogenak erre is felelnie kellett. Ez ajánlatot szintén visszautasította, de azon hozzá-tétellel, hogy alkalom adtával a köztársaság majd igénybe veszi az örgróf szolgálatait.² Mikor ezt a választ felolvasták Bethlen követének, ez néhány percznyi meggondolás után tiltakozott az ellen, hogy urától ismét megtagadták a királyi czimet. A szenatus két nappal később (1621 november 6-án) mentegetőzött s kijelentette, hogy nem rossz indulatból tagadta meg a királyi czimet, hanem óvatos ildomosságból; különben — mondá — Bethlen is ezt teszi, hisz mindez ideig meg sem koronáztatta magát.³

Ha a köztársaság e visszautasító magatartásának okait kutatjuk, föl kell tennünk, hogy igazat mondott s valóban a Francziaországra való tekintetek befolyásolták. Velencze a küzdelmet a Habsburgokkal csupán csak benső egyetértésben Francziaországgal vehette föl. Az a 3000 lovas, kinek kiállítását Bethlen ígérte, nem csábíthatta arra, hogy Valtellino miatt támadólag lépjen föl, míg XIII. Lajos

¹ ÓVÁRY id. m. 54—60. lap.

³ ÓVÁRY id. m. 63—64. lap.

² ÓVÁRY id. m. 61—63. lap.

jónak találta diplomatiái úton keresni a viszály elintézését. Lehetett egyébiránt egy másik ok is, mely a dogét és a szenatust legalább óvatossá tette s ez Bethlen azon állítása, hogy 200.000 török és tatár kész hívását követni s Ferdinánd ellen hadakozni. A velencezieket konstantinápolyi ügyvivőik sokkal alaposabban értesítették, sem hogy ez állítást üres kérkedésnek ne tekintették volna. Nagyon jól tudták azt is, hogy a szultánnak összes erejére szüksége van Lengyelország és Perzsia ellen.

Lucius nem nyugodott bele a síma udvariaskodásba, melylyel ajálatait másodizben visszautasították, hanem a dogénak új előterjesztést tett (1621 november 8.), melyben kiemelte, hogy a felajánlott szövetségre vonatkozó válasz nem elégítette ki, a királyi cím megvonása Bethlentől pedig teljesen lesújtotta. Sürgette a dogét, másítsa meg határozatát és vegye tekintetbe, hogy az országgyűlés jogérvényesen királylyá választotta Bethlent. Kifejezte abbeli reményét is, hogy a doge majd csak talál kisegítő eszközt, hogy Bethlen jogosult kívánságait teljesítse s elfogadja az ajánlott szövetséget, mert csak így lesz képes Olaszország minden másnemű segély nélkül véget vetni a spanyolok uralmának.* Lucius nem maradt csupán ez iratnál, hanem tizenegy nappal később a dogehoz újabb levelet intézett, melyben azt taglalta, mi lehet oka annak, hogy az ajánlott szövetség nem tetszik Velenczének. Azon rágalmakban vélte az okot megtalálni, melyeket Bethlenről ellenségei terjesztenek; elhallgatják győzelmeit, sőt magoknak tulajdonítják azokat; azt híresztelik, hogy egész környezete csakis törökökből áll s hogy tanácsuk nélkül nem fog semmibe, pedig tényleg seregében csupán 200 főnyi török lovas csapat van, mely természetszerűen nem befolyásolhatja a politikát. Rossz neven veszik tőle viszonyát

* ÓVÁRY id. m. 67—70. lap.

a szultánhoz; de talán szakítson velé s tönkre tegye magát? Hisz a császár szintén megegyezésre igyekszik jutni a portával s követe, Gallo Cæsar, útján 4000 magyar forintot ajálott a nagyvezérnek, ha Bethlennek ellenségévé válik. Lucius végül abbeli reményét fejezte ki, hogy a doge mindezt alaposan fontolóra veszi s őt kielégítő válaszzal indítja vissza a fejedelemhez. Minden esetre ne várjon Francziaország segítségére, hanem, mivel a veszély a spanyolok részéről közvetlenül fenyegeti, fogadja el Bethlen ajálatát.¹

De ez a levél sem tett mélyebb benyomást s Lucius megint csak a régi választ kapta.² Midőn egy hónappal később elutazni készült, azt a kérdést intézték hozzá: miképen óhajt a jágerndorfi örgróf, Thurn gróf és Hofkirchen báró velencei szolgálatba lépni, s minő nagy ama csapatok száma, melyek hozzájuk készek csatlakozni?³ A köztársaság ugyanis elhatározta, hogy biztosítja magának az említett hadvezérek szolgálatait, ha kedvező körülmények közt teheti. A tárgyalások 1622 october havában Thurn gróffal csakugyan megkezdődtek, de csak néhány évvel később, 1625-ben értek véget, mikor Thurn neveztetett ki a velencei hadak főparancsnokává.⁴

Míg a tárgyalások Velenczében folytak, a magyar harcztéren újra kitört a háború. Buquoy Magyarországba nyomulván, támadást intézett Pozsony ellen, s a vár helyőrségét 1621 május 6-án megadásra kényszerítette. Ezután akadálytalanul Érsekújvárig haladt előre s azt is megtámadta. De Thurzó Szaniszló fényes tehetséggel vezette a vár védelmét, s hét teljes hét mult el a nélkül, hogy Buquoy valami sikert érhetett volna el. Forgách nádort, ki a császári vezér főhadai szállásához csatlakozott, az ostrom folyamán gutaütés érte, mely hirtelen kioltá életét.

¹ ÓVÁRY id. m. 70—73. lap.

² ÓVÁRY id. m. 74. lap.

³ ÓVÁRY id. m. 83—85. lap.

⁴ ÓVÁRY id. m. 104. és 106. lap.

Az ostrom meddőségének főoka abban állott, hogy Horváth István, Bethlen egyik vitéz kapitánya, 1500 lovasal a váron kívül tanyázott s örökösen nyugtalanította az ostromló hadat, melynek élelmezését is fölötte megnehezítette. Egy szép napon maga Buquoy állott egy lovas csapat élére, hogy egy várt eleségszállítmány bevonulását a táborba fedezze. Csakhogy a magyarok rajta ütöttek s megölték (1621 június 10.). Buquoy halála a császáriak táborában nagy nyugtalanságot keltett. A fővezetést Liechtenstein

31. GRÓF THURZÓ SZANISZLÓ ALÁÍRÁSA.

Miksa vette át, ki mivel tudta, hogy Bethlen nagyobb sereggel közeledik, s mivel élelemben is hiányt szenvedett, nem mert tovább Érsekújvár alatt maradni, hanem egyetértésben főtiszteivel, megkezdte a visszavonulást. Ez oly sebtiben történt, hogy az ostromágyúkat és a löszerkészletet cserben kellett hagyni. Mindazonáltal Bethlen utolérte a császáriakat, még pedig épen, mikor a Nyitra vizén átkeltek, s keményen megverte őket. A harcz csak azért nem végződött a németek teljes megsemmisítésével, mert a mocsaras, posványos talaj védelmőkre szolgált.

Liechtenstein a további üldözéstől azzal menekedett meg, hogy átkelt a Dunán és Csallóköz szigetén vonult tovább Pozsony vidékére. Zászlaja alatt már csupán 8000 ember volt, míg az ellenséges had 15.000 emberből, csupa lovasból állt. Midőn Bethlen a császáriak üldözésével felhagyott, Nagy-Szombat felé fordult s a jägerndorfi örgróffal egyesült. Ekkor aztán elég erősnek érezte magát arra, hogy Pozsony ellen nyomuljon s a várost és a várat megtámadja. Augustus 18-án kezdte meg a támadást, de az

őrség tetemes volt s fentartotta összeköttetését a Dunával s ekkép biztosította magának az élelmezés lehetőségét. Bethlen tehát ép oly kevésbé ért czélt, mint a császáriak Érsekújvárnál. 1621 sept. 1-én abban hagyta az ostromot s betörést próbált tenni Morvába. Tényleg sikerült lovas hadainak az ország számos helyét fölverni, és kifosztani, noha időközben a császári sereg Csallóközből Morvába nyomult s Csehországból érkező erősbitésekkel lényegesen szaporíttatott.

A jägerndorfi örgróf ez időben — 1621 nov. 5-én — Prerauból felhívást intézett Szilézia rendeihez, fogjanak fegyvert a császári uralom ellen. Noha a felszólításnak gyakorlati következménye nem volt, mert a szász választó még mindig fenyegetőleg állt Szilézia közelében, mégis elősegítette azt, hogy Bécsben mindinkább megérlelődjék az eszme, hogy a magyar alkotmány tervezett megsemmisítését s a fölkelő urak jószágainak elkobzását ez idő szerint kivinni nem lehet, s hogy e helyett inkább a császári terület biztonságáról kellene gondoskodni. Elhatározták tehát, hogy új tárgyalásokba bocsátkoznak Bethlennek, ki még Nagy-Szombatból — júliusban — megfelelő ajálatot juttatott Bécsbe. Hogy kezét nyújtotta a békére, még pedig azon pillanatban, mikor a szerencse reá kezdett mosolyogni, annak is megvoltak a maga okai. Azon meggyőződésre jutott, hogy a porta nem fogja megsegíthetni, mivel időközben háborúba bonyolódott Lengyelországgal. Ehhez járultak a Velenczéből érkező rossz hírek. Végül hadseregének felszerelése és fegyverzete olyan hiányos volt, hogy attól kellett félnie, hogy vereséget szenved, ha újra összeütközik az ellenséggel.

Fokozta a helyzet nehézségeit a magyarok elégedetlensége, kik szívesen csatlakoztak Bethlenhez, midőn a háború az ő országukon kívül folyt, de hamar megunták, midőn az ellenség az ő területöket is pusztította. Mindezen körül-

mények tanácsossá tették a fejedelemnek, hogy békeajánlatokat tegyen, főleg mivel bizonyosan tudhatta, hogy most a császár is kedvezőbb feltételeket kész megadni, mint Hainburgban, s hogy a magyarok irányában szintén több engedékenységet fog tanúsítani.

Minthogy Bécsben eleinte nem hallgattak békeajánlataira, később pedig, midőn végre elvben elfogadták az alkudozás eszméjét, sokáig czivakodtak arra nézve, hol folyjanak a tárgyalások, tényleges megindulások 1621 okt. 10-ig huzódott, mely napon végre a két fél meghatalma-

*F. Card' a D. Reichsarm
 Ercl'g. Trigonienf. g.
 J. Brunnw. f. g. g.
 Rambardus G. h. l. Com. g.
 Nicolaus Esterhazy & G. l. g.*

32. FERDINÁND NIKOLSBURGI BIZTOSAI ALÁÍRASA.

zottai Nikolsburgban találkoztak. Bethlent egy ideig egyedül gróf Thurzó Imre, mikor pedig az ifjú főúr a tárgyalások közben meghalt, nov. 11-étől kezdve Thurzó Szaniszló képviselte; mellékesen Erdély és a magyarok érdekeit még Sándor János, Kassai István és Frater István tartották szemmel. Maga a fejedelem a magyar rendek néhány képviselőjével időközben Magyar-Bródban szintén morva földön tartózkodott. Ferdinánd megbízottai Dietrichstein bibornok, Pázmány Péter esztergomi érsek, Breuner és Esterházy Miklós voltak.

Bethlen eleinte lehetőleg túlzott igényekkel állt elő, hogy utóbb engedményeket tehessen. A császár ugyanezt tette s ragaszkodott Hainburgban elfoglalt álláspontjához. Lassan-lassan azonban a két fél egyre inkább közeledett egymáshoz; az egyik mérsékelte kívánságait, a másik meg ajálatait fokozta. Végül azután következő feltételekben egyeztek meg:

Bethlen Gábor lemond a magyar királyi címről s kiadja a szent koronát. Ezért megkapja a német birodalmi fejedelem címét, az uralmat hét magyar vármegyén élete fogytaig, Oppeln és Ratibor herczegségeket örökösen, Munkács és Ecsed várát 400.000 forintban zálogbirtokul, mely jószágokat csakis örökösöitől lehet majd visszaváltani; Ferdinánd továbbá kötelezi magát, hogy egyszer mindenkorra 100.000 frtot, évenként pedig 50.000 frtot fizet a fejedelemnek az átengedett vármegyék véghelyeinek jó karban tartására. Hogy a magyar király jogait a vármegyékre fentartsák, a két fél követői abban állapodtak meg, hogy a vármegyék mint eddig, úgy ezután is képviseltesék magukat a magyar országgyűlésen, hogy főispánjaik és végváraik kapitányai Ferdinándnak hittel kötelezzék magukat arra, hogy ellene soha többé fegyvert nem fognak. Végül a Bethlen által elrendelt összes jószágelkobzások hatálya megszüntettetett s kimondatott, hogy azok, kiknek a fejedelem egyes jószágokat szolgálataik jutalmául inscribált, azokat két hónap alatt kárpótlás nélkül kiadják, azok ellenben, kik bizonyos summa pénzen vettek zálogba ingatlant, egyelőre megtarthassák, míg a legközelebbi országgyűlés kártalanításukról nem intézkedik.

E megállapodások értelmében nemcsak az elkobzott egyházi javak adattak vissza — vagy a visszaadás leghalább kilátásba helyeztetett — előbbi birtokosaiknak, hanem Ferdinánd világi hívei, így például az időközben elhunyt Homonnay György örökösei is biztosítottak minden meg-

károsítás ellen. A Nikolsburgban hozott határozatok azon diplomában összegezvék, melyet Ferdinánd 1622 január 6-án írt alá. Ugyanaz napon Ferdinánd a magyarok javára, kiknek érdekeit Bethlen szintén nem téveszté szem elől, egy másik diplomát bocsátott ki, melyben általános amnesztiát hirdetett s az ország összes vallásos és politikai szabadságainak fentartását ígérte. A történetírás a magyarokkal és Bethlennel létrejött ezen egyezményt nikolsburgi békének nevezi, mely a császár- király és a fejedelem első nagy háborúját szerencsés befejezésre juttatta.

A kinek csak sejtelve volt a császári pénzügyek akkori nyomorúságos állapotáról, az előre láthatta, hogy a pénzbeli ígéretek, melyek Bethlennek tétettek, nem egyhamar fognak beváltatni. A Csehországban és Morvában elrendelt óriási jószágelkobzások daczára, a császári kincstár kongott az ürességtől s a legsürgetőbb kiadásokat sem lehetett másképp fedezni, mint kölcsönnel vagy a pénz megrontásával, miért is kiadatott a rendelet, hogy egy márkából 72 ezüst forintot verjenek. Midőn tehát a béke szentesítése után Bethlen a szent koronát a király biztosainak átadta s azt kérdezte tőlök, mikor fizetik le neki az ígért összegeket, ezek a jövővel biztatták. De máskülönben szentül ígérték, hogy a többi egyezményi pontok mind mielőbb teljesíttetnek s ennek jeléül kézbesítették neki az Oppeln és Ratibor birtokára vonatkozó császári adománylevelet. Ugyanez alkalommal Bethlen biztosította a császár embereit, hogy jövőre híven urokkal fog tartani. «Isten a tanúm, — mondá — hogy legyőzhetetlen undort táplálok a további vérontás ellen, minthogy legnagyobb fájdalomra saját szememmel láttam a rettentő pusztulást, mely az országot a múlt háborúban érte». E biztatások azonban inkább egyszerű udvariasságok voltak, mert a fejedelem ismerve a császári politika megbízhatatlanságát, már ekkor a porta segítségét kereste Ferdinand elleni újabb táma-

dásra s a nagyvezérnek is szemére lobbantotta, hogy egyedül azért kénytelen békét kötni, mert a török cserben hagyta.*

Ferdinánd nemsokára beváltotta a béketárgyalások folyamán tett egyik ígéretét s 1622 majus 22-ére Sopronyba országgyűlést hirdetett, mely az elkobzott jószágok visszaadásának ügyét rendezze. Ama javak, melyeket Bethlen egyszerűen elajándékozott volt, már visszaadattak előbbi tulajdonosaiknak, ellenben azok, melyek zálogösszeg fejében kerültek idegen kézbe, a nikolsburgi megállapodásoknak megfelelően még nem bocsáttattak vissza. Hogy ez az ügy is békességben intéztessék el, az országgyűlésnek gondoskodnia kellett a tényleges zálogbirtokosok kielégítéséről, mert csak ez esetben érvényesíthette jogát a régi tulajdonos. E felett az országgyűlésen szenvedélyes viták folytak, minthogy a régi, jogszerű tulajdonosok nem akartak várni, hanem haladéktalan visszahelyezéseket követelték, míg ellenben az érdekelt zálogbirtokosok a zálogösszeg előzetes visszafizetését sürgették. Az eldöntést végül a nádorválasztás utánra odázták el. Ez állásra főleg Esterházy Miklós országbíró és Thurzó Szaniszló, Bethlen híve s a Duna balpartján levő végházak főkapitánya, versenyeztek.

A császár, kit a kijelölés joga megilletett, míg a választást az országgyűlés eszközölte, a régi hagyományos szokáshoz híven, további két főurat, összesen négyet, jelölt ki e méltóságra. Hogy az udvar a jelöltek sorába fölvette Thurzót is, ki eddig leghatározottabb ellenségének mutatkozott, az abban leli okát, hogy a Thurzó érzelmeiben időközben gyökeres változás állt be: Bethlen barátjából a császár híve lett s hogy megtérését teljessé tegye, a kath. egyházba készült áttérni.

Mindezt jól tudta az udvar, s készségesen fölvette őt a törvény kívánta négy jelölt sorába. Thurzó, a ki régi

* SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1886. 226. lap.

pártjával még mindig rendelkezett s hozzá új híveket is szerzett, csakugyan 80 szóval Esterházy 65 szavazata ellenében az ország nádorává választatott. A mint a nádorválasztás megejtetett, a jószágkérdést az országgyűlés egyszerűen azzal intézte el, hogy kimondotta: a régi tulajdonosok javaikba visszahelyezendők a nélkül, hogy a jelenlegi zálogbirtokosok kárpótlást kapnának. Ezzel a nikolsburgi béke egyik leglényegesebb határozata sértetett meg. Ugyanekkor az országgyűlés elhatározta, hogy Bethlen a számára átengedett vármegyékben is helyezze vissza a kath. papságot elvett javaiba, de arra nézve nem intézkedett, hogyan kártalanítsa a fejedelem kölcsön adott pénzökért a zálogbirtokosokat. Bethlen e végzeményt természetesen figyelembe sem vette, hanem egész keserűen kifakadt a sopronyi országgyűlésnek ezen s több más rendelkezése ellen* s Kovasóczy személyében külön követet küldött az országgyűlésre. Kovasóczy Hotkirchen báró számára kegyelmet s jószágai visszaadását kérte s hivatkozott egy írásbeli ígéretre, melyet Ferdinánd a békealkudozások folyamán a fejedelemnek tett. Bethlen e tekintetben szintén csalatkozott, mert a császár nem is gondolt többé az ígéret beváltására.**

V.

Hogy a porta az 1619—21. évek folyamán döntőleg be nem avatkozott a magyar ügyekre, noha a körülmények nagyon kedveztek befolyása és területe kiterjesztésére irányuló törekvéseinek, abban leli magyarázatát, hogy II. Ozmán szultánt, a ki atyját, I. Achmedet a hülye

* SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1886. Esterházy levele 1622. dec. 16. Bethlenhez. Továbbá Tört. Tár 1879. Propositiones Bethleni 448. oldal.

** SZILÁGYI id. helyen: Instructio pro D. Stephano Kovasóczy 1622. april 1.

I. Musztafa rövid uralkodása után — 1618 — a trónon követte, előbb a perzsa háború, mely 1619-ben csak ideiglenesen ért véget, azután a Lengyelországgal viselt háború vette volt igénybe. Ez utóbbi 1620-ban kezdődött s eleinte

33. OZMAN SZULTÁN.

a portára olyan kedvező folyamat vett, hogy a szultán a következő évben döntő csapás akart mérni s 300.000 főnyi sereg élén Chozimig nyomult. Ekkor azonban a lengyelek vitézi ellenállása, kik a Dnjeszternél 60.000 főnyi haddal

útját állották, meghiusította további erőködéseit. Időközben beállott a kemény tél, mely a jancsároknak több kárt tett, mint a lengyelek. Elégedetlenségök végre annyira fajult, hogy felmondották az engedelmességet s a szultánt arra kényszerítették, hogy békét kössön s hódító terveit elejtse.

A szultán e miatt kemény haragra gyuladt az engedetlenség iránt, kik szintén nem egyedül a lengyel hadjáratért nehezteltek reá, hanem azért is, mert pénzbeli követeléseiket nem készségesen teljesítette. Midőn Ozmán a következő 1622. évben háborút tervezett a libánoni emir ellen, de a jancsárok nem akarták őt követni, ez annyira felbőszítette, hogy elhatározta megsemmisítésöket. Nagyvezére, Dilaver basa, megerősítette ez eltökéllésében s azt ajálotta, hogy az ázsiai tartományokból új hadsereget kell nevelni. E végből a szultán Ázsiába készült s igazi céljait a Mekkába való zarándok úttal igyekezett palástolni. Csakhogy az a körülmény, hogy arany és ezüst edényeinek és kincseinek nagyobb részét beolvasztatta, hogy könnyebben magával vihesse, ellene gyanút ébresztett, melyet kétségkívül meggondolatlan nyilatkozatokkal is fokozott. Midőn tehát híre terjedt, hogy a szultán Skutariba készül átmenni, a jancsárok összecsoportosultak, megnyerték a spahikat is, mire a nagyvezér palotájába törtek, hogy meggyilkolják, minthogy őt tették felelőssé a szultán szándékaiért.

Dilaver basa azonban még idején a szerályba menekült, hol gyors menekülést tanácsolt a szultánnak. Ozmán vonakodott rá hallgatni, s kijelentette, hogy leveri a lázadókat s megfenyíti őket érdemök szerint. Midőn tehát másnap reggel annak az egyénnek a kiszolgáltatását követelték, ki a szultánt a mekkai utazásra rávette, s e mellett közvetlenül a nagyvezérre céloztak, Ozmán e kívánságot visszautasította s elszántan védte méltóságát. Ez a végle-

tekig felbőszítette a jancsárokat; trónvesztettnek nyilvánították Ozmánt, a hülye Musztafát kiszabadították börtönéből, hova letétele után szállították s őt kiáltották ki — 1622 majusban — padisának. Erre Ozmán is elvesztette bátorságát, alkudozni kezdett a lázadókkal, busás ajándékot ígért nekik — de már késő volt. A hülye Musztafa anyja, ki fia helyett uralkodni akart, csak úgy remélhette, hogy uralma tartós lesz, ha Ozmánt megölik. Beleegyezésével a lázadók csakugyan meggyilkolták.

Magától értetődik, hogy ez események mindazok sorában, kik a lázadókkal összeköttetésben nem álltak, a legkomolyabb kárhoztatásban részesültek. Mindenki belátta, hogy a török birodalom a végső veszedelembbe merül, ha legfőbb vezetése egy hülye egyén kezében marad, ki csak abban lelte örömét s egyebet sem tett, minthogy pénzt dobált a Boszporusba — a halaknak.

Abaza erzerumi beglerbég, ki, a mint mondják, helyeselte Ozmánnak a jancsárok megsemmisítésére irányuló terveit, fegyvert fogott e csúfos uralom ellen, maga köré gyűjtötte az összes elégedetlen elemeket s segélyökkel Kis-Ázsia nagy részére kiterjesztette hatalmát, mi közben a kezébe kerülő jancsárokat és spahikat kérlelhetetlenül lemészárolta. Azt hozta javaslatba, üljön össze Konstantinápolyban általános birodalmi gyűlés, mely a ministerekből, a legfőbb birákból, a basákból és beglerbégekből álljon s törvényt üljön Ozmán szultán gyilkosain, a hülye Musztafa helyett pedig más uralkodót válaszszon, a ki a jancsárokat megsemmisítheti, a hadseregben a régi fegyelmet visszaállíthatja. Méltán vádolták azzal Abazát, hogy e magas röptű terveivel az Ozmán uralkodó családot megakarja buktatni, hogy azután maga lehessen szultán. Csak-hogy ezzel a birodalom reformját is célba vette s e dicsvágygyal összefolyt benne az a nagy eszme, hogy az államot ki kell mostani hanyatlásából emelni.

Ázsiában nagyban hittek Abaza reformátori buzgalmában, sőt még a konstantinápolyi mufti is meg volt győződve szándékainak tisztaságáról, miért is makacsul vonakodott őt lázadónak nyilvánítani. Midőn Abaza Erzerumból Angorába nyomult s fölmerült az aggodalom, hogy diadalmenetét Európa felé irányozhatja, a jancsárok, kik lételőket kezdték félteni, elejtették Musztafát — 1623 aug. 30. — Utóda, Murád sem bírt ugyan derekas kormányzatot létesíteni, de legalább kiváló tehetségeket mutatott, melyek a jövőre nézve nagy reményeket keltettek.

Bethlen szemmel tartotta ez eseményeket s nem várta be, míg új szultán lép trónra, hanem már előbb kikérte a porta segítségét egy új hadjáratához Ferdinánd ellen. Kevéssel a nikolsburgi béke megkötése után tette ezt. Egyrészt Magyarországon akart véget vetni Ferdinánd uralmának, másrészt Csehországot is el akarta tőle szakítani, hogy visszahelyezze Frigyet, ki nemcsak onnan, hanem ősi birtokából Pfalzból is elűzetett s mint földönfutó Hágába menekült. E nagy vállalatához, melynek célja a német Habsburgok megsemmisítése volt, Bethlen a török segítségen kívül az elűzött Frigyes és barátai: Anglia, Németalföld s egynehány német fejedelem támogatását kereste. Nagyszerű és sokoldalú diplomaciai actiót indított, mely bevezetésül szolgált a császár ellen tervezett új támadáshoz. A hadjárat ezen diplomatai része 1622 nyarán vette kezdetét.

Thurn gróf, ki még mindig Erdélyben tartózkodott, ajálkozott, hogy a fejedelem követét Konstantinápolyba kíséri s törekvéseit ott tőle telhetőleg előmozdítja. Tudta ugyan, hogy a porta ez idő szerint nagyobb haderővel nem rendelkezhetik, de mivel Bethlen megelégedett azon csapatokkal, melyek a budai és boszniai basa vezeteése alatt álltak, nem látszott lehetetlennek, hogy a miniszterek, kik a hülye szultán nevében uralkodtak, ehhez

hozzájárulnak. Mindenesetre csak előnyös volt a portára, ha Ferdinánd és Bethlen egymással hadakoztak s a törököknek volt annyi eszök, hogy e küzdelem folytatása érdekében némi áldozatot is hozzanak. Thurn 1622 szeptember 1-én érkezett Konstantinápolyba, Bethlen követé, valószínűleg Kapy András kíséretében, ki a nagyvezírnek dús ajándékot hozott. A fejedelem megbízta mindkettejüket, jelentsék ki, hogy Ferdinánddal csupán azért kötött békét, mert attól félt, hogy Lengyelország megtámadja. Tudassák azt is, hogy a lengyel királylyal elégedetlen igen sok nemes úr, kik nem a kath. egyház hívei, országuk koronáját felajánlották neki, ha fölkelésöket támogatni hajlandó. Thurn és kísérelője a fejedelemtől azon megbízást is kapta, látogassák meg Sir Roe Tamást, Anglia portai követét, s avassák be terveikbe. Bethlen méltán azt remélte, hogy Roe támogatni fogja törekvéseit, de csalatkozott. Roe ugyanis épen úgy, mint királya I. Jakab, föltétlen ellensége volt — legalább ez idő tájt — annak az eszmének, hogy keresztények hitrokonaik ellen a törökkel szövetkezzenek. Roe Londonból különben is azt az utasítást kapta, hogy a császár érdekeit vegye védelmébe.* Ily körülmények közt semmi kedve sem volt bizalmas viszonyba lépni Bethlen küldötteivel s nem szívesen látta, hogy minden többi idegen követet mellőzve, először is nála tisztelegtek.

Thurn e látogatás alkalmával kijelentette Roenak, hogy megbízásához képest igénybe fogja venni tanácsát és segélyét mindazon ügyekben, melyeket a portával tárgyalnia kell. Roe sietett a beléje helyezett reményeket rögtön és alaposan megsemmisíteni; hivatkozott Jakab királyra, ki mit sem óhajt hőbben, mint a békét a kereszténységben s ki megparancsolta neki, hogy gondoskodását arra fordítsa,

* The negotiations of sir Thomas Roe in his embassy thro the Ottoman porte from the year 1621-to 1628. London 1740. The cause of the despatch and instructions of the ambassade of Bethlen Gabor. 76. oldal.

hogy a béke Ferdinánd császár, a lengyel király és a szultán közt fentartassék s így minden békebontási kísérletnek ellene dolgozzék. E rideg elutasításra Thurn azt felelte, hogy további közléseit nem az angol követnek, hanem Sir

34. I. JAKAB ANGOL KIRÁLY.

Roenak, a magán embernek teszi. De ennek is hasztalan magyarázta az új támadás kedvező kilátásait; Roetól ismét csak elutasító választ kapott. Az volt a véleménye, hogy a törökkel szövetségni semmi áron sem szabad, mert ezzel utat nyitnának a pogány ellenségnek Németországba. Thurn

gróf Roe ezen túlzott aggodalmaival szemben kifejtette, hogy Bethlen uralma Magyarországon s Frigyes visszahelyezése Csehországba és Pfalzba, egyszerűen a budai és boszniai basák segítségével is létrejöhet. Ez a két basa nagy szolgálatot tehet, de magában véve nem olyan erős, hogy hódításra, területgyarapításra gondolhatna. Csak eszközül szolgálna tehát a török, a nélkül, hogy a keresztényeket kizsákmányolhatná.

Az efféle érvelések sem keltettek Roeban barátságosabb hangulatot Bethlen tervei iránt; különösen pfalzi Frigyes kívánta belőlök kihagyatni, mert, — a mint mondá —, ez ügyeinek védelmét Jakab királyra — ipjára — bízta, ki a törökök bármilyen közreműködését ellenzi s teljes bizodalommal néz ama tárgyalások eredménye elé, melyeket e részben a császárral indított. Abban is kételkedett, hogy a törökök bárminemű segítséget fognának nyújtani, a nélkül, hogy érte bért követeljenek. Sőt végül Roe formaszerűen kikérte magának, hogy Thurn gróf bármilyen ügyben ő reá hivatkozzék a portánál.

Egészen ennek megfelelően viselte magát Roe, midőn másnap — 1622 sept. 10. — a nagyvezírnél megjelent, ki tőle felvilágosítást kért Jakab király és Bethlen fejedelem egymáshoz való viszonyáról, valamint véleményt arról: megtámadja-e a szultán Ferdinándot vagy nem? Az angol követ azt felelte, hogy a portának nincs oka ily támadásra s ha mégis ráadná magát, ebből nagy baj hárulna reá, mert a császár mindenfelől segítséget kapna. A nagyvezér ilyen válaszra elkészülve nem volt, mert magától értetődőnek tekinté a Bethlen és Jakab király közötti szövetséget, már azon érdekközösség folytán, mely az erdélyi fejedelem és Jakab veje, pfalzi Frigyes közt természetyszerűen fenállott. Meglepetésében még csak azt kérdezte tehát, mit feleljen a porta Bethlen kérelmére; Roe azt mondotta, intse a fejedelmet békére. Három nappal később a nagyvezír az

angol követet új találkozásra hívta meg, melyen a jancsár aga, a pénzügyminister és a kancellár is jelen volt. Ez utóbbi Roet Bethlen újabb üzenetéről értesítette, mely szerint Ferdinánd olyan szövetségnek akarja Erdélyt megnyerni, a melyben Spanyolország, Lengyelország és számos német fejedelem részt vesz s a melynek célja az, hogy a törökök Európából kiűzessenek. Neki — jelentette Bethlen — ajálották fel a szövetséges hadak fővezérségét, s győzelem esetére Erdély és Bosznia birtokát a királyi czímmel; ő azonban — végzé — nem akar a szövetséghez csatlakozni s inkább szeretné a porta segélyével a császárt megtámadni, hogy Sziléziába s Csehországba törhessen.

Roe erre azt felelte, hogy Bethlen ez üzenete — hazugság és igazság keveréke; elismerte ugyan, hogy a császár, Spanyolország és Lengyelország nem valami jóindulatú terveket forralnak Törökország irányában, de ez idő szerint olyan sürgős ügyek veszik őket igénybe, s olyan súlyos terheket viselnek, hogy mi sem áll tőlök távolabb, mint valami merénylet a porta ellen. Ha ellenben a szultán indítana támadást, a császár nyomban elintézné viszálykodásait Németországban s a törökök ellen szövetséget létesítene, mely a legnagyobb veszélyeket idézné föl reájok. A török miniszterek dicsérték e világos és őszinte választ, de megjegyezték, hogy Bethlent az elutasító üzenet a kétségbeesésnek tenné ki, mert azt látná belőle, hogy valósággal feláldoztatik a császárnak. Roe erre azt ajálotta, jelentse ki a porta határozottan, hogy védelmébe fogadja az erdélyi fejedelmet, mely esetben a császár bizonyosan nem támadja meg s így a béke fen fog tartatni. A török miniszterek abban állapodtak meg, hogy Bethlent és a budai basát a béke megtartására intik, egyúttal azonban az utóbbinak meghagyják, hogy a fejedelmet támadás esetén segélyben részesítse.*

* ROE Negotiations 80—89. oldal.

Roe akkor meg volt győződve, hogy fáradozásai következtében a porta nem ad segítséget Bethlennek, ha támadólag lépne föl. Lengyelországra irányuló terveit is roszszalta, midőn rólok tudomást nyert s helytelenítette Hága németalföldi követ eljárását, ki a fejedelem ügyét Konstantinápolyban mindenképen támogatni törekedett.¹ Midőn Jakab király értesült követének jelentéseiből, minő hűséges szolgája és tanítványa van Roeban, külön levélben fejezte ki iránta való elismerését. E dicséret természetesen arra ösztönözte a követet, hogy tovább haladjon a kitűzött irányban. Roe csakugyan a császár és a lengyel király másnemű érdekeinek is buzgón gondját viselte. Legalább azt állítja, hogy mindkét uralkodó hálára van kötelezve az angol királynak vagy tulajdonképen ő neki, mert a porta elhatározásaira az ő érdekekben gyakorolta befolyását.²

Roe 1622. évből való jegyzékei csakugyan mind azt jelentették, hogy Bethlen nem remélheti a porta támogatását. De már az 1623. év elején el kellett ismernie, hogy ha a fejedelem a császár ellen támadást intéz, a budai basa minden valószínűség szerint segíteni fogja. A portán tehát fordulat állott be, még pedig Ferdinánd hátrányára s Roenál is ilyesmi készült, mióta pfalzi Frigyes neje — Jakab király leánya — levelet írt neki, hogy szánalmas állapotát ecsetelje s arczképét is megküldje. Még nagyobb hatással volt Roera az a sajnos körülmény, hogy Jakab király minden erőlködése a császárnál, hogy Frigyesnek Pfalzot visszaadja, sikertelen maradt.³

Calvert angol államtitkárhoz 1623. ápril 15-én intézett levelében Roe a török segélyhadat valami 20.000 emberre becsülte s egyszersmind megjegyzé, hogy nem látja be, miért támogassa tovább azt az uralkodót — a császárt —

¹ Roe ugyanott 89. oldal.

³ Roe id. m. 135. oldal.

² Roe ugyanott 107—9. és 116. oldal.

ki Jakab király jóságával és őszinteségével oly annyira visszaélt.¹ Bethlen követe 1623 majus havában indult hazas csakugyan megvitte a fejedelemnek a határozott ígéretet a török segély tárgyában. Thurn vele távozott, hogy Bethlen zászlaja alatt harcoljon, mely okból visszautasította a velenczeiek ajánlatát, hogy szolgálatukba szegődjék. Biztosította az angol követet, hogy egy talpalattnyi területet sem enged a töröknek, hanem igyekezete egyes-egyedül arra lesz irányozva, hogy a császár országaiban a régi szabadságok visszaálltassanak s pfalzi Frigyes restituáltassék. Roe mindazonáltal nem kételkedett benne, hogy a törökök majd megfizettetik segélyöket s legalább is kifosztják a császár birtokait. Hanem azért abban hagyta buzgólkodását a béke érdekében. Főjelentésében az addigi kicsinylő, lenéző hangot nem használja többé, mikor a fejedelemről szól,³ ámbár Bethlen igazi jelentőségét, egyéniségének belső értékét ez után sem ismerte föl. Folyton korholja, hogy a németországi eseményekről Konstantinápolyban álhireket hozatott forgalomba. Levelei vagy küldöttei útján, hol azt jelentette, hogy a szász és a brandenburgi választók a császár ellen szövetséget terveznek, hol pedig azt, hogy Sziléziában lázadás tört ki. Sőt egyik követe azt állította, hogy a császár felajálotta leánya kezét Bethlennek s arczképét már meg is küldötte neki, de a fejedelem visszautasította ez ajánlatot. Roe meg volt győződve, hogy Bethlen tisztán csak a maga hasznát keresi s beszédei és alkudozásai csupán e célnak szolgálnak.⁴

Midőn Bethlen Konstantinápolyban a török segélyt szorgalmazta, Petendy Györgyöt² pfalzi Frigyeshez küldötte

¹ ROE ugyanott 141—43. oldal.

² ROE ugyanott 150. lap. — ÖVÁRY id. m. 104., 106. és 107. oldal. A velenczei szenatus levelei Giustinianinak Konstantinápolyban Thurn küldetése tárgyában. Kelt 1622 oct. 28. és 1623 mart. 1.

³ ROE id. m. 151. lap.

⁴ ROE id. m. 170. és 190—2. lap.

⁵ Münchener állami levéltár Petendy utasítása 1622. oct. 9/19.

(1622 oct. 19.), hogy értésére adja, hogy elhatározta újra megkezdeni a háborút a császár ellen; de minthogy köröskörül van véve ellenségtől s a lengyelek, csehek és morvák támogatására nem számíthat, a török segítségét kénytelen igénybe venni s nem törődik vele, bármennyire hátrányára fogják ezt magyarázni. Hogy a szultánt megnyerje, évi ajándékot s Magyarország, Csehország és Ausztria részéről örök időkre szövetséget ajánlott fel neki. Frigyes tegye meg tehát a magáét s támogassa őt — a fejedelmet — pénzzel. A válasz, melyet Petendy ekkor Frigyes-től kapott, ismeretlen ugyan, de kétségkívül kedvező volt, kivéve a pénzkérés tárgyában. A következő évben Frigyes több ízben felszólította a fejedelmet, kezdje meg már a támadást, mivelhogy az alkalom biztató s Mansfeld, Keresztély, Halberstadt administratora újra fegyvert fogtak.*

Mindezen kérés és sürgetés, — a levelek egy része ránk maradt — valamint a porta jóindulatú magatartása végre rábírta a fejedelmet, hogy rég folytatott előkészületeit értékesítse, ámbár nem kapott sem Frigyes-től, sem Velenczétől, melyhez újlag támogatásért fordult, a pénzbeli segélyre ígéretet. 1623 július végén tudatta pfalzi Frigyes-sel, hogy aug. 14-én 30.000 emberrel útnak indul Erdélyből és Ausztriába s Morvába nyomul, míg szövetségese a török Stájerországba ront, úgy hogy az ellenségre kikerülhetetlen vereség várakozik s Frigyes is nemsokára visszatérhet Csehországba.** De a Konstantinápolyban levő németalföldi követ titkára nem osztozott e vérmes reményekben s minden rokonszenve mellett, melyet Frigyes ügye iránt érzett, figyelmeztette őt, ne fektessen túlságos bizalmat a török segélybe, mert a porta emberei nem nyújtanak kezességet ígéreteik beváltása iránt, a török birodalom hanyatló félben van s Bethlen a legjobb esetben is csak a budai basa

* Müncheni áll. lev. pfalzi Frigyes-hez 1623 jun. 7/17. és 3/13.

** Müncheni áll. lev. Bethlen Frigyes-nek 1623 jul. 28.

segítségére számíthat.* Ellenben maga a németalföldi követ, Hága, teljes bizalmat helyezett a szultán és a nagyvezír Bethlen iránti állandó jó indulatába.**

Bethlen jul. 28-iki levele kétségkívül a legkedvezőbb benyomást tette Frigyesre. Annyi sok vereség és család-

ERNESTO virtus memorandis laus triumphis.
 Ille manu pugnax et Vincit reclus armis.
 Pro patria pugnat. pugnando vincit. et ipsam.
 Hæc DVCTVS emeruit nomen opesq; boni.
 Plurima sub PILSE Marte pericla tulit.
 Invidiam Vires has tribuere Dy

35. MANSFELD ARCZKÉPE.

kozás után végre ismét jelentkezett a szabadító, ki reményt nyitott neki, hogy nem csupán ősi örökét, Pfalzot, hanem a cseh koronát is visszaszerzi. A legmelegebb köszönetét fejezte ki a fejedelemnek s egyúttal a vereséget, melyet a

* Münchener áll. lev. Verhaer levele Frigyeshez 1623 aug. 5/15.

** Münchener áll. lev. Hága Cornelius Frigyeshez. 1623 aug. 19/29.

ILL^{STR} ATQVE EXCELL^{ENT} D.D. IOANNES A TSERCLAS S. R. I COMES, BARO
DE TILLY ET MARBAIS ^{et} SAC. CÆS. MAIT. NEC NON SER. ELECTORIS AC BAVARIÆ DVCS
LOCVM TENENS GENERALIS CONSILIARIVS ET RESPECTIVE. CAMERARIVS

Philipp Sadeler fecit et. excudit

TILLY.

Bubics Zsigmond püspök birtokában levő egykoru metszetről.

halberstadtiak ugyanazon időben szenvedtek, jelentéktelennek iparkodott feltüntetni, sőt azt írta, hogy Halberstadti Keresztély már ujja alakította s a régi létszámra emelte hadait, hogy továbbá Mansfeld Ostfrieslandban megvívhatatlan állást foglal el.¹ Nem olyan szépítőleg vázolta Mansfeld egyik levelében, melyet Thurnnak írt, Halberstadti Keresztély vereségét, de azt állította, hogy neki magának 15.000 régi, kipróbált katonája van, havi 60.000 korona pénzsegélylyel rendelkezik s ekképen megakadályozhatja, hogy a császár Bethlen ellen indítsa egész hadseregét.²

Időközben Halberstadti Keresztély vereségének híre más úton elhatolt volt Magyarországra s ott meglehetősen lehangoló benyomást tett. A jägerndorfi örgróf Frigyes részletes és igaz jelentés küldésére kérte tehát s kijelentette, hogy ha Bethlen nem számíthat arra, hogy németországi csapatok törnek Csehországba, úgy békét lesz kénytelen kötni. Frigyes ekkor sem tudott őszinte lenni, hanem azt felelte, hogy Halberstadti Keresztély Tillyvel szemben «rendetlenségbe jutott» ugyan, de ismét kezét nyújtott Mansfeldnek s így ketten jelentékeny haderővel rendelkeznek.³ E közlemények azonban már olyan időben tétettek, midőn Bethlen tényleg megindította a támadást Ferdinánd ellen s így a háború megkezdésére nem voltak befolyással.

VI.

Mikor Bethlen Gábor ezen második támadását megakarta kezdeni, nem elégedhetett meg azzal, hogy szövetség-

¹ Müncheni áll. lev. Mansfeld levele Thurnhoz 1623 sept. 7/17.; Mansfeld levele Bethlenhez 1623 jul. 11. és oct. 26.

² Müncheni áll. lev. A jägerndorfi örgróf Frigyeshez 1623 sept. 19.

³ Müncheni áll. lev. Javaslát Frigyes részére, mit feleljen az örgrófnak Kelt 1623 nov. 14/24.

geseket nyerjen a készülődő harczhoz. Indokolnia is kellett eljárását, mihez Ferdinánd és hívei elég anyagot szolgáltatnak, részint azzal, hogy nem teljesítették a nikolsburgi béke feltételeit, részint a nádornak egy fölötte sértő állításával. A békeszerződésnek az udvar nem tett eleget, mert Ferdinánd az ígért 50.000 frtot a végvárak ellátására nem fizette, Bethlen egykori híveit pedig jószágaiktól a zálogösszeg visszatérítése nélkül fosztotta meg. A békeokmány ezen világos megsértését azzal tetézték, hogy a nádor azt állította, hogy Bethlen az illetők kártalanítását nem is gondolta komolyan, s ezt Kassaynak világosan kijelentette, hogy tehát ez a pont csak a külszín megóvása végett vétetett a békeszerződésbe. E vádnak híre ment s a károsultak természetesen súlyos gyanúsításokkal illették Bethlen jóhiszeműségét.

A fejedelem azonban a nádor állítását alávaló hazugságnak bélyegezte s a király követével* folytatott beszélgetésben istent hívta tanúbizonyságul, hogy a szavakat, melyeket szájába adtak, sohasem mondotta; lelke szálljon — folytatta — a pokol fenekére, ha tette s híveinek feláldozásával ilyen példátlan gázságot követett volna el. Ez okból mindaddig meg nem nyughatik, míg a vádat, mint koholtat, vissza nem vonják. A követ azzal iparkodott a nádort mentetetni, hogy nem mondott egyebet, mint a mit Kassaytól Nikolsburgban hallott; a többi királyi biztosok és tanácsosok szintén hallották s erről írásban bizonyosságot tettek. Bethlen azt felelte, hogy elhiszi ugyan, hogy ilyen bizonyító levelek állítottak ki, de annál inkább ragaszkodnia kell ahhoz, hogy a nikolsburgi béke határozatai minden részletekben végrehajtassanak, mert csak ekképen bizonyíthatja be ama vád alaptalanságát.** E nyilatkozatból ki-

* A követ Bossányi Mihály volt, ki 1623 elején járt Bethlennél.

** Magyar tudom. akadémia levéltára: Relatio MichaelisBossany Bethlennél tett átgatásáról. Kelt 1623 april 25.

tűnik, hogy a vád visszavonásával nem elégedett volna meg, hanem az érdekeltek pénzbeli kárpótlását követelte, mihez a nikolsburgi béke-okmány szövege szerint föltétlenül joga volt.

Mínthogy a császári udvar e kártalanítást megadni vonakodott s egyszersmind arról értesült, hogy Bethlen hadi készülődéseket tesz, hogy új veretű pénzein ismét a királyi címet használja s elfogott levelei bizonyosságot nyújtottak összeköttetéseiről a morvákkal és pfalzi Friggyessel, hamarjában nem tudta, hogyan szálljon szembe a veszélylyel, ha maga is háborúra készülni nem akar. Ferdinánd először egy levéllel tett kísérletet, melyben magaviseletét az elfoglalt javak zálogbirtokosai iránt a soproni országgyűlés végzésével indokolta. Az 50.000 frt fizetésére vonatkozó ígéret be nem váltását azzal mentegette, hogy Németországból még nem kapta meg a birodalmi adót.* E levelen kívül Bethlenhez külön követséget is indított, hogy panaszt emeljen ama sérelmek miatt, melyeket a fejedelem ejtett a nikolsburgi békeszerződésen. Egyebek közt a fejedelem elfoglalta Tokajt, a nélkül, hogy a rajta levő zálogösszeget letette volna, a nikolsburgi szerződés szövege ellenére egyes foglyoktól váltságdíjat sarczolt s a számára átengedett vármegyékben nem adta vissza a papságnak elkobzott jószágait. A követek feladata volt új tárgyalásokat hozni javaslatba a zálogbirtokosok kártalanítása ügyében s egyszersmind indokolni a soproni országgyűlés végzését.**

Még mielőtt ez a követség Bethlenhez útnak indúlt, a fejedelem a hét vármegye képviselőit Kassára hívta össze; panaszkodott előttök Ferdinándra, felhozta a nikolsburgi békén ejtett sérelmeket s az ellenségeskedések újra megkezdésével fenyegetőzött. A gyűlés igazoltaknak találta

* Magyar tudom. akademia levéltára
II. Ferdinánd levele Bethlenhez 1623
ápril 25.

** Dallos Miklós iratai: A Szentke-
resztinek és Izdenczynek adott utasítás.

ugyan panaszait, de közvetítésre ajánkozott s Prágába követseget küldött, mit Bethlen is megtett. Noha tehát ekképen a látszat a mellett szólt, hogy a vitás kérdéseket alkudozások útján egyenlítik ki, a császári udvarnál még sem igen tápláltak többé reményt a béke fentartására. A bizalmatlanság nőttön-nőtt, mikor megtudták, hogy Bethlen 3000 scudi ajándékkal megnyerte a nagyvezírt s hogy bizton számíthat török segílyre, ha megigéri, hogy négy-öt erősített helyet, melyek Ferdinándtól el fognak hódíttatni, a szultánnak enged át.* Hogy a török támadást megelőzzék, követet akartak Konstantinápolyba küldeni, a ki ott azon ürügy alatt jelenjék meg, hogy a zsitvatoroki béke megújítását szorgalmazza. Igazi célja azonban az legyen, hogy a porta bizalmatlanságát Bethlen iránt fölkeltse s olyannak tüntesse fel a helyzetet, mely a béke fentartását a szultánra és a császárra egyaránt sürgetővé teszi.**

De e követség elindulása húzást-halasztást szenvedett, ellenben a Bethlenhez küldött követség csakugyan rendeltetése helyére ért (1623 június). Az első kihallgatáson a fejedelem teljes tisztelettel szólt Ferdinándról. Kalapot emelt, valahányszor nevét említették, sőt ilyenkor térdet is hajtott. A béke fentartásáról szintén igen kedvezően nyilatkozott s azt állította, ha megfelelő javaslatokat tesznek neki, semmi áron sem fog fegyvert ragadni. Még ugyanaznap meglátogatták kancellárja és Kassay István a követeket, de nemcsak a hátralékos 50.000 forint megfizetését sürgették, hanem a zálogbirtokosok kártalanítását is s elégtételt követeltek a fejedelem számára a rajta ejtett sértés miatt. Ferdinánd követei erre azt felelték, hogy nincs megbízások az elégtételadásra, de az elégtétel önmagától fog következni, mihelyt a kártalanításra nézve

* ÓVÁRY id. m. Padavin 1623 máj. 1.

** Hadi levéltár Bécsben. A hadi tánc véleménye a konstantinápolyi kö-

vetnek adandó utasításról 1623 majus.

Ugyanott Instructio pro Cæsaro Gallo. 1623 majus 19.

megegyezés létesül. Beszéd közben olyan szókat ejtettek el, hogy Ferdinánd kész azon zálogbirtokosokat kielégíteni, a kik csakugyan pénzen szerezték zálogjogukat.*

A követek azután czáfolni igyekeztek a Bethlen által felhozott sérelmeket s megbízásukhoz képest előadták, hogy a fejedelem szintén többszörösen megszegte a nikolsburgi béke határozatait. Azzal vádolták, hogy Szendrő vidékén, mely nincs neki átengedve, adókat szed, hogy az átengedett területen a világi és egyházi jószágok visszaadását késlelteti, hogy az egri püspökség tizedeit magának tartja, hogy Tokajt átvette, a nélkül, hogy tulajdonosnőjének a zálogösszeget kifizette volna, hogy pénzein ismét a királyi czímet használja, Kassán a katolikus istentiszteletet nem tűri s végül, hogy Erdély rendei még mindig nem adtak biztosítást arról, hogy lemondanak minden igényről a hét vármegyére, mely egyedül Bethlennek s csakis élethossziglan engedtetett át.**

Bethlen, ki időközben konstantinápolyi jelentésekből bizonyosságot nyert a török segílyre nézve, egyáltalán nem gondolt többé az engedékenységre s csakhamar ennek megfelelő magatartást tanúsított Ferdinánd követei irányában. Midőn másodszor kihallgatáson fogadta őket, minden udvariaskodást mellőzött, erős kifejezéseket használt, a nádort becsületeablónak és pipogyának nevezte s kijelentette, hogy halálig üldözi, ha elégtételt nem ad. Méltán panaszkodott, hogy az 50.000 forintot illetőleg üres ígérekkel hitegetik, miért is a császárt szószegőnek és olyan embernek mondotta, a kinek hitelt adni nem lehet.

A lenéző modor, melylyel a követekkel bánt, csakhamar kellemetlen helyzetbe hozta őket. Kolozsvártt ke-

* Magyar tudom. akadémia levéltára. Ferdinánd követeinek első és második relatiója. 1623 jun. 9.

** A magyar tud. akadémia levéltára. A panaszlevél, melyet a császári követek 1623 június 27-iki kihallgatás után a fejedelemnek átnyújtottak.

rülték őket mint a bélpoklosokat s senki sem akart velök akár csak beszélgetésbe bocsátkozni. A teljes titokban nem maradható hadikészülődések viszont arról győzték meg őket, hogy Bethlen csak a háborúra gondol. Azt tanácsolták tehát a császárnak, ne folytassa tovább az alkudozásokat, hanem minél gyorsabban és erélyesebben indítsa meg ő is a készülődést.

Ferdinánd még értesülést sem kapott követsége barátságtalan fogadtatásáról, midőn biztos híreket vett Bethlen hadikészülődéseiről s ugyanakkor tudomást nyert egy levélről, melyet a fejedelem a nádorhoz intézett s mely szenvedélyes hangja miatt úgyszólván hadi kiáltványnak volt tekinthető.¹ Ez okból a nádort, az esztergomi érseket, Esterházy Miklós országbíró, a kancellárt s néhány más hívet Bécsbe rendelte, hogy velök a kilátásban levő támadás visszautasítása iránti eszközökről tanácskozzék. Ugyanekkor közölte velök, hogy Kunz bárót küldte követül a portára.² A magyar tanácsosok azt ajállották, hogy ha csak lehet, Bethlent kell megnyugtadni, az eddig be nem váltott ígéreteket meg kell ujítani, ugyanekkor azonban folytatni kell a katonai készülődéseket, a magyar véghelyeket el kell látni eleséggel s helyőrségöket 6000 emberrel szaporítani kell.

Mikor azután a Bethlennél levő követség jelentése³ megérkezett s a háború veszélye elháríthatatlannak látszott, a nádor az egri és kalocsai érsekeket, néhány főméltóságot s Ferdinánd más hívét tanácskozásra hívta Nagyszombatba.

¹ ÓVÁRY id. m. Padavin 1623 jun. 10. Bethlen levelének tartalmáról csupán Padavinból értesülünk. A fejedelem panaszai közt előfordul, hogy sohasem helyezték Oppeln és Ratibor birtokába. Ellenben sziléziai történetírók szerint 1623-ban Oppeln és Ratibor már meghódítottak neki. Valószínű azonban, hogy jövedelmet nem húzott belőlök s így panasza indokolt.

² ÓVÁRY id. m. Padavin 1623 junius 17. és 20. — Magyar országos levéltár. Propositiones S. Mattis erga consiliarios 10. junii 1623 facta.

³ Magyar tudom. akadémia levéltára Szentkereszti és Izdenczy Ferdinándhoz 1623 jul. 9. Két jelentés ugyan e kelettel.

Az egybegyültek kivétel nélkül a mellett nyilatkoztak, hogy minden további alkudozást meg kell szakítani, ha csak a viszonyok alakulása Németországban némileg is megengedi az erélyes föllépést Magyarországon. Ha azonban a német viszonyok miatt a császár fegyvert nem foghat, az egybegyültek azt ajálották, hogy Bethlent sem szabad tovább üres ígéretekkel hitegetni, hanem komoly engedményekkel kell kibékíteni. Kiemelték, hogy mindazon zálogbirtokosokat, kik okmányilag be képesek igazolni vagy állításaikat esküvel megerősítik, hogy csakugyan pénzen szereztek a jószágot, melyből immár kiszorítottak, kárpótolni kell. Hogy a fejedelem is képes legyen a számára átengedett területen az elkobzott jószágokat visszaadni, azt ajálottak, emelje föl Ferdinánd a Munkácsra és Tokajra beírt zálogösszeget 40—50.000 forinttal s ha ezzel meg nem elégednék, fizessen neki egy még nagyobb sumrát. Tartsa készen a király a rég esedékes 50.000 forintot is, azon esetre, ha Bethlen saját részéről szintén teljesíti a nikolsburgi béke föltételeit. De azért a király minden körülmény közt készülődjék, hogy a netaláni támadást visszaherhesse. Hívja fel a vármegyéket is a fölkelésre, a végházakba pedig bizonyos számú német hadat küldjön.*

Mindezen sok jó tanácsból Ferdinánd egyelőre csak a legkényelmesebbet követte, a mennyiben az alkudozások folytatására határozta el magát. E célra Beszterczebánya városát rendelte s meghatalmazottaivá Dallos Miklós győri püspököt, Pakay személynököt, Sándor János alnádort és hívét Osztrothyot nevezte ki.**

Minő csekély bizodalmat lehetett az új alkudozások sikeréhez fűzni, kitűnik abból, hogy Bethlen nemcsak követeket küldte Beszterczebányára, hanem mindjárt egész

* Magyar tudom. akadémia levéltára. A nádor II. Ferdinándhoz 1623 jul. 24.

** Magyar országos levéltár. Ferdinánd utasítása követei számára a Bethlennel való tárgyalásokhoz 1623 aug. 12.

haderejével követte őket. Augustus 14-én indult el Kolozsvárról, de csak Váradig jutott, hol megbetegedett s három hetet ágyban kényszerült tölteni.¹ Alig hogy fölépült, ismét útnak indult s september 13-án érkezett Kassára. Közvetlen kíséretében volt testőrsége, mely 3000 lovasból állott, míg a többi had, valami 10.000 ember, Kornis Zsigmond vezénylete alatt Miskolcz felé nyomult. Thurn gróf

The image shows four handwritten signatures in cursive script, stacked vertically. The signatures are: 'Nicolaus Dallos', 'Szebenus Örközy', 'Benedek Palffy', and 'János Sándor'. The ink is dark and the handwriting is fluid and characteristic of the 17th century.

36. FERDINÁND BESZTERCZEBÁNYAI BIZTOSAI ALÁÍRÁSA.

s a jägerndorfi őrgrof szintén a seregnél voltak,² mely néhány nappal később, miközben török³ s másféle csapatokkal, sőt valószínűleg már tatárokkal is gyarapodott, tovább haladt a királyi területen, még mielőtt a tárgyalások Beszterczebányán csak meg is kezdődtek volna.

A király követei már 1623 augustus 28-án oda érkeztek, míg Bethlen biztosai Kamuthy és Kassay csak september 17-én jöttek meg. Hogy a fejedelem, noha már királyi területre tört, mégis bele ment a tárgyalásokba, az világosan mutatta, hogy immár üres ígéretekkel megelégedni nem fog. Ellenségei viszont úgy magyarázták eljá-

¹ KATONA XII. 14.

² Magyar tudom. akadémia levéltára. Tudósítás Bethlennek Kassára érkezteről 1623 sept. 3—18.

³ Dallos Miklós iratai 119. lap.

rását, hogy a császárt csak áltatja, még pedig azért, hogy előnyomulását akadálytalanul eszközölhesse. Midőn Dallos a tárgyalásokat mindaddig nem akarta megindítani, míg a fejedelem a királyi területről ki nem vonúl, Bethlen követei kijelentették, hogy ez nem fog történni s minden érintkezés megszakításával fenyegetőztek. Erre Ferdinánd követei engedtek. Ekkor azonban Kamuthy és Kassay azt követelték, hogy a tárgyalás mindenekelőtt a nádor megbüntetésére s azután a sokat emlegetett zálogbirtokosok kártalanítására irányuljon. A király emberei hallani sem akartak a nádor megbüntetéséről, ellenben a kártalanítás céljából följálották azt, hogy a zálogösszeg, melyben Bethlen Munkácsot és Tokajt bírja, emeltesék s hogy e többletből ő kártalanítsa a maga híveit. Azon kérdésre, hogy ez összegből csupán a hét vármegyében levő ilyen zálogbirtokosok kártalaníttassanak-e vagy pedig a királyi Magyarország területén levők is, Ferdinánd megbízottai azt felelték, hogy az utóbbiak is s másnap készek voltak a felajálott összeget egész 50.000 frtig emelni.* September 24-én Kamuthy és Kassay azt jelentették, hogy törökök és tatárok közelednek s több várat, első sorban Füleket akarják megvívni. Bethlen tehát ezen várnak átengedését kívánta a királytól, mert maga hatékonyabban meg fogja védhetni.

Három nappal később az erdélyiek azt követelték, hogy a zálogbirtokosok vagy visszahelyeztessenek elvett javaikba vagy közvetlenül kárpótoltassanak Ferdinánd részéről, hogy a nádor a fejedelem rágalmozása miatt halállal büntettesék, hogy a végváarakért járó két évi — 50.000 forintos — járulék megfizettessék s 20.000 forint adassék a most Bethlen által felfogadott tatárok kielégítésére. A királyi követek visszautasították e követelések legtöbbjét, védelmökbe vették a nádort s végül 100.000 forintot ajálottak fel,

* Magyar tudom. akadémia levéltára. A király követei Ferdinándhoz 1623 sept. 19. és 23. Dallos iratai 128—30. lap.

melyből a fejedelem bőven kárpótolhatja a zálogbirtokosokat. Milyen kevéssé volt ez az ajándék elfogadható, kitűnik abból, hogy Bethlen inscriptiói valami 180.000 forintra rúgtak. Ha ebből le is vonható 40.000 forint, mely részint szolgálatai, részint előlegei fejében a most már ellenségévé lett Nyáry Krisztinának, Thurzó Imre özvegyének járt s melynek kifizetésére többé súlyt nem fektettek, a maradékösszeg még mindig sokkal tetemesebb volt, semhogy a zálogbirtokosok igényeit a Ferdinánd ajálotta 100.000 forintból ki lehetett volna elégíteni.

October 2-án a fejedelem megüzentette Dallos püspöknek, hogy a zálogbirtokosok kielégítése nyomban eszközlendő s hogy ügyét tovább húzni-halasztani nem engedi. Ugyanaz nap jött meg a király utasítása követi részére, hogy az alkudozásokat szakítsák meg. Nyomban el is utaztak s az eldöntést a kardnak engedték át.*

VII.

Mit tettek időközben a császáriak, hogy a támadást visszautasíthassák?

Midőn Ferdinánd Bethlen hadainak előnyomulásáról értesült, marchese Montenegronak, ki 17.000 emberrel Csehországban Kolinnál állott meghagyta, hogy Magyar-Hradischba — a morva-magyar határra — vonúljon; több magyar végházba német őrséget küldött s a vármegyékben nemesi fölkelést hirdetett. Isten segedelmét is kikérte, a templomokban imákat rendelt, maga pedig szent fogadalmat tett.** Pázmány Péter esztergomi érsek a nemesi föl-

* Magyar tudom. akadémia levéltára. A nádor Ferdinándhoz 1623 sept. 23. — Dallos iratai 123. és 163. lap. Ugyanott a király követi Ferdinándhoz 1623 sept. 24. és 28., valamint oct. 9. — Magyar országos levéltár. *Postulata principis Transylvaniae* 1623 sept. 27. — *Responsis commissariorum Caesaris*. 1623 sept. 27.

** Szászországi állami levéltár Zeidler tudósításai 1623 sept. 17. — Padavin a

keléstől nem sokat remélt; legföljebb, mondotta, hogy a püspökök és főpapok állítják ki jutalékokat, de a többi nemesek Bethlen zászlajához fognak szegődni.¹ Az érseknek e nézete annyiban igaznak bizonyult, a mennyiben a nemesi fölkelésből semmi sem lett.

Bethlen e közben folyton előbbre nyomult s megtörte az ellenállást, melylyel itt-amott találkozott. Csupán Füleket nem birta hatalmába keríteni s egyelőre abban is hagyta ostromát, hogy Nagy-Szombat ellen nyomuljon. Ezt Montenegro tábornok néhány század német katonával védeni akarta, mert a hadikészletek egy része ott volt felhalmozva. De mivel a polgárság a németeket be nem eresztette, Bethlen könnyű szerrel elfoglalta a várost. Erre Thurn megrohanta a város előtt táborozó németeket, s egy század kivételével mind elfogta őket. E fényes siker benyomása alatt a fejedelem egy fogoly császári alezredesnek azt mondotta, hogy csak Prágában szakítja félbe diadalútját.² Ez önbizalomtól duzzadó szavak, melyeket a fogoly Bécsbe jelentett, ott nagyban fokozták az aggodalmakat; gyöngének érezték magokat, siettetni igyekeztek a készülődéseket, sőt elrendelték Prága erődítményeinek jobb karba helyezését. Ez az óvatosság annál indokoltabbnak látszott, mert Bethlen serege további előnyomulásában nemcsak magyarokkal nagyban szaporodott, hanem tatár és török segélyhadakkal is.

Ibrahim boszniai basa már július 10-én megkezdte előnyomulását; Banyalukában összpontosította csapatai nagyobb részét s onnan elindulva végre Czeglédre ért. További útjában a török végházak őrségének java részét magához vonta.³ Hol és mikor történt Bethlennel való egyesülése,

dogének 1623 sept. 9. és 30. ÓVÁRYNÁL. — Magyar országos levéltár. Ferdinánd elrendeli a nemesi fölkelést. 1623 sept. 28. — Caraffa: Coment. 168. lap.

¹ Padavin a dogénak 1623 october 7. ÓVÁRYNÁL.

² KATONA XII. 13.

³ ÓVÁRY id. m. 121. és 128. lap.

nem tudjuk. Ellenben a budai basa, kinek területén e segélyhadak átvonultak, meglehetősen lanyhán viselte magát, akár mert személyes neheztelést táplált Bethlen irányában, akár mert Ferdinánd ajándékai voltak reá befolyással. Mindenesetre nem vett részt csapataival a támadásban, az átvonulást sokféle akadálylyal nehezítette, sőt a nála időző császári ügynökökkel azon tanakodott, miféle ürügy alatt rendelhetné haza a tél közeledtével a Bethlennél levő törököket.

A fejedelem hada szövetségeseivel együtt ekkor valami 40.000 emberre mehetett.¹ A sereg főleg lovasságból állt; gyalogsága csekély, tüzérsége pedig egészen elégtelen volt. A gyaloghad leginkább ama sereg maradékából került ki, melyet a jägerndorfi örgróf 1621-ben vezetett Magyarországra. A tüzérség állományának magvát pedig azon ágyuk tették, melyeket Bethlen ugyanazon év végén vásárolt. Ekként összeállítva a fejedelem hada, egy jól szervezett sereg által való megtámadtatása esetén hátrányban volt ugyan, de annál veszedelmesebbé vált ama területre, a melyen átvonult. A fölös számú lovasság minden irányban elportyázhatott s fosztogatásaival messze földön nagy pusztítást tett. A jobb módú vidéki nép az erődített városokba, különösen Bécsbe menekült tehát, hol csakhamar hiány állott be az élelmi készletekben, mert a behozatal Magyarországból is megszakítottatott.²

Bethlen ekképen ismét ura lett Magyarország legnagyobb részének s november 19-ére országgyűlést hívott össze.³ A császár hívei mindinkább ingadozni kezdtek hűségökben. Széchy György, ki csak nem rég neveztetett ki Felső-Magyarország főkapitányává, állásáról le akart kö-

¹ Bécsi állami levéltár. Stanzen gróf Stadionhoz, a hadi tanács elnökéhez 1623 oct. 27. és dec. 16. — Caraffa: Coment. 169. 1. Bethlen seregének és szövetségeseinek számát 60.000 emberre teszi.

² Padavin a dogénak 1623 oct. 21. Óvárynál. — Szászországi állami levéltár. Zeidler jelentése 1623 oct. 18.

³ Magyar tudom. akadémia levéltára Bethlen rendelete 1623 oct. 14.

szönni, mert sértve érezte magát, hogy Bécsben bizalmatlanul figyelték meg magatartását.¹ A nádort is elhagyta eddigi elszántsága, mert a legrosszabbtól kellett félnie, ha Bethlen elfoglalja Sempte várát, melybe feleségével és gyermekeivel zárkozott. Minden áron újra föl akarta tehát vettetni az alkudozások megszakított fonalát. Félelemtől gyötörve, arra kérte az udvart, ne vegye tőle rossz néven, ha, hogy hitvese és gyermekei életét megmentse, valami olyan kisegítő eszközhez folyamodnék, melyet a viszonyok kényszerűsége erőszakol reá. Midőn három nappal később azt hitte, hogy közvetlenül a megostromoltatás veszélye fenyegeti, annyira megszállta a félsz, hogy egyenesen arra kért engedélyt, hogy Bethlennel alkudozásokat kezdhessen s ha az engedélyt meg nem adják, legalább arra hatalmazzák föl, hogy személyesen találkozassék a fejedelemmel. Egyszersmind jelentette, hogy Bethlen azt kívánja tőle, hogy a legközelebbi országgyűlésen mint nádor részt vegyen s e közben jelezte, hogy e kívánságot teljesíteni fogja.³

Ezek az értesítések, melyek a nádor átpartolását is ki-látásba helyezték, arra ösztönözték Ferdinándot, hogy Thurzót új alkudozások kezdeményezésére hatalmazza fel. E célból fegyverszünetet hozott javaslatba, de két nappal később a feltételek meghatározását magának tartotta fenn.³ Intette a nádort, ne menjen személyesen Bethlenhez, mert biztonsága veszélyeztetve lenne. Thurzó szívére vette a figyelmeztetést s otthon maradt várában. Csakhamar kitünt, hogy félelmében nagyon feketének látta a helyzetet, mert Bethlennek eszében sem volt Sempte ostromára pazarolni az időt. Hadainak egy részét a sokkal fontosabb Pozsony

¹ Padavin a dogénak szeptember 23. ÓVÁRYNÁL.

² Magyar tudom. akadémia levéltára. A nádor levelei II. Ferdinándhoz. 1623. oct. 14. és 17.

³ Magyar tudom. akadémia levéltára. Ferdinánd Thurzóhoz. 1623 oct. 17.

ellen küldé,* a másik részt a határszéli Szakolcza ellen vezette, hol Montenegro tábornok seregére bukkant.

A császári sereg létszámáról nincsenek kielégítő tudósításaink. Eredetileg e had 17.000 emberből állott. De időközben épen úgy szaporodhatott, a mint detachirozások által létszámában jelentékenyen csökkenhetett. Begyakorlás, fölszerelés és helyes beosztás dolgában a császáriak fölötte álltak Bethlen seregének, a gyalogság száma meghaladta a lovasságét s mozdulatait megfelelő tüzérség támogatta. Ha a hely fekvése, hol a csatát vívta, csak némikép kedvező volt, bizton remélhette tehát a győzelmet. De ha a küzdelem sík területen folyt le, akkor hátrányban volt, mert az ellenséges lovasság minden oldalról reá törhetett, sőt valósággal bekeríthette. A császári lovasság vezetését Waldstein vitte, ki a seregnél időzött, ellenben az összes gyalogság főparancsnoka Marradas tábornok volt. Waldstein kezdettől fogva úgy vélekedett, hogy a császáriakra vereség várakozik, ha e helyen fogadják el a csatát, mert a Morva vidékének sík fekvése nagyban fokozta az ellenséges lovasság túlsúlyát s lehetetlenné tette az eleség biztosított szállítását. Sürgősen felkérte tehát a császárt, fogadjon szolgálatába néhány ezer lengyel kozákot. Minő komor aggodalmak támadtak lelkében a háború további lefolyására nézve, kitűnik abból, hogy előkészületeket tett, hogy felesége Csehországból elmenekülhessen s szükség esetén inkább Szászországba, mint Felső-Ausztriába akarta küldeni.**

A Szakolczánál vívott első ütközet lefolyása megerősítette aggodalmait, mert a helyett, hogy előnyomulnának, a császáriak a Morva vize jobb partjára húzódtak vissza. Minthogy a lovasság a szükséges takarmányban már ekkor hiányt szenvedett, a tábornokok elhatározták, hogy Krem-

* Szászországi állami levéltár. Zeidler jelentése. 1623 oct. 18.

** A gróf Harrach-levéltár. Waldstein Harrachnak. 1623 oct. 20. és 24.

ALBERT. DVX .FRITLAND COM. WALLEST. ETC.

Est de Jode sculp

Ant. van Dyck pinxit

Cum privilegio

WALDSTEIN ALBERT.

Bubics Zsigmond püspök birtokában levő egykoru metszetről.

sierbe küldik, ellenben a gyalogsággal Gödingnél (melyet a morvák Hodolinnak neveznek) ütnek tábort. Meg akarták tehát osztani a sereget. De időközben híre jött, hogy 6000 lengyel, kiket a császár felfogadott, közeledő félben van. Ez a hír a lankadó bátorságot újra föléleszté; az előbbi határozatot megdöntötték, s még tíz napig együtt akartak maradni, hogy a lengyeleket bevárják.¹

A hadseregben uralkodó nyomott hangulat hírére Bécsben sietve védelmi intézkedéseket tettek egy esetleges ostrom ellen, mely annál veszélyesebbé válhatott, mert a lakosság beözönlése a vidékről napról-napra növekedett s végül a menekültek száma oly nagyra emelkedett, hogy attól lehetett félni, hogy az éhség minden ellenállást hamar lehetetlenné teend.² Maga a császár kételkedett benne, hogy hadai az ellenség legyőzésére elegendők lehetnek s azért felkérte nagybátyját, Miksa bajor választót, hogy a liga hadi népét, melyet Halberstadti Keresztély veresége után — a melybe Mansfeld is belesodortatott, — el akartak bocsátani, tartsa tovább is zászló alatt s küldje az ő segítségére. Ugyanakkor felkérte a szász választót, eszközöljön ki számára segélyül a felső-szász kerületi gyűléstől két ezred gyalogságot.³ Felkérte továbbá a spanyol királyt, hogy azt a 6000 főnyi gyaloghadat és 2.000 lovast, kit Milanóból Flandriába akart indítani, Morvaországba küldje. Minthogy maga is meg akarta kezdeni a hadfogadást, pénze azonban nem volt, a nuncius útján pénzsegélyért fordult a pápához, «mert most a kereszténység közös java forog szóban!» Kérése azonban itt süket fülekre talált, mert a nuncius, a ki tudta, hogy az óriási vagyonek Kobzások Csehországban csak a tisztviselők telhetetlen birvágának kielégítésére szol-

¹ Waldstein Harrachnak. 1623 oct. 28. Tadra gyűjteményében.

² Szász állami levéltár. Zeidler jelentése. 1623 oct. 21.

³ Bécsi állami levéltár. Utasítás von

der Reik számára bajorországi útja alkalmából. 1623 oct. 30. — Szász állami levéltár. Ferdinánd a szász választóhoz. 1623 oct. 27. A választó a felső-szász kerület rendihez. 1623 oct. 30.

gáltak, a császár pénzügyi bajain azonban nem lendítettek semmit, most attól félt, hogy a római pénzzel ugyanez fogna történni, a katonák pedig tovább is csak éheznek.

A császár azonban, noha pénzsegélyre nem számíthatott, mégis több patenst adott ki német ezredek alakítására; Magyar- és Horvátországban több ezer lovast fogadott fel s siettette a Lengyelországban megindított toborzásokat. Ha segélykérései teljesíttetnek s ebben legalább Spanyolországot és a ligát illetőleg kételkedni nem lehetett, és ha az összes toborzások eredményre vezetnek, a császár legalább 40.000 főnyi új hadsereget állíthatott síkra, melylyel ellenségei meg nem mérkőzhettek volna.* Csak-hogy szövetségeseihez csak octoberben fordúlt kérelmeivel s a toborzást is csupán ez időben folytatták erőlesebben úgy, hogy mindig fenforgott a veszély, hogy időközben Montenegró tábornokot megverik, Alsó-Ausztriát és Morvaországot elpusztítják s ekképen a segély későn érkezik.

A császári hadak inséges állapota csakugyan napról-napra elijesztő módon fokozódott. A csapatok mind Gödingbe húzódtak vissza s az ellenséges lovasság, mely minden irányban portyázott, élő gátat húzott köréje, mely minden eleségszállítást lehetetlenné tett s az ostromlottaktól a hústáplálékot megvonta. Törökök és tatárok a magyarokkal versenyezve száguldották be a védtelen országot.** Zsákmányoló portyázásaikon, melyek Brünnig, Olmützig, Iglauig és Znaimig terjedtek, megtörttek minden ellenállást vagy pedig számos falú fölperzselésével boszúlták meg azt. Egyedül Dietrichstein bibornok jószágain valami 130 falú lett a lángok martaléka. De a legtöbb rémületet azzal kel tették, hogy sok ezer embert rabságba hurczoltak s így

* A császár toborzásairól nemcsak az idéztem levéltárak levelezései, hanem a velencei követek jelentései — ÓVÁRY-nál — is sok adatot tartalmaznak. Végre a helytartóság egy irata közli azon ezre-

dek számát, melyek 1623-ban felállítottak. E szerint összesen 13 gyalog és 8 lovas ezred alakítottak.

** KATONA XII. 22. Padavin 1623 nov 18. Tadránál.

az illetőket olyan sorsra juttatták, melyet akkor méltán a legiszonyatosabbnak tekintettek. Magában Gödingben a fokozódó inség mián a fegyelem bomladozni kezdett, a katonák szidták a főbb tiszteket, a nélkül, hogy ezek meg merték volna őket fenýíteni.¹ Mindenki a lengyeleket várta, kik egyes egyedül hozhattak még segélyt s tehették lehetővé a seregnek élelemmel való ellátását.

Waldstein kétségbeesése akkor hágott tetőpontjára, midőn Bethlen néhány ágyújával a császáriakat táborukban lődözni kezdette; a császári sereget már-már megsemmisítettnek vélte, mert úgy okoskodott, hogy ha vissza is veri az ellenséget, az éhség fogja tönkre tenni.

Ez aggodalmak nem sokára túlzottaknak bizonyultak. Bethlen támadásai vitézül visszaverettek, s az éhenhalál veszélyének azzal vették elejét, hogy minden lovat levágtak s néha egy-egy szerencsés kirohanással hoztak friss tápszert a táborba. Waldstein csakhamar ismét bátorságot merített, sőt végül biztosította a császárt, hogy a hadsereg az összes segélyforrások felhasználása mellett még két hét-nél tovább is helyt áll, míg az ujonnan fogadott csapatok megérkeznek.² De mivel nagyon jól ismerte a bécsi udvar lassúságát, végül ismét kétségben volt az iránt, megjönnék-e idejében ezek a friss hadak s újra azt hirdette, hogy a késedelem miatt az egész sereg Gödingnél vagy «eldöglik» vagy a katonák «leveszik fővegüket» s az ellenségnek adják át. A szökevények száma csakugyan nőttön-nőtt s végül a legénység azzal fenyegetőzött, hogy mindenestül az ellenséghez áll át, ha két nap alatt segítség nem érkezik.³

¹ Waldstein Harrachnak. 1623 oct. 30., 31. és nov. 2. Tadránál.

² Waldstein Harrachnak. 1623 oct. 30. és nov. 3. Tadránál. — Padavin 1623 novemberi levelei ÓVÁRYNÁL.

³ Padavin a dogénak 1623., id. helyen. — Magyar tud. akadémia levéltára.

Esterházy a császárnak 1623. Kelet nélkül. Waldstein Harrachnak 1623 nov. 4., 5., 6., 8. Tadránál. Szászországi állami levéltár 1623 nov. 8-ki jelentései Bécsből.

⁴ Waldstein Harrachnak 1623 nov. 10., 12. Tadránál.

A legnagyobb inség e pillanatában egyszerre megjött a segítség a fegyverszünet alakjában, mely véget vetett Bethlen második támadásának Ferdinánd császár és király ellen.

VIII.

Ferdinánd, mint jeleztük, figyelmeztette volt Thurzó nádort, ne igen menjen személyesen az erdélyi fejedelem táborába. A nádor szívére vette az intést s maga helyett két bizalmas emberét küldötte Bethlenhez, hogy a fegyverszünet feltételei iránt alkudozzanak. Bethlen elég barátságosan fogadta az érkezőket s a közlemények, melyeket nekik tett, olyanok voltak, hogy a nádor aggodalmai életének veszélyeztetése iránt eloszlottak. Ferdinánd viszont szintén késznek nyilatkozott alkudozni.* Midőn Thurzó személyére nézve menvédet kapott a fejedelemtől, «isten nevében» 1623 nov. 15-én útnak indult az erdélyi táborba. Az utána küldött meghatalmazásban a császár kötelezte magát, hogy mindenesetre helyben hagyja a fegyverszünet mindazon feltételét, melyeket a nádor Montenegro tábornokkal egyetértésben Bethlennel megállapít. November 16- vagy 18-án a nádor Gödingbe érkezett s ott Montenegro tábornokkal tanácskozott, mire visszatért a fejedelemhez.

Bethlen következőkben szabta meg a fegyverszünet föltételeit: A szünet 1624 szeptember 29 napjáig tart; ez időben Bethlenre száll a szabad rendelkezés joga a Duna balpartján fekvő vármegyékben, kivéve Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars és Thurócz vármegyéket, Érsekújvár és

* Magyar tudom. akadémia levéltára. Thurzó a császárnak oct. 31. Császári resolutio 1623 nov. 5. Thurzó a császárnak 1623 nov. 14. Bethlen menvédje Thurzó számára 1623 nov. 13. Magyar országos levéltár. Meghatalmazás Thurzó részére. 1623 nov. 16.

Fülek végvárait; a fegyverszünet tartama alatt német hadat Magyarországra küldeni nem szabad. Ha e föltételek elfogadtatnak, a fejedelem kész visszavonulni, végleges békealkudozásokba bocsátkozni és a császár s a porta közötti békétárgyalásokat támogatni.* A nádor meg volt győződve, hogy kedvezőbb feltételeket lehetetlen lesz elérnie s annál inkább indíttatva érezte magát elfogadásukra, mert Montenegro marchese szintén helyeselte, ha nem is mindegyiket, de legtöbbjüket.** A tábornok sem kedvezőbben ítélte meg serege helyzetét Gödingben, mint Waldstein s a fegyverszünetet egyetlen menekülésképen üdvözölte. Mindazonáltal el nem titkolhatta, hogy e feltételek Bécsben kínos benyomást fognak kelteni, hogy különösen a fegyverszünet hosszú tartama fog visszatetszeni már azért is, mert a császár jövedelmei Magyarországból egész egy esztendőn át a minimumra szállnának le.

Mivel azonban Bethlen ragaszkodott kívánságaihoz, a nádor e pontban is engedett s november 19-én befejezte a tárgyalásokat. Alig hogy ez megtörtént, érkezett meg a császár rendelete, hogy fegyverszünetet csak hat hétre kell kötni. E rendeletet, mint elkésettet, már figyelembe venni nem lehetett. A nádor örült, hogy ura számára megmenthette legalább Oppeln és Ratibor herczegségeket, melyeket a császár a háború kitörésekor lefoglalt s melyeket most Bethlen nem követelt vissza. Öröme azonban csak rövid ideig tartott, mert a fejedelem utólag reclamálta a két herczegséget. Thurzó kijelenté ugyan, hogy ez az ügy nem tartozik az ő illetősége körébe, de mivel Bethlen engedni nem akart, Montenegro beleegyezésével a két herczegséget is neki ígérte. November 20-án e megállapodásokat okiratba foglalták és aláírták. Bethlen köz-

* Szászországi állami levéltár. Formula induciarum prout Bethlen voluit.

** Magyar tudom. akadémia levéltára.

Summarium punctorum, quæ oretenus per Dom. Emericum Czobor et Andream Keresztury propositæ sunt. 1623 nov. 26.

vetlenül reá megkezdte a hazaindulást. A nádor ellenben a helyett, hogy maga Bécsbe ment s ott működéséről jelentést tett volna, hű embereit Czobor és Kereszturyt küldte az udvarhoz, hogy eljárását igazolják.¹

Midőn a fegyverszünet híre Bécsbe érkezett, az első érzés, mely nyilatkozott, az öröm és a szabadulás érzelme volt. A gödingi hadat már elveszettnek hitték s ellenállását nem többé napokra, hanem már csak órákra számították. Tudták, hogy a segélysereg még messze távolban van s így attól féltek, hogy ha Gödingben katasztrófa talál bekövetkezni, általános fölkelés támad s véget vet a császár uralmának. A veszély csakugyan elérte volt a tetőpontját. Bethlen előtt nem maradtak titokban az előnyök, melyek hosszabb kitartás esetén kecsegtették, csakhogy ő sem volt ura a helyzetnek, minthogy a törökök a hideg és esős évszak miatt nem akartak tovább táborban maradni s minden kérése és ígérete daczára hirtelen haza indultak. Már kezdettől fogva tartott tőle, hogy a tél közeledtével cserben hagyják s e végből több futárt, utóbb ügynökét Bornemiszt bocsátotta a portára, hogy kieszközölje, hogy a törökök el ne távozzanak az eldöntés bekövetkeztéig.² De Konstantinápolyban, hol időközben Murád váltotta fel a hülye Musztafa szultánt, annál kevésbbé adták ki a Bethlen kívánta parancsot, mert az ázsiai bonyodalmak sürgősen ajálották, hogy a porta Európában békét kössön. A boszniai basa a téli időjárás beköszöntével haza indult tehát s ez okból Bethlen is kénytelen volt beletörődni a fegyverszünetbe.

Alig hogy ezt megkötötték s az aggodalmak Bécsben eloszlottak, az udvar hangulata hirtelen megváltozott. A mint eddig remegett s ügyét veszve hitte, úgy most egy-

¹ Bécsi hadi levéltár. Instructio D. Palatini pro Emerico Czobor et Andrea de Keresztur data.

² Bécsi állami levéltár. Ferdinándhoz intézett jelentés 1623 sept. 14.

³ Padavin nov. 25. ÓVÁRYNÁL.

szerre azt sütötte ki, hogy tulajdonképen Bethlen forgott végveszélyben s hogy a visszavonulást csak a saját szabaddulására kezdte meg. Az udvari haditanács rosszalta, hogy a nádor nem törődött a sok ezernyi keresztény fogollyal, hogy Bethlennek nagyon sok vármegyét engedett át s ezzel a császárt a védelem fontos eszközeitől fosztotta meg. Mindezen tekintetekből azt tanácsolta, hogy a császár csak az esetre szentesítse a fegyverszünetet, ha Bethlen hódításait kiadja, ha saját területére húzódik vissza s kieszközli, hogy a török a keresztény foglyokat szabadon bocsátja.¹

A magyar tanácsosoknak szintén visszatetszett a vármegyék átengedése, e mellett pedig különösen az, hogy a császár a fegyverszünet alatt ne küldhessen német hadakat magyar területre. Ők sem ajálották tehát az egyezség föltétlen szentesítését. A császár követte e tanácsokat annyiban, hogy Bethlentől Zólyom vármegye visszaadását követelte s fentartotta ama jogát, hogy német csapatokat küldjön Magyarországra azon esetre, ha egyes vég helyek őrsége sürgősen igényli a kiegészítést.²

Az udvar nem tartott többé attól, hogy szerződésellenes magaviseletének káros következményei lehetnek. Számításai szerint néhány hét múlva 60.000 ember állhatott rendelkezésére. Azt hitte tehát, hogy nemcsak nincs mit félnie Bethlentől, hanem ellenkezőleg ő támadhatja majd meg, sőt elűzheti Erdélyből is.³ Némelyek azt tanácsolták a császárnak, ne is késedelmeskedjék a támadással s a fejedelem tönkretételével, még mielőtt Erdélybe húzódhatik vissza. Mások azonban ellenezték az ilyen szélső fel-

¹ Bécsi állami levéltár. A hadi tanács votuma 1623 nov. 25.

² Magyar tudom. akadémia levéltára, A magyar tanácsosok véleménye nov. 26. és dec. 11. Feltételek, melyek mellett Ferdinánd a fegyverszünetet jóvá akarja

hagyni. 1623 nov. 28. — Magyar országos levéltár. Ferdinánd a nadornak. 1623 nov. 28.

³ Padavin november 25. dec. 2. és 9. ÓVÁRYNÁL.

lépést, mert a császár nem szegheti meg adott szavát s egyelőre a fegyvernyugvást érvényben köteles tartani. Sokan meg a nádort vádolták, hogy titkos egyetértésben áll Bethlennel s ezért engedett neki oly előnyös föltételeket, sőt azt híresztelték, hogy a kettejük közötti ellenségeskedés mindig csak színlelt volt. Mind ennek a sok szónak és okoskodásnak az lett a vége, hogy a császár a fejedelemnek oly fegyverszünet-egyezményt küldött, mely lényeges pontokban eltért a gödingi megállapodásoktól. Zólyom vármegyét, Oppelnt és Ratibort Ferdinánd meg akarta magának tartani, sőt a fegyvert is csupán 1624 martius 1-ig akarta pihentetni. Másrészt azt követelte a fejedelemtől, bocsássa el hadait s a neki átengedett vármegyék lakosait új adókkal ne terhelje. Ellenben önmaga számára a császár-király fentartotta abbeli jogát, hogy a magyar végházak őrségét német csapatokkal szaporithassa, mihelyt a körülmények megkívánják.

Az udvar e csalfasága méltán megbotránkozást kelthetett Gábor fejedelemben. Nemcsak a kikötött föltételek önkényes megváltoztatása, hanem még inkább az a sértő hang, melyen ezt tudtára adták, s mely olyan volt, minőt az úr használ szolgájával szemben, ébreszthette föl egész felháborodását.* Növelte az érzést csakhamar azon hír is, hogy Esterházy Miklós egyenesen megszegte a fegyverszünetet. A háború alatt Esterházy Érsekujvár főkapitánya volt. Mikor a fegyverszünet létrejötté után a török csapatok hazafelé vonultak, épen a Nyitra vizén való átkelésök közben, rajtok ütött, három egymást követő ütközetben megverte őket, több ezeret közülök lekaszabolt s a keresztény foglyokat, kiket magokkal czipeltek, kiszabadította. Komárom őrsege szintén részt vett e műveletben,

* Bécsi állami levéltár. Induciæ cum Bethlenis, megerősítette Ferdinánd 1623 nov. 28. — KATONA XII. 35. s köv. lapok. — Szászországi állami levéltár. Langensfeld Zeidlernek 1623 dec. 6.

mely a törököket olyan rémületbe ejtette, hogy nagyrészt eldobálták fegyveröket, mely a futásban gátolhatta volna őket. Életét féltve az egri bég, mikor sebtiben át akart kelni a Garam vizén, elvesztette minden podgyászát s a zsákmányt, melyet a hadjárat folyamán ejtett.

Az esetnek megvolt az a következménye, hogy a törökök, a helyett hogy a saját gyávaságukon pirúltak volna, Bethlent szidalmazták, a ki arany hegyeket s mindenek előtt biztonságot ígért nekik, pedig — mondták — most szegényebben térnek haza, mint a hogy jöttek. Az egri bég panaszt emelt a fegyverszünet ezen megsértése miatt Esterházynál, ki azzal mentette eljárását, hogy a törököknek nem volt joguk Bethlenhez csatlakozni, hiszen a szultán és a császár közt béke uralkodott.* Minthogy mégis megtették, neki szintén joga volt őket megfenyíteni.

E közben számos magyar főúr gyűlt össze Nagy-Szombatban azon hitben, hogy a Bethlen által hirdetett országgyűlés meg fog nyittatni. Midőn azután híret vették, hogy a Gödingben kötött fegyverszünetet az udvar változatlanul helyben hagyni nem akarja, felkérték a nádort, hasson oda, hogy ez megtörténjék. Thurzó készségesen eleget tett felhívásuknak; kérte a császárt, fontolja meg, minő nyomorúságos állapotban volt hadserege. A végenyészettől egyedül a fegyverszünet menthette meg, miért is meg kell ezt erősítenie és pedig annál inkább, mert ekképen a fejlődelmet s az összes magyarokat hálára fogja kötelezni. Ez az érvelés azonban már azért sem tett Ferdinándra hatást, mert az udvari haditanács és a magyar tanácsosok folytonosan arra nógatták, ne módosítsa elhatározását.** Fára-
dozásaiknak nyomatékot adott azon körülmény, hogy maga

* Helytartósági levéltár Innsbruckban. Esterházy az egri bégnek 1623 dec. 6. — Ugyanott Rechenberg Dietrich testvérének 1623 dec. 6.

** Magyar tudom. akadémia levéltára. Thurzó Ferdinándnak 1623 dec. 10. Opinio consilii Hungarici 1623 dec. 11.

Bethlen sem ragaszkodott többé az egyezmény változatlan fentartásához, hanem más javaslatot küldött be, melyben fentartotta jogát a nádor által átengedett vármegyékre, ellenben le akart mondani Oppelnról és Ratiborról.¹

Csakhogy ennek az engedékenységnak sem volt meg az óhajtott eredménye. A haditanács azon meggyőződésben élt, hogy a törökökben, kiknek fényes sikereket és uralmok kiterjesztését ígerte, minden bizodalom elveszett Bethlen iránt, s hogy a fejedelem maga nem képes nagyobb hadat eltartani. Azt aialotta tehát, hogy újra fegyvert kell fogni. Ha azonban a császár középútat kíván választani, úgy csakis martius végeig hagyja jóvá a fegyverszünetet, hogy keze szabadon maradjon.² E tanács abban lelte indokolását, hogy Ferdinánd immár 30.000 főnyi haddal rendelkezik a gödingi seregen felül.³ A császár követte is e tanácsot s tudatta a nádorral, hogy ragaszkodik a fegyverszüneti feltételek módosításához, ellenben kész január 2-án Pozsonyban a béketárgyalásokat megkezdeni. E döntvényét nem kísérte ugyan fenyegetéssel, de a sorok közt ki lehetett olvasni, hogy semmi további kívánságot teljesíteni nem hajlandó.⁴

Időközben az udvar arról értesült, hogy Bethlen visszavonulása közben Nagy-Szombatban tizenöt egyént elfogott, köztük a váradi püspököt, a városi birót s néhány jezsuitát⁵ s magával vitte őket. A császár erre kijelenté, hogy a történetek után csak akkor bocsátkozik béketárgyalásokba, ha a fejedelem akár túsok adásával akár azzal,

¹ Bethlen fegyverszünet-szerződési tervezete 1623. dec. 8. A magyar tud. akadémia levéltára.

² Bécsi hadi levéltár. A hadi tanács votuma 1623. dec. 12. Az udvarban keringő nézetekről Caraffa: *Relatione dello stato* stb.

³ Innsbrucki helytartósági levéltár. A királyi hadak összeírása. — Padavin

dec. 16-ról jelenti, hogy a császárnak legalább 30,000 embere lenne, még ha a gödingi sereget nem alkalmazná, hanem pihenőt engedne neki.

⁴ Bécsi hadi levéltár. II. Ferdinánd Thurzónak 1623 dec. 14.

⁵ Magyar tudom. akadémia levéltára. Horváth II. Ferdinándnak. 1623 dec. 17. és 20. — Padavin dec. 23.

hogy az általa megszállott vármegyékbe császári őrseget fogad be, kezességet nyújt őszintesége iránt.¹ Az udvar csakugyan nem riadt vissza a szakítástól s már néhány ezredet el is akart indítani Magyarországra, de Montenegro meghiusította a parancs foganatosítását mindaddig, míg előzetesen gondoskodás nem történik az élelmezésről. Csakis ez a szempont okozta, hogy az összes ezredek eddigi állomásaikon hagytak vagy pedig a császári területnek más, kevésbé kiszivattyúzott pontjaira tétettek át, így Eggenberg herczeg és Dietrichstein bibornok jószágaira. A katonák kicsapongásai és erőszakosságai alatt a földesurak éppen annyit szenvedtek, mint a jobbágyok, akár csak az ellenség ütött volna rájuk. Minthogy ekképen a bécsi miniszterek gyakorlatban is megismerkedtek a háborúval, kissé fogékonyabbak lettek a béke iránt. Bekezdtek látni, hogy sokkal előnyösebb lenne a katonaságot haladéktalanul elbocsátani, mint olyan támadást tervezni, melynek sikere legalább is nem bizonyos.²

A sokféle nehézséget végre elhárította a Bethlen engedékenysége. 1624 januar elején egy követje érkezett Bécsbe azon nyilatkozattal, hogy a császár szabta feltételekhez alkalmazkodik s az alkudozásokat közelebb Bécsben megkezdi.³ Jóindulatának bizonyítékául a fejedelem szövetséget ajánlott a török ellen. Az ajánlat őszinteségére azonban jellemző világot vethet az, hogy Bethlen ugyanazon időben a legnagyobb erőfeszítéseket tette, hogy a portát a császár ellen való újabb hadjáratra ösztönözze. Bécsben mindjárt is üres fogásnak vették volna az ajánlatot, ha Káldy jezsuita

¹ Magyar országos levéltár. Ferdinánd utasítása kancellárja Sennyey számára Esterházyhoz utazásakor 1623 dec. 29.

² Padavin 1623 dec. 23. és 1624 jan. 6. Óvárynál. — Caraffa id. műve. — Dallos Miklós irataiban a püspök két véleménye.

³ Padavin 1624 jan. 6. Óvárynál. — Bécsi állami levéltár. Bethlen azon vármegyéknek, melyeket Ferdinánd részére visszaszabcsátott 1624 jan. 24. — Szászországi állami levéltár. Zeidler Schönbegnek 1624 febr. 14.

atya, kit Bethlen Nagy-Szombatból túsul vitt magával, kivel azonban mindig a legnagyobb kimélettel és kitüntetéssel bánt s kit biztatásaival tökéletesen megnyert, utóbb pedig szabadon bocsátott, őszinteségét lelkesülten nem hirdette volna. Káldy elbeszélései igen előnyös támaszt nyújtottak azoknak, kik Bécsben immár a békéért rajongtak, ám- bár a háború pártja is felhasználta azokat, mert véleménye szerint Bethlen merő félelemből beszél így, miért is nem szabad tovább késleltetni az ellene intézendő támadást.*

A béketárgyalásokhoz kirendelt erdélyi biztosok, Kamuthy, Kassay és Bornemisza február 7-én érkeztek Bécsbe. Először is a fegyverszünet meghosszabbítását kívánták. Ez megtörtént s a szünet martius 25-ig terjesztetett ki. Azt sürgették továbbá, hogy a meginduló tárgyalások alapjául a nikolsburgi béke szolgáljon, hogy a sokat emlegetett zálogbirtokosok kárpótlásképen zálogos jószágaikba visszahelyeztessenek, hogy a véghelyek őrségei számára ígért 50.000 forint utólag megfizettessék, hogy a várak kiépítésére és jó karban tartására bizonyos pénzösszeg rendelkezés, hogy Oppeln és Ratibor visszaadassék s a császár jelölje ki azon jószágokat, melyeket Csehországban ígért a fejedelemnek. Mind e kívánságok világosan a nikolsburgi békében gyökereztek. Ezen túl Bethlen csak annyiban ment, hogy tatár szövetségeseinek kielégítése czímén további 20.000 forintot igényelt, hogy még négy vármegye átengedését élethossziglan s az ecsedi vár és uradalom örökös birtokát kérte, mert ez uradalmat eddig csak saját személyére birta.**

Ezen írásban előterjesztett követeléseken kívül a követek szóbelileg még más kívánságokkal is előálltak. Urok számára igényelték a helytartóságot az egész királyi Magyar-

* Padavin 1624 jan. 13. ÓVÁRYNÁL.

** Helytartósági levéltár Innsbruckban. Puncta Transylvaniae principis commissariorum. S. C. Matti exhibita. — Padavin 1624 febr. 17. és 24. ÓVÁRYNÁL.

országra nézve s biztosították a császárt, hogy ez esetre három annyi jövedelme lesz az országból, mint eddig. A megállapítandó békefeltételek megtartásának legszilárdabb kezességeül pedig urok házasságát a császár valamelyik leányával mondták.¹

E kívánságok felett sokat tanácskoztak a császári udvarban. Pázmány esztergomi érsek és Esterházy Miklós országbíró annyira túlzottnak találták, hogy kereken azt ajálották: meg kell minden alkudozást szakítani s hadat kell üzeni. Véleményöket a Budán tartózkodó császári ügynök, Starzer is támogatta, a ki intette az udvart, ne kössön elhamarkodott békét, mert — mint írta — alapos értesülései vannak a budai basa és mufti békés szándékáról.² De a császári tanácsosok többsége, részint mert sokat szenvedtek a háború pusztításai alatt, részint mert számba vették a császár pénzügyeinek kétségbeejtő állapotát, az alkudozások folytatását pártolta s hajlandó volt Bethlennek a nikolsburgi béke keretén túl is némely kevésbbé lényeges engedményt tenni, ha viszont a fejedelem Oppelnról és Ratiborról lemond.

Egyelőre azonban mégis csak a háború pártja kerekedett felül s így Bethlen követei kívánságaikra nézve elutasító választ kaptak,³ minek következtében elutazásukkal fenyegetőztek. Pázmány és Esterházy azt tanácsolták Ferdinándnak, ne törődjék e fenyegetéssel s indítsa meg a támadást. Ellenben azon császári biztosok, kik az erdélyiekkel a tárgyalásokat folytatták és pedig a magyar kanczellár és Collalto, kikhez időközben a nádor, Dallos püspök, Teuffel György, Czobor és Cziráky járultak, valamint más magyar tanácsosok annál buzgóbban fáradoztak

¹ Szászországi állami levéltár. Relatio de Rebus Hungaricis ex Vienna.

² Bécsi állami levéltár. Stanzer Stadion grófnak, a hadi tanács elnökének 1624 febr. 25.

³ Bécsi hadi levéltár. Öt különböző okmány, melyben a császári biztosok tagadják a nikolsburgi békeszerződés érvényét, míg az erdélyiek az érvényesség mellett kardoskodnak.

a béke érdekében s törekvéseik Eggenbergnél, Meggaunál és Trauttmansdorfnál is támogatásban részesültek.¹ De a hadi párt az utolsó pillanatig folytatta erőködéseit s folyton-folyvást hangoztatta, hogy Bethlenben bízni nem lehet, hogy újra támadólag fog föllépni, mihelyt a körülmények kedvezően alakulnak.

A béke barátai nem tagadták e nézet helyességét, sőt készségesen csatlakoztak volna hozzá, ha a pénzhiány és az örökös tartományok inséges állapota napról-napra nem fokozódik. Hogy végre mégis ők jutottak túlsúlyra, az azon elhatározásban nyert kifejezést, hogy néhány ezredet fel kell oszlatni s így nyerni pénzt a lengyelek kielégítésére és elbocsátására, kiket oly sokáig és oly hön vártak s kik nagy későn végre is csak azért jöttek Morvaországba, hogy azt végképen kiéljék.²

Az engedékenységet részben az is okozhatta, hogy nem tudták biztosan, minő magatartást követ a porta támadás esetén Bethlen irányában s hogy — tévesen — meg voltak győződve, hogy Velence a fejedelmet havi 3000 zechino pénzsegélyben részesíti.³ Mindazonáltal a császári miniszterek még sokféle fogáshoz és sakkhúzáshoz folyamodtak; azt kívánták, húzódjék vissza Bethlen hadaival a Tisza mögé s általában késtek a végleges békeszerződés tervezetének előterjesztésével. Az erdélyiek újra meg újra azzal fenyegetőztek, hogy elutaznak, mire a martius 25-én lejáró

¹ Magyar országos levéltár. Bethlen biztosai a császáriakhoz. 1624 mart. 6. *Opinio archiepiscopi Strigoniensis* 1624 mart. 7. — *Opinio iudicis Curiae et consilii Hungarici et commissariorum ad tractatum destinatum* 1624 mart. 7.

² Padavin febr. 25-ki második levele, mart. 16-ki két és jun. 15-ki levele ÓVÁRYNÁL. — Szászországi állami levéltár. Zeidler jelentései 1624 jun. 12., 15. és 22. Jelentéseiből kitűnik, hogy a lengyelek a császár kívánsága daczára nem kapták

meg béröket. Ennek következtében Magyarországba törtek, a Nyitra vármegyei Galgóczt megrohanták és kirabolták s számos embert lemészároltak, kik a templomba menekültek volt. A császár felhatalmazta a magyar vármegyéket, használjanak erőszakot az erőszak ellen. Ugyanekkor intézkedéseket is tett, hogy a lengyelek legalább részben kielégíttessenek s így önkényt kivonuljanak az országból.

³ Padavin 1624 mart. 23. ÓVÁRYNÁL.

fegyverszünet néhány héttel meghosszabbított. Martius 27-én az udvar azt a hírt vette, hogy a fejedelem utasította bécsi követeit, kössék meg minden áron a békét, mert a budai basa így kívánja. Ez értesülést a császári miniszterek természetesen kiaknázták s a követekkel szemben egyszerre harcias hangon beszéltek. Egyszersmind utasították Forgáchot, hogy lovas hadával Erdély határaihoz közeledjék. Nagy-Szombatba erős őrséget akartak vetni s általában feltűnő zajosan tettek olyan intézkedéseket, mintha legközelebb megkezdenék a hadjáratot.*

Csakhogy az erdélyi követek nem egy könnyen engedtek magokat megfélemlíteni. Újra elutazásukat emlegették, mire ezután a császáriak is mérsékeltek hevőket s végül — 1624 ápril 4. — elkészítették a szerződés-tervezetet. Ez arra kötelezte a fejedelmet, hogy a királyi címet nem használja többé, hogy összes foglyait szabadon bocsátja s a töröknél ugyanezt fogja kérlelni; hogy mindazoknak, kiknek jószágait a hét vármegye területen elkobozta, javaikat visszaadja s a zálogbirtokosoknak a zálogösszeget megtéríti. Neki magának megadatott a német birodalmi fejedelem címe; meghagyattak nála részben kedvezőbb feltételek mellett a nikolsburgi békeszerződésben átengedett urodalmak és vármegyék oly feltétellel, hogy az ottani végvárok összes kapitányai és tisztei esküt tesznek, hogy a császár ellen fegyvert sohasem fognak. Végül a császár védelmet és segítséget ígért a fejedelemnek, ha a törökök a jelen béke megkötése miatt megtámadnák.

Ez a javaslat a nikolsburgi békéhez képest annyiban kedvezőtlenebb volt Bethlenre, a mennyiben a császár nem engedte többé át Oppelnt és Ratibort s meghatározott évi összeg fizetésére sem kötelezte magát,** hanem

* Padavin 1624 mart. 20. ÓVÁRYNÁL.

** A KATONA ÉS PRAY műveiben található békefeltételekben nincs szó fix évi összeg fizetéséről. Ellenben Padavin azt írja (majus 11.), hogy a császár, midőn a

csupán annyit ígért, hogy gondoskodni fog a fejedelemnek átadott területekben levő végházakról. De nem csupán ez, hanem egy másik körülmény is könnyítette a Ferdinánd dolgát; szó sem volt többé a nála maradó vármegyék zálogbirtokosainak sokszor sürgetett kártalanításáról. Noha tulajdonképen ő érettök rántott kardot a fejedelem, ez úttal véglegesen feláldoztattak.

Az erdélyi követek a békeszerződés tervezetét, mely úgyszólván ultimatumképen adatott át nekik, átvették s minthogy immár egyedül Bethlentől függött: elfogadja-e vagy nem, elutaztak hozzá. Bécsben meg voltak győződve, hogy elfogadja s ez a föltevés csakugyan igazoltnak bizonyult, mert Bethlen sehonnan sem számíthatott segítségre. A porta nem tudott, Velencze nem akart érdekében föllépni s pfalzi Frigyes is ugyanazon helyzetben volt, mint a porta. Ezenfelül a felső-magyarországi vármegyék követei, kiket Kassára hívott össze, szintén ellene szóltak a háború folytatásának. Bécsben mindazonáltal aggódni kezdtek, midőn egyik nap a másik után eltelt a nélkül, hogy a béke elfogadásáról hírt vettek volna. A meghosszabbított fegyverszünet is végéhez közeledett s az udvar biztosra vette, hogy a háború megújulása esetén a nádor Bethlenhez fog átállani.*

A késedelem abban találta okát, hogy a fejedelem az utolsó pillanatban is próbát tett megnyerni a porta segélyét egy újabb támadáshoz. Értesítette a császár által ajánlott békefeltételekről, melyeket még rosszabb világításba helyezett, mint minők a valóságban voltak, s megjegyzé, hogy a szultánra még veszedelmesebbek, mint ő reá magára. A németalföldi követ nem kímélte a fáradságot, hogy

végleges békeokmányt ratificálta, 30.000 forint fizetésére kötelezte magát. Ugyanezt állítja a szászországi állami levéltár egy okmánya majus 21-iki kelettel. Valószínű azonban, hogy a KATONA által közölt békeszerződés a hiteles.

* Padavin 1624 apr. 13. és 24. ÓVÁRVNÁL.

a török minisztereket Bethlen kérelme iránt fogékonyabbá tegye; ugyan így járt el az angol követ, a mennyiben királya megbízása nélkül tehetett; de minden hasztalan volt. A törököket a perzsa háború s az ázsiai lázadás következtében semmi áron sem lehetett további segélyadásra bírni s így Bethlen csupán azt az ígéretet vette, hogy a porta kész közvetíteni a békét közte és a császár közt. A fejedelem kétségkívül előre látta e választ, mert még mielőtt kezéhez jutott, elfogadta a Bécsből ajánlott békefeltételeket.¹

Kanczellárja, Kovasóczy, két más megbízott kíséretében majus 4-én érkezett Bécsbe s néhány aprólékos módosításon kívül még csupán azt kívánta, hogy a császár, ha Oppeln és Ratibor birtokát nem is, legalább hercegi címét megadja Bethlennek. Ez a merő címkérdés nem ütközött nehézségbe s így a békeszerződés szövege végre megállapított. Ferdinánd császár-király a diplomát majus 8-án írta alá. Ez alkalommal a fejedelem kanczellárja Ferdinánd és számos udvari ember előtt kijelentette, hogy ura őszintén kívánja a békét, noha hadseregét Velence kész zsolddal ellátni.² Kovasóczy később ezen rágalmát Velence ellen azon állítással tetézte, hogy a köztársaság a boszniai basának 30.000 forintot fizetett azért, hogy Bethlen megsegélésére bírja.³ Elutazása előtt az erdélyi követeket ünnepi ebéddel s néhány, nem épen nagyon értékes ékszerrel tisztelték meg. Újólág hangoztatták azon bizto-

¹ Giustiniani 1624. maj. 11. és 27., aug. 31. ÓVÁRYNÁL.

² Padavin 1624. majus 11. — Szászországi állami levéltár. Bécsi hírek 1624. majus 15. Bethlen megtartotta egész haláláig Oppeln és Ratibor hercege címét, mint ezt a császárnak hozzá intézett levelei is bizonyítják.

³ Padavin 1624. maj. 18. ÓVÁRYNÁL. A velencei követet az alaptalan vádak

nagyban megbotránkoztatták. Azt monddta, hogy Bethlen csak azért terjeszteti azokat, hogy bosszút álljon a köztársaságon a pénzsegély megtagadásáért s megzavarja jó viszonyát a császárral. Az ÓVÁRY gyűjteményében található okiratok immár kétségtelenné teszik, hogy Velence Bethlent nem segítette s segélyét fel nem ajálotta neki.

sítást, hogy a fejedelem immár a császárhoz akar csatlakozni s egyúttal abbeli óhajokat fejezték ki, hogy a császár idősebb leánya és Bethlen közt házassági kapocs létesüljön.

Maga Bethlen szintén levelet intézett Ferdinánd császárkirályhoz, kifejezte köszönetét a béke létrejöttéért, hálát adott az istennek, hogy a császár lelkét a békére hajlított s kijelentette, hogy szakadatlanul imádkozni fog azért, hogy ez a béke, melynek feltételeit a legapróbb részletekig törhetetlenül meg akarja tartani, jövőre is fennmaradjon. Intette a császárt, siessen a török békekötéssel is, mert a pesti síkságon gyanús csapatösszpontosítások folynak. Végül egész általánosságban jelezte, hogy másodszor akar nősülni és menvedet kért követéinek, kiket vagy Németországba vagy másfelé fog küldeni, hogy menyasszonyt válasszanak számára.*

Ez események közben hunyt el Lőcsén a Habsburg-ház egyik legelkeseredettebb ellensége János György jägerndorfi őrgróf — a mint egykorú magyar emlékek nevezik: a jägerndorfi herczeg. — Ő volt legfőbb, hogy ne mondjuk: egyedüli oka annak, hogy Szilézia II. Mátyás császár és király életében részt vett a cseh fölkelésben. Hogy a részesekre nézve az eredmény oly kedvezőtlen né vált, annak szintén ő volt az oka. Még a fehérhegyi vereség után is folytatta a háborút Sziléziában s midőn ott már nem tartotta magát, seregével Magyarországra vonult s Bethlenhez csatlakozott. A nikolsburgi béke, bármi kínosan érintette, sem törte meg kitartását; ő volt az, ki az erdélyi fejedelmet folyton új támadásra sarkalta. Az ujonnan kitört háborúban csak rövid ideig vehetett részt, mert gégesorvadása s gyomor- és tüdőbaja pihenésre kényszerítette. Lengyelországon át akart hazájába visszatérni, de még az indulás előkészületei közben érte utól a halál. (1624 martius 12.)

* Bethlen II. Ferdinándnak 1624 május 29. SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1886.

99. laphoz.

BETHLEN GÁBOR FICTIV ARCZKÉPE.

Gróf Apponyi Sándor birtokában levő egykoru rézmetszetről.

Holttestét Bethlen rendeletére Kassára szállították, hol a fejedelem jelenlétében fényes gyászpompával temették el. A halottas kocsit, mely a koporsót vitte, beláthatlan néptömegén kívül egy zászlóalja német zsoldos is kísérte, utolsó maradéka annak a több ezer főnyi seregnek, melyet az őrgróf három évvel azelőtt Sziléziából Magyarországra vezetett. Bethlen mélyen meg volt indulva s mindenképen kimutatta kegyeletét az elhunyt iránt.**

IX.

Bethlen Gábor fejedelem első hitvese, Károlyi Zsuzsanna, 1622 majus 13-án hunyt el Kolozsvárt s gyászoló férje nagy pompával temettette el a gyula-fehérvári öreg

37. KÁROLYI ZSUZSÁNNÁ ALÁÍRÁSA.

templomban. Azóta élénken foglalkozott egy újabb házasság eszméjével, mely ezúttal nem a hajlam, hanem a politika kérdése volt. A régibb magyar történetírók azt

* Müncheni állami levéltár. Teschenből 1624 majus 10. SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1886. 444—5. és 610. II.

** Erre nézve báró Radvánszky Béla legújabb műve, Bethlen Gábor fejedelem udvartartása a kassai kamara 1624-ki számadásaiban is több adat található.

A jägerndorfi őrgróf holttestét utóbb Murány várába szállították át, mert a mult század végén, mikor a várkápolna kriptáját felásták, koporsóját a Széchy György, Homonnay Máriaé és Wesselényi Ferencz nádoré mellett ott találták meg. TOMASIK: Muranyer Schloss. 116. I.

említik, hogy Bethlen 1624-ben Ferdinánd császár- király egyik leányát kérte meg. De a fejedelem nem először ez évben, hanem már 1623 nyarán gondolt ez összeköttetésre. Egy harmadik személy által, kinek neve ismeretlen, megkérte a császártól legidősebb leányát s az esetre, ha a terv valósul, azt ígérte, hogy Ferdinándnak nemcsak minden ellensége, még a török ellen is szövetségese lesz, hanem a katolikus vallást is teljes támogatásban részesíti, vele többet fog törődni mint eddig, sőt ha jónak találja, talán maga is vallani fogja. Ferdinánd, kit ez az üzenet nem csekély mértékben lepett meg, nem sok rokonszenvvel fogadta. Mindazonáltal Bethlen ajálatai oly csábítóknak mutatkoztak, hogy nem utasította ridegen vissza, hanem a döntést későbbre halasztotta, azt használva ürügyül, hogy előbb spanyol nagybátyja tanácsát kell kikérnie.

Csakugyan értesítette Spanyolországban levő követét a tervről, ki azt a madridi udvar elé terjesztette. A válasz, melyet Olivares miniszter kétségkívül a királylyal folytatott tanácskozás után adott, ajálotta az eszme valósítását, mely esetre Bethlennek föl kellene vennie a katolikus vallást, birtokait s velők Erdélyt pedig végrendeletileg nejére kellene hagyományoznia. A császár azonban nem jutott azon helyzetbe, hogy e tanácsnak megfelelő választ adjon, mert Bethlen, ki a válasz késését bizonyára ajálata elutasításának magyarázta, időközben megüzente a háborút Ferdinándnak.*

A fegyverszüneti alkudozások folyamán a fejedelem megújította ajálatát s teljesítése esetére magas röptű ígéreteket tett.** De ezúttal sem hallgatták meg. Kancellárja

* Arra nézve, hogy Bethlen ezen házassági tervei még 1623-ban fölmerültek, egyelőre csak Khevenhiller Annalesének x. kötetére — 167. lap — vagyunk utalva. Azt lehetne hinni, hogy talán hibásan adja az évet. De e föltevést megdönti Khevenhiller egy levele, melyet 1623 oct.

9-én írt Eggenberg herczegnek — bécsi állami levéltár — s melyben körülményesen elmondja Olivares választát. Annalesiben csak abban van tévedés, hogy hibásan jelöli meg a napot, melyen Olivares közölte vele a saját nézetét e tervről.

** ÓVÁRY 530. lap.

Kovasóczy a bécsi béke megkötésekor, mint fentebb említettük, nem ugyan Ferdinánd, hanem néhány előkelő állású egyéniség előtt újra megpendítette az eszmét. Ezek azonban nevettek a fejedelem merész igényein, s a császárné tréfásan erdélyi fejedelemnének szólította mostoha leányát, ki e nevet megütközéssel utasította vissza s az «ördögbe» kívánta a fejedelmet.* Bethlen valószínűleg sohasem tudta meg, milyen barátságtalanul fogadták efféle ajálatait, mert csak így magyarázható, hogy le nem mondott rólok, hanem utóbb még érthetőbben ismételte azokat. Majus végén megkérte a császárt, adjon menvédet követeknek, kiket német és más fejedelmi udvarokhoz küld, hogy számára menyasszonyt nézzenek. Mikor e kérésre kedvező választ kapott, Kovasóczyt és Mikó Ferenczet több ízben Bécsbe küldötte, s felkérte a császárt, hogy ő jelöljön ki neki illendő menyasszonyt; az sem lesz akadály, ha az illető hölgy netalán katolikus vallású. Bizalmasan azonban a követek bevallották többek előtt, hogy a fejedelem óhajai tulajdonképen a császár leányának kezére irányulnak s a terv indokolására hivatkoztak Báthory Zsigmond házasságára Mária Krisztina főhercegnővel.

Követei fáradozásait Bethlen azzal támogatta, hogy késznek nyilatkozott a jezsuitákat Erdélybe befogadni s nekik kollegium alapítására dotatiót adni; ezenfelül a császárnak szövetséget ajánlott, s felkérte, hogy vegye föl Erdélyt a német birodalomba.** Nem a rangkülönbség volt az, mi a bécsi udvar előtt Bethlen ajálatát olyan rettenetes színben tüntette föl, mert Erdély fejedelme hatalom és jelentőség tekintetében túltett a legtöbb német és olasz uralkodón. Személyesen gyűlölték Bethlent talán azért is, mert ő volt

* Padavin 1624 majus 25.

** Magyar országos levéltár. Bethlen Pázmánynak 1624 sept. 13. — Szászországi állami levéltár. Zeidler levele 1624 oct. 27. — Simancasi levéltár. A spanyol

államtanács 1625 jan. 4-ki jelentése a királyhoz Ossona 1624 nov. 3-ki leveléről. — Padavin a dogénak 1624 nov. 9. Óvárvánál.

a legutóbbi háborukban az egyedüli ellenség, a kit le nem tudtak győzni. E mellett egészségét is nagyon megingatottak tartották. Ehhez járult a tetemes korkülönbség. Bethlen már 43 éves, ellenben a császár mindkét leánya

38. MÁRIA KRISZTINA FŐHERCEGNŐ.

ügyszólván még gyermek volt; az egyik alig 14, a másik 13 éves.

Mindazonáltal Bécsben nem siettették a döntő válasz megadását, mert érezték, hogy akár kedvező, akár kedvezőtlen lesz, fontos következményeket fog maga után vonni. Mint Olivares, úgy Eggenberg herczeg sem elle-

nezte föltétlenül az eszmét s csak azt sajnálta, hogy a császárnak nincs három leánya, mert a harmadik talán olyan korú lenne, hogy nőül mehetne Bethlenhez. Sőt Ossona gróf, a spanyol követ, Eggenberg ezen aggályaiban sem osztozott, hanem ajálotta a házasságot, mert a nyugalom és biztonság, melyet vele nyernek, megbecsülhetetlen értékű lenne. Midőn azt kérdezte a császártól, megengedi-e, hogy Kovasóczy és Mikó irányában barátságosabb magatartást kövessen, Ferdinánd azt felelte: «Én minden áron biztosítani akarom magamnak Bethlen barátságát».² E biztató szavakra Ossona érintkezésbe lépett a két erdélyi követtel s kérdést intézett Madridba a királyhoz, minő állást foglaljon el a tervezett házassággal szemben. IV. Fülöp és államtanácsa helyeselték a házasságot, ha belőle különös előnyök hárulnának a katolikusokra s megküldte Ossonának a kívánt utasítást.³

A császár mindazonáltal nem volt képes elszánni magát, a kívánság teljesítésére. A legbarátságosabb modorban érintkezett Bethlen követeivel, sőt egy ízben biztosította őket, hogy urokat úgy szereti, mintha saját fia lenne — mely állításban egy szemernyi őszinteség sem volt. Végül azonban mégis csak azzal bocsátotta őket haza, hogy a fejedelem kívánságára nyomban még nem felelhet, de bizalmas emberét küldi majd Erdélybe, ki által néhány menyasszonynak való herczegnőt ki fog jelölni. Még mielőtt beváltotta volna ebbeli ígérését, Ferdinánd nővérétől, a toscanai nagyherczegnétől megkérte egyik leányát Bethlen számára. De a nagyherczegné sem akarta a fejedelmet vejeül elfogadni s egy modenai herczegkisasszonyt hozott javaslatba.³

Még az év vége előtt megérkezett Ferdinánd király

¹ Ossona levele azt mondja: A császár kijelentette, que desseava por hodos caminos asegaran esta amistad de Gabor.

² Simancasi levéltár. Az államtanács és a király határozata 1625 január 4.

³ Magyar országos levéltár. Ferdinánd válasza Bethlen követeinek 1624 nov. 9. — Szászországi állami levéltár. Zeidler jelentése 1624 oct. 27.

követe, Sennyey püspök Erdélybe s tudatta a fejedelemmel, hogy a császár-király kész valamelyik közeli rokonát, egy katolikus hercegnőt hozzá adni feleségül, azon reményben, hogy majdan maga is megismeri az igazságot. Sennyey elmondotta, hogy a király a toscanai nagyhercegnéhez fordult s tudakozódott leányairól, Ferdinánd unokahugairól. A tudakozódás nem vezetett kedvező eredményre; az idősebb leány valami testi fogyatkozásban sínylik, a második pedig nagyon fiatal. Ennek következtében a császár figyelmét egy modenai hercegnőre irányították; korát, testi mivoltát s más derekas tulajdonságait tekintve, ez a kisasszony tökéletesen illik a fejedelemhez; tőle függ tehát immár kijelenteni, hogy a katolikus vallás tekintetében minő engedményekre hajlandó s halála esetére minő rendelkezéseket fogna tenni.

Bethlen a meglehetősen hosszú fejtegetést nyugodtan hallgatta végig. Azután köszönetet mondott a császár jóindulatáért s az ügy további tárgyalását más napra halasztotta. Mikor a püspök újra megjelent nála, közelebbi tájékozást kért tőle a kijelölt aráról és családi összeköttetéseiről. Sennyey elmondotta, hogy a hölgy az Este-család tagja, a spanyol Habsburgoktól származik s rokonságban áll a savoyai herceggel. Nem egészen fiatal, de testi szépségével, szorgalmával és élczességével tűnik ki s 100.000 forintnyi hozománya van. Mikor Bethlen a házassági szerződés föltételeiről részletes felvilágosítást óhajtott, a püspök előadta, hogy szabatosan meg kell határozni, hogyan történik gondoskodás a házasságból netalán születő gyermekekről és az özvegyről, hogyan állítatik össze a fejedelemné udvartartása s minő intézkedések tétetnek a katolikus egyházra nézve. E párbeszéd után Bethlen ismét más napra halasztotta a tárgyalások folytatását. Ekkor azután kijelentette, hogy követei Bécsben nem elég híven tolmácsolták az ő óhajait és szándékait, miért is maga akarja ezt immár

megtenni, s úgy fog a püspökkal beszélni, akárcsak gyónatója lenne.

A fejedelem azután elmondotta, hogy nem királyi ágból származik ugyan, de a legelőkelőbb és legrégibb magyar nemesi családok egyikének sarja; ősei vajdák voltak. A főszólyt azonban a saját érdemeire fekteti.¹ A tárgyalás további menetét — sajnos! — nem ismerjük, de minden esetre úgy látszik, hogy Bethlen az ajálott menyasszonyt visszautasította s talán kereken megkérte a császárkisasszony kezét. Mikor Sennyey haza érkezett, dicsérte ugyan Bethlen jóakarátát, de nem tanácsolta kérelme teljesítését, mert nézete szerint a fejedelemben bízni nem lehet, ki elhatározásait a Németországban lefolyó eseményekhez képest folyton változtatni fogja²

Más forrásból származó hírek meglehetősen bizonyossá teszik, hogy Bethlen Gábor azon időben válúton állt s más politikát követett volna, ha megkapja a császári főhercegnő kezét. Pázmány esztergomi érsek jelentette, hogy a fejedelem ingadozik s még nem tudja, melyik pártra álljon, de a katolikusokra kedvező magaviseletét minden esetre csupán addig fogja folytatni, míg abbeli reményeiben, hogy megkapja a császár leányát, csalatkozva nem látja magát.³ Testvére, Bethlen István, a ki értesült Gábor nősülési szándékairól s hallotta azt is, hogy külföldi hercegnőt keres, azon fáradozik, — írja továbbá az érsek — hogy kiverje fejéből a gondolatot s az alkudozások megszakítására ösztönözte; udvari papja hallani sem akart katolikus

39. ALVINCZY PÉTER ALÁÍRÁSA.

¹ Magyar országos levéltár. Sennyey püspök Ferdinándnak. Kelet nélkül. A jelentés töredék és megszakad ott, hol Bethlen azt mondja, hogy a főszólyt személyes érdemeire fekteti.

² Padavin a dogénak. 1624 dec. 28. és 1625 jan. 4. és mart. 29. Óvárynál.

³ Magyar országos levéltár. Az egri érsek a királynak.

hercegnőről s egyik egyházi prédikációjában nyilvánosan kikelt ily szándék ellen. Mindez azonban csak megerősíti a föltevést, hogy a fejedelem házassága egy katolikus hercegnővel, ha csakugyan létre jön, eddigi politikájában teljes fordulatnak egyengethette volna útjait.

Hogy az ügyet döntésre hozza, Bethlen a távozó püspök után újabb követséget küldött; ismét megkérte a királykisasszony kezét, kinek 50.000 tallér évi jövedelmet akart leköttni. A császár ekkor is megkosarazta s a neversi herceg leányát ajálotta neki, ki a Gonzaga-család tagja, s így a császárné nagynénje volt. A hercegnő arczképét is megküldték Bethlennek, sőt az esetre, ha ez nem tetszenék, egy bádeni örgrófnőt, ki a Zähringiek katolikus ágából származott, akartak neki ajálani.* Mi hiúsította meg e terveket, Bethlen vonakodása, a mi abból következett, hogy a modenai hercegnőt visszautasította, nagyon valószínű, vagy az illető hölgyek ellenállása, azt biztosan meg nem állapíthatni. Az alkudozások minden esetre végökhöz közeledtek. A fejedelem 1625 augusztus havában még egyszer és utoljára megkérte a császár leányának kezét s mikor erre is tagadó választ kapott, végleg abban hagyta az alkudozásokat.

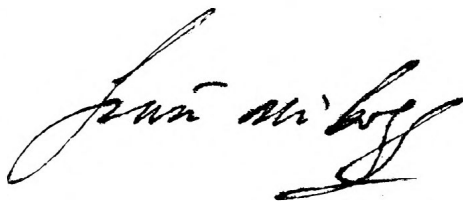
A megkosarazást az udvar az erdélyi követekkel szemben mindenféle szépszóval igyekezett ugyan megédesíteni; úgy bánt velök, mintha urok Magyarország királya lett volna s a magyar kancellár nem távozott mellőlök, hogy minden kívánságukat kihallgassa és teljesíthesse. Hanem azért a királykisasszony kezét nem nyerték meg, ámbár kijelentették, hogy ha tagadó választ kapnak, urok a brandenburgi választó testvérhugát fogja megkérni, mely esetre

* A Barberini könyvtárban Caraffa levele Barberininek. 1625 maj. 31. — Padavin a dogénak 1625 mart. 29., apr. 12. és maj. 3. — A közös hadügyi levéltár

Bécsben. Pázmány levele a császárnak. 1625. febr. 12. — Müncheni állami levéltár. Lauken levele Miksának 1625 maj. 21.

kilátásba helyezték, hogy Erdély a császár ellenségeivel szövetkezik.¹ Bethlen ez ügyben csakugyan még 1625 ápril havában tárgyalásokat kezdett a választóval s udvari orvosát Scultetust küldötte hozzá,² sőt ugyanazon hónap folyamán Lisztius báró, tüzérségének vezetője által meg is kérte a brandenburgi hercegnőt.³ De döntő lépés ez irányban mindaddig, míg a császár végleg nem határozott, nem történhetett.

Közvetlenül a bécsi tárgyalások befejezte után Bethlen egy második követséget küldött a brandenburgi választóhoz s ekkor már formaszerűen megkérte huga, Katalin kezét.⁴ Mihelyt ajálatára kedvező választ — 1625 szeptember elején — kapott, az esküvőre az első meghívót pfalzi Frigyeshez⁵ intézte. Valamivel később kelt a császárnak szóló meghívója.⁶ Meghívta a spanyol királyt, a bajor választót s a keresztény világ csaknem valamennyi királyát és fejedelmét. Csakhogy testi szenvedései, melyek az év folyamán több ízben ágyban fekvő beteggé tették, az esztendő vége felé igen nagy mértékben fokozódtak. Alig elviselhető kínokat szenvedett, melyeket csupán erős bedörzsölésekkel lehetett enyhíteni; gyakran voltak ájulási rohamai úgy, hogy néha attól féltek, hogy nem éri meg a holnapot.⁷

40. MIKÓ FERENCZ ALÁÍRÁSA.

¹ Müncheni állami levéltár. Donnersperg levele Miksának 1625. Padavin a dogénak 1625 aug. 13 és 20. ÓVÁRYNÁL.

² Müncheni állami levéltár. Scultatus pfalzi Frigyesnek 1625 apr. 28. — SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1886. 628. oldal.

³ SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1879. 788. oldal.

⁴ Müncheni állami levéltár. Donnersperg levele Miksának 1625 sept. 10.

⁵ Müncheni állami levéltár. Bethlen meghívója Frigyesnek 1625 nov. 6.

⁶ Budapesti egyetemi könyvtár. Bethlen a császárnak 1627 jan. 8.

⁷ A velencei proveditore jelentése Thurn leveleiről 1625 nov. 18. Másolata a budapesti egyetemi könyvtárban. — Müncheni állami levéltár 1625 dec. 24-én Lauken levele Miksának.

De szerencsésen fölépült s ünnepies követséggel hozatta el menyasszonyát. A követség tagjai voltak Rákóczy György, Károlyi, Mikó és Kassay. A brandenburgi választó tiz nemes urat küldött temérdek szolgaszemélyzettel az érkezők fogadására, hogy a hosszú úton elkísérje s mindennel ellássa őket. Csakhogy az erdélyiek e figyelemnek nem vették hasznát, mert nem azon az úton jöttek, mint Berlinben hitték.¹ Mikor a városhoz közeledtek, Lajos Fülöp palotagróf és Zsigmond brandenburgi őrgróf eléjük sietett s a legünnepélyesebb módon üdvözölte őket a választó nevében.²

A magyar követséggel a menyasszony nemsokára Magyarország felé indult. Kíséretében³ volt testvérnénje, a braunschweigi hercegné, gróf Schwarzenberg Ádám és számos német nemes úr és hölgy. A lakodalmat 1626 február 22-én akarták megülni Kassán. Az ara azonban útközben Sziléziában megbetegedett⁴ s így az esküvő martius 1-ére maradt. A meghívott uralkodók közül többen képviseltették magokat a menyegzői ünnepélyeken. Havasalföldi követek két fényesen fölszerelt paripát adtak át a fejedelemnek, míg a lengyel követek üres kézzel jelentek meg. A szultán követei szintén két hátas lovat s 13 öszvért pompásan fölkontározva és drága török árúczikákat hoztak, de az esküvőt nem várták be, minthogy a menyasszony megérkeztének napját betegsége következtében biztosan

¹ Kismartoni levéltár. Schwarzenberg levele Bethlen követeknek 1626 jan. 18.

² Tört. Tár 1879. 463. oldal.

³ Katalin hercegnő kíséretének teljes névsorát közli RADVÁNSZKY: Bethlen Gábor udvartartása 223–26. oldal. A kíséretet a szolgaszemélyzettel együtt 255 emberből állt, kik 340 lóval és 39 kocsival utaztak.

⁴ Padavin 1626 febr. 11. és mart. 4. ÓVÁRYNÁL. Hogy Katalin csakugyan megbetegedett, azt másfelől is megerősítik.

Khevenhiller Annalesei x. 1280. lapon azt állítja, hogy a betegség hírének csak Bethlen koholta, még pedig azért, hogy a szultán követeit, kik február 24-én érkeztek meg, távozásra bírja, mert elejét akarta venni annak, hogy perpatvar támadjon köztük a rangkérdésekben s a pár nappal később érkező császári követek közt. De bizonyos, hogy Katalin beteg volt s Sziléziában félbe kellett szakitania az utazást.

előre tudni nem lehetett. II. Ferdinánd császár és király Sennyey püspökkel képviseltette magát, ki a fejedelemnek 10.000 tallér értékű, gyémánttal kirakott, aranylánczot adott át. Az ifjabbik király — II. Ferdinánd fia, a már megkoronázott III. Ferdinánd — 6000 tallér értékű klénodi-umot, Miksa bajor választó arany mosdó medenczét és egy szökőkútát, a kölni választó pedig egy ezüst sast küldött. A spanyol király 10.000 arany értékű ajándékkal kedveskedett; csak hogy ez megkésve érkezett Kassára s mivel a fejedelem már elutazott, utána küldötték Erdélybe.¹

Bethlen ez ajándékokért meleg szavakban fejezte ki köszönetét a császárnak.² Ő maga német ötvösöknél töménytelen ékszert s arany-ezüst művet, melyek értékét 100.000 tallerra becsülték, továbbá angol szabóknál drága ruhákat készíttetett menyasszonyának, kinek mindezt Kassára érkezték nászajándékuul nyújtotta át.³

Midőn a menyasszony kíséretével martius 1-én Kassa határához közeledett, a fejedelem 2000 emberrel kivonult fogadására a város alá s ott történt az e célra fölállított pompás sátorban első találkozásuk.⁴ Katalin egy óránál tovább időzött a sátorban, mire a menet ünnepiesen megindult a város felé, a menyasszony kocsin, a vőlegény lóháton. Nagy feltűnést keltett a pompa, melyet ez alkalommal a brandenburgi kíséret kifejtett. 50.000 tallerra tették a ruha és ékszer értékét, melyet gróf Schwarzenberg viselt. Az esküvő másnap ment végbe, s az ünnepélyek folyton folytak egy egész hétig. Tűzijáték, tánczmulatság, lóverseny s más szórakozás mulattatta a vendégeket; étel-ital bőségesen került az asztalra, de a magyaros konyha

¹ Khevenhiller x. 1279. s köv. — SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1886. 649. oldal.

² Magyar Országos Levéltár. Bethlen levele II. Ferdinándnak 1626 mart. 4. — Müncheni állami levéltár Lauken levlele Miksának. 1626 január 22.

³ Az ajándékokra vonatkozó további részletek ÓVÁRY id. művében.

⁴ A találkozásra, bevonulásra és az esküvőre megállapított ceremóniát közli RADVÁNSZKY id. műve 218—23. l.

termékei nem igen ízlettek a németeknek,* kik a legszívélyesebb figyelem és pazar vendégszeretet daczára sem érezték magokat egészen otthonosan, mert minden külső pompa mellett sem volt kellő kényelmökről gondoskodva. A braunschweigi hercegné s a kíséret összes tagjai — szalmán voltak kénytelenek hálni; a terem, melyben tánczoltak, csak olajlámpákkal volt világítva, melyek kiállhatatlan bűzt terjesztettek.** Mindez s sok más, mi a saját hazájok és Magyarország viszonyai között való különbséget jelezte, az első pillanatban kellemetlenül érinthette ugyan az idegen vendégeket, de hamar beletörődtek s élénk részt vettek a mulatságokban.

X.

Ha Bethlen igyekezeteit a császárkisasszony kezének megnyerésére siker koronázza, politikájában is kétség kívül gyökeres fordulat állott volna be. Fölötte valószínű, hogy a fejedelem azon nagy erőködéseket, melyeket eddig a császári hatalom megtörésére irányzott, most ez utóbbival szövetkezve a törökök ellen fordítja s egyesült erővel felszabadítja Magyarországot az ozmán iga alól. Aligha valaha kedveztek a körülmények az efféle vállalatnak annyira, mint akkor. Konstantinápolyban palotaforradalmak és lázadások bénították meg a közhatalmat. A hülye Musztafa szultán letételével egy egészen fiatal uralkodó jutott trónra s a birodalom zűrzavaros belviszonyait jobbra fordítani nem bírta. Abaza még mindig a zendülés zászlaját lengette, noha Murad trónra jutásával megszűnt az az ok, mely miatt fegyvert fogott s noha pártfeleinek sora csakugyan ritkulni

* Khevenhiller x. 1282. oldal.

** Padavin 1626 martius 25. ÓVÁRYNÁL.
A terra ferma provedetoréja a velencei

kormányának 1625 sept. 28. SZILÁGYI Sándor gyűjteményében. — Khevenhiller x. 1282. oldal.

kezdt. Hogy az engedelmesség útjaira visszaterelje, az új szultán dicséretekkel halmozta el Abazát a buzgalomért, melylyel Ozmán szultán gyilkosait üldözte. Dísruhát is küldött neki s fölkérte, térjen vissza helytartóságába, Erzerumba.

Abazát azonban kivívott sikerei elvakították. Nem állott meg ekkor sem, sőt folytatta támadásait. Minthogy ugyanekkor a török birodalom Perzsiával is háborúba volt keverve, Konstantinápolyban nem szakították ugyan meg vele az alkudozásokat, de a jancsárok, kik őt épen úgy gyűlölték, mint ő gyűlölte őket, csakhamar zajosan követelték, hogy ellene is fegyveres eszközöket alkalmazzanak. Cserkesz Mohamed nagyvezír ennek következtében átvonult Ázsiába s Abazát Kaissarije mellett megverte (1624 aug.).

A szultán azonban a perzsa háború veszélyeire való tekintetből nem merte diadalát teljesen kiaknázni, hanem Abazát, noha ez jövődöbeli hűsége iránt semmiféle kezességet nem nyújtott, meghagyta az erzerumi helytartóságban.

Egészen oly veszélyes természetű és jelentőségű, mint az Abaza lázadása volt az a mozgalom, melyet Fachreddin emir indított a druzok közt, hol mint atyjának örököse nagy hatalomra vergődött s nemcsak megvédte függetlenségét a portával szemben, hanem szerencsés támadásaival Saidára, Tyrusra, Galileára és Cölesyriára is kiterjeszté uralmát. A meghódított terület után hűbéradót fizetett ugyan a szultánnak, igyekezete azonban nagyon is észrevehetőleg arra irányult, hogy teljesen önálló birodalmat teremtsen.

Mikor Ozmán szultán elvesztette életét, s a hülye Mustafa lett utóda, Fachreddin érkezettnek látta az időt terve valóítására. Meghódította Damaskust (1623), meghoronta Tripolist, kirabolta és fölperzselté azt, elpusztította

Antiochia nagy részét s a porta még kísérletet sem tehetett megfékezésére.*

Csakhogy mindazon veszedelmet, melyet Abaza és Fachreddin támadásai s több más apró lázadás a török birodalomra fölidéztek, messze túlszárnyalta a bagdadi forradalom, mely a perzsa háború megújulására vezetett. Musztafa uralkodása idején Bagdadban Bekir emir ragadta magához a hatalmat s a portának csak oly feltétellel ajálott engedelmességet, ha a szomszédos országrészek helytartójává nevezik ki. Mivel Konstantinápolyban vonakodtak a föltételt elfogadni s csapatokat küldtek megfenyítésére, Bekir a perzsa sah oltalmát kérte, ki erre őt hűbéresének nyilvánította — s Bagdad védelmére segélyhadakat küldött neki.

Ilyen volt a helyzet, midőn Murad a trónra lépett. A sok belső baj mellett a perzsa támadás is fenyegette tehát uralmát. Miniszterei a komoly veszélyt azzal vélték elháríthatni, hogy Bekirt kegyeikbe fogadták s megtették helytartónak. Ez Bekirt valóban kielégítette s ekkor ismét azon fáradozott, hogy a perzsa hűbérességtől szabadúljon. Még mielőtt teljesen kibékült a szultánnal, a hozzá küldött perzsa segélycsapatot a legdurvább bántalmazásoknak tette ki.

A sah azonban nem vette tréfára a dolgot, hanem Bagdad ellen nyomult s Bekirnek árulóvá lett fia segedelmével csakugyan hatalmába kerítette a várost (1623 november 28). Hogy a Bagdad visszahódításához megkívánható haderőt összehozza, a szultán az egész török birodalomban kihirdette a szent háborút; minden hadköteles

* Egész 1631-ig nem merték a törökök Fachreddint megtámadni. Mikor végre megtámadták, Monte Ferrantenál, Aleppo közelében, hatalmas vereséget szenvedtek. De a következő évben fordult a koczka; a törökök elfoglalták

Fachreddin egész területét, őt magát pedig elfogták. Habár uralmának 1634-ben teljesen vége szakadt, az 1621—31-ki években nagyon megbénította Törökország erejét.

férfi zászló alá hívatott s a ki a felhívást nem teljesítette, az hűbértokait elvesztette.

Cserkesz Mohamed nagyvezír 1624 majus havában 70.000 főnyi sereg élén indult el Bagdad felé. De ebben

41. AMURÁT.

az esztendőben semmire sem mehetett. Csak mikor a következő évben a törökök legyőzték Abazát s vele egyezséget kötöttek, léphettek föl támadólag a perzsák ellen. Hafiz pasa, ki az idő közben elhunyt Cserkesz Mohamed

helyett nagyvezír lett, megtámadta Bagdadot, de a kellő ostromágyú hiányában, sok időt töltött el minden eredmény nélkül. Mikor végre beszerezte a szükséges lövészerszámot, már késő volt, mert Abbas sah Bagdad fölmentésére sietett. A csata, melyet az ellenfelek 1626 majus 26-án vívtak, eldöntetlen maradt. A város szűk területén összeszorúlt nagyszámú sereg eleséghiányban kezdett szenvedni s a sah épen föl akarta ajánlani a capitulatiót, mikor a törökök egyszerre fölszedték sátorfájokat s megkezdték a visszavonulást.

Erre a perzsák újra vérszemet kaptak; utána iramodtak a nélkülözések és fáradoalmak által külföldben is kimerült török seregnek, melynek csak romjai jutottak el Diarbekirbe s ott még ezek is szétoszlottak.

Az 1623—26-ki években tehát nyomorúságos állapotban sínylődött Törökország. Bethlen ismerte a helyzetet s azért nagyon igazolt a föltevés, hogy a császár segítségével egész Magyarországot felszabadíthatta volna a félhold uralma alól s hogy elszánt férfiasággal szentelte volna magát a nagy nemzeti feladatnak, ha sikerül a bécsi udvarral szoros rokoni kapcsolatokat létesítenie. A mint e reménye tünedezni kezdett, a józan ész és a politikai érdek sugalta neki, hogy eddigi barátait el ne keserítse s fentartsa magának a lehetőséget, hogy, ha kell, újra kezét fogjon velök. Ezt a célt azzal a nagyon gyakori diplomáciai fogással igyekezett elérni, hogy Konstantinápolyban épen az ellenkezőjét hirdette annak, mit Bécsben ki akart vinni. Midőn a török fővárosba elszivárgott a hír, hogy a császár leányának kezét akarja elnyerni, Gurdsi Mohamed kaimakam és az angol követ külön embereikkel megüzenték neki, álljon el e szándékától s noha ő épen ellenkezőjét tette, intéseikre mégis helyeslő értelemben válaszolt.* Úgy beszélt, mintha

* A további részletek ÓVÁRY és ROE id. műveiben

inkább gondolna bármire, mint a Ferdinánddal való szövetezésre.

A bécsi udvar kétszínűsége természetszerűvé tette nála a kétkulacsosságot. Ennek megfelelően, Bethlen a portát újabb segélyadásra igyekezett megnyerni, hogy harmadszor támadhasson Ferdinánd ellen, ha ez megtagadja tőle leánya kezét. Csakhogy ezúttal sokkal óvatosabb volt, mint 1623-ban, mert míg akkor csakis a törökkel szövetekezve kezdte meg a háborút, immár más részről is katonai és pénzbeli segélyt próbált szerezni s e végből ama «nagy» szövetségben is részt ohajtott venni, a mely 1624 óta a nyugati és északi Európa legtöbb állama közt készülőfélben volt a Habsburgok ellen. Bethlen tovább ment; úgyszólván kelet és nyugat összes erejét mozgósítani akarta a császár ellen s a cél érdekében bámulatosan sokoldalú tevékenységet fejtett ki.

Csakhogy óriási nehézségek állották útját. A törökök egyáltalán nem lelkesedtek a gondolatért, hogy az erdélyi fejedelem hatalma valami nagyon nagyra nőjön. Inkább ő hozzá hajlottak ugyan, mint a császárhoz, de csupán csak azért, mert ez utóbbitól mint erősebbtől jobban féltek. Reájok nézve az volt a fődolog, hogy Bethlen és Ferdinánd közt őszinte kiengesztelődés ne létesüljön, hanem inkább szakadatlan pörpatvar álljon fenn, mert ez esetre magok biztosítva voltak akár az egyik akár a másik támadása ellen. Céljuk elérése érdekében készségesen hitegették ígéreteikkel Bethlent, sőt kényszerűség esetén tettleges segélyre is rászánták volna magokat. De hogy hatalma gyarapodását hódító tervei támogatásával mozdítsák elő, azt saját érdekeikbe ütközőnek tartották. Ez magyarázza meg a porta ingadozó, kétszínű magaviseletét a csakhamar beálló eseményekben.

A keresztény hatalmak, melyek a Habsburgok ellen szövetekeztek, viszont szívéből kívánták a fejedelemnek a

legfényesebb sikereket, ha azokat a saját erejével tudja kivívni. Hogy tetteleg támogassák, ahhoz nem volt elég segédeszközük s azért a kérelmeire adott válaszaik eleinte mind tagadólag hangzottak. Nem értették, nem méltányolták eléggé; sem személyes tulajdonai sem azon hatalom iránt nem viseltettek érzékkel és elismeréssel, melylyel akkor Erdély rendelkezett. Bethlen azonban el nem csüggedett s ismételve mindent megpróbált, hogy megértesse velők, hogy csatlakozása bőven megéri azokat az áldozatokat, melyeket viszonzásúl tőlök igényel.

De a helyett, hogy tettek volna érdekében valamit, egyelőre csak azon dolgoztak, hogy megghiúsítsák a békealkudozásokat, melyek Ferdinánd és Bethlen közt épen akkor indultak meg. A követnek, kit a fejedelem a végből küldött Konstantinápolyba: kérdezze meg, békét kössön-e vagy nem, a nagyvezír katonai segílyt ígért, ha a tárgyalások meddők maradnak, sőt azt is állította, hogy ez okból a budai basának kétszer annyi lovast mint tavál és 10.000 fegyveres katonát küldött.* Ebben azonban egy szemernyi igazság sem volt; a törökök csak ígéreteket tettek, még pedig olyanokat, melyeket az adott körülmények közt egyáltalán be sem válthattak. Bethlen emberei természetesen szintén nem szólhattak őszintén, hanem a nagyvezírhez intézett írásbeli előterjesztésökben előadták, hogy a császár a fejedelemnek a porta elleni közös támadás céljából szövetséget ajánl, Magyarországot a Tátraig átengedi, Moldva és Havasalföld megszerzésében segédkezet nyújt neki, sőt egyenesen megkínálja leányának kezével s vele egész Sziléziával; hogy a pápától királyi koronát akar neki szerezni, királylyá való elismerését a keresztény világ összes uralkodóinál ki akarja eszközölni s ezenkívül pénzzel is támo-

* Káptalani levéltár Gyulafehérvárt Bethlen követi a nagyvezírnek és a kaimakámnak 1624 majus 25. és 27. — A nagyvezír Bethlennek 1624 jun. 2. A török levél egykorú magyar fordítása.

gatni hajlandó. Mind e csábító ajánlatot Bethlen azonban visszautasította, sőt még aziránt is kérdést tesz: békét kössön-e a császárral vagy nem? Ha a porta ellenzi a békét, Bethlen kész újra támadólag fellépni, s e végből csupán azt kéri, küldjék meg a budai basának a megfelelő utasításokat.¹

Hága, a németalföldi követ, már jelentette is pfalzi Frigyesnek, hogy a porta Bethlennek összes kívánságait teljesíteni kész s a szultán a háború tartamára megígérte neki a katonai segélyt.² Csakhogy ez állítás korai volt. A nagyvezír, a ki maga sem mindig mondta az igazat, tapasztalásból tudta, minő keveset adhat akár ellenség akár jóbarát biztatásaira, miért is az erdélyi követek előterjesztéseinek nem tulajdonított fontosságot. A szultán iránt való hűségre buzdította a fejedelmet, de csak azon esetre ígért (1624 június 2.) neki segélyt, ha a császár megtámadná. Így tehát nem igen bátorította a háború folytatására.³

Midőn azután Konstantinápolyban megtudták, hogy Bethlen a császárral nem csupán fegyverszünetet, hanem békét kötött, sőt bizonyosnak hitték, hogy beleegyezett III. Ferdinándnak magyar királylyá való választásába, mert a császár leányának kezét igyekszik elnyerni, általános harag és elszörnyűködés támadt ellene. Csupán Gurdsi Mohamed kaimakam védte őt minden vád és rágalom ellen, sőt a császárral kötött békét sem neki rótt fel bűnül, hanem barátainak, kik cserben hagyták.⁴ Mindazonáltal sokakban megmaradt a rossz indulat s különösen Roe látott Bethlen minden cselekedetében merő számítást, önösséget, csalárdságot és állhatatlanságot. A végeredmény az volt,

¹ Káptalani levéltár Gyulafehérvárt. Bethlen követei a nagyvezírnek 1624 június 2. és 18.

² Münchener áll. levéltár. Hága pfalzi Frigyesnek. 1624 jul. 16.

³ SZILÁGYI Sándor, Tört. Tár. 1882 36. és 38. oldal.

⁴ ROE id. m. 264., 268. és 273. ll.

hogy a török segélyre alapított remények egyelőre mind dugába dőltek.

Ugyanez időben, vagyis a császárral 1624-ben folytatott béketárgyalások befejezte előtt, Bethlen a keresztény hatalmaknál tett fáradozásai közben pfalzi Frigyesről és a németalföldi kormánytól is pénzsegélyt igyekezett nyerni. Erre nézve az alkudozásokkal Witzkow Jánost bízta meg, de egyelőre sehol sem teljesítették kéréseit. Németalföld a spanyolok részéről fenyegető veszélyvel mentegetőzött, a mely minden eszközét igénybe veszi. Pfalzi Frigyes szívesen adott volna akármennyit, ha maga is nem oly inséges állapotban lett volna. Frigyes minden üdvét a háború folytatásától remélte s Thurnnal, ki a magyar hadjárat befejeztével Hágában fölkereste, tanácskozott is az adandó válaszcól. Thurn azt ajálotta, hogy Frigyes először is mentegesse magát, hogy az utolsó háborúban teljesen tétlen maradt. Nem tehetett mást, mert ipja minden tettleges fellépéstől eltiltotta s az esetre, ha békén marad, kilátásba helyezte restitutióját Pfalzba. Ez az ígérete azonban csalárdrnak bizonyult s immár szövetség készül, Anglia, Németalföld, Franciaország, Velence és Savoya közt. E szövetségbe vetve reményét, folytassa tehát Bethlen is a hadi vállalatot. A háborúra való további biztatás céljából Thurn közölte Bethlennel, hogy az angol király a francia királylyal a végből alkudozik, hogy fiát ez utóbbinak nővérével házassítsa össze; hogy továbbá veje támogatására szólítja fel a német fejedelmeket, Franciaország, Svédország és Dánia szövetkezése ügyében alkudozik s Mansfeld grófnak havi 200.000 forintot ad egy nagy hadsereg szervezésére.*

Három hónappal később e közleményeit Thurn azzal egészítette ki, hogy mint tábornok van ugyan a Mansfeld alakította hadseregben alkalmazva, de kész Bethlenhez

* Münchener állami levéltár. Thurn levele Bethlennel. 1624. júl. 14.

visszatérni, mihelyt új hadat állít síkra. Hogy a háborúban fölmerülő költségeiért kárpótolják, élethossziglan Morvaországot akarják neki — Bethlennek — átengedni.¹ Thurn, a ki úgy tette az ígéretet, mintha pfalzi Frigyes rendelkeznék Morvaországgal, sohasem jutott azon helyzetbe, hogy ez ajálata beváltására felhívassék. A velencei tanács, mely Thurnt még 1622-ben csapatai fővezérévé akarta megnyerni s e szándékát csak azért másította meg, mert a gróf akkor Bethlennel szövetséget kötött, s a magyarországi hadjáratban részt vett, most újabb ilyen ajálatot tett neki.

A tanács havi 500 dukátnyi fizetést ajálott a grófnak, ki minthogy szakadatlanul pénz bajokkal küzdött, két kézzel kapott az álláson, melylyel megkinálták.² Midőn ez alkalmazásáról Spanyolországban értesültek, épen nem afféle csekélységnek vették, mert IV. Fülöp spanyol király felhívta II. Ferdinánd császárt, találjon utat-módot Thurnt megnyerni s őt szolgálataiba vonni.³

Eddig Bethlen csak kérelmezőképen jelentkezett mindenütt s kéréseivel nem sokra ment sehol. Egyszerre azonban azt az elégtételt nyerte, hogy a legkiválóbb hatalmaságok egyike kereste szövetségét. Ez Franciaország volt, mely 1624 óta Richelieu bíbornok vezetése alatt állott. A bíbornok nem akarta tovább tűrni, hogy Valtellino a spanyol befolyásnak legyen kiszolgáltatva. Az olasz államokkal és a svajczi szövetséggel egyezményt igyekezett tehát létesíteni, melynek főczélja Spanyolország visszaszorítása legyen, míg viszont az angol király védnöksége alatt tervezett másik szövetség a Habsburg császárok elleni harczot s pfalzi Frigyes visszahelyezését tartaná szem előtt. E szövetségek mindegyikére egyaránt nagy értékű volt a

¹ Magyar Orsz. Lvtár. Thurn levele Bethlennek. 1624 oct. 24.

² Münchener állami levéltár a hágai velencei követ a dogénak. 1624 nov. 18. és 25.

³ Simancasi levéltár. A király határozata 1625 mart 13.

Bethlen csatlakozása. De míg Jakab angol király, a ki a mily korlátolt, nevetségesen hiú és elfogúlt ember volt, annyira lángésznek tartotta magát, az erdélyi fejedelem iránti régi ellenszenvéből ekkor sem gyógyult ki, Richelieu hatalmas politikai tehetsége alig hogy a kormány gyeplőit megragadta, teljes buzgalommal igyekezett Bethlent megnyerni. Erdélybe külön követet küldött, hogy a közös szövetség feltételeire nézve megegyezzenek a fejedelemmel, ki készen nyilatkozott Ausztriát és Stajerországot megtámadni, sőt Cseh- és Morvaországba nyomulni. Csakhogy ellenszolgáltatásul azt kívánta, engedjék át neki élethossziglan Csehországot, részesítsék pénzbeli támogatásban s végül szereljenek fel 16.000 főnyi hadat, mely Csehországba indíttassék azon utasítással, hogy ott vele egyesüljön.* Később egyik követe útján maga sürgette ez ügyet XIII. Lajosnál, biztosította Thurn grófot készségéről a császár elleni küzdelemre** s végül új követséget indított útnak, határozott ígéretekkel és pénzbeli támogatást sürgetve általa. Minthogy pfalzi Frigyes is meg volt róla győződve, hogy Bethlen újabb támadásával a császár még veszélyesebb helyzetbe jutna, mint volt 1623-ban, mely esetben ő maga Csehországot ismét visszaszerezné, arra kötelezte magát, hogy visszahelyezése után, Csehország rendeit ráveszi, engedjék át élethossziglan Morvát Bethlennek. Pénzt nem ígérhetett ugyan, s ezt elég őszintén kimondotta, főleg, midőn nem sokára ezután I. Jakab angol király — ipja — haláláról értesült.

Időközben a francia király Erdélybe új követet, de Priard urat küldötte, ki szintén felhívta a fejedelmet, csat-

* Bécsi hadi levéltár. Pázmány a császárnak 1625 febr. 12. — Müncheni állami levéltár. Azon föltételek, melyek mellett Bethlen kész volt a szövetséghez csatlakozni s melyeket Boccourt de Montealtoval közölt; kelet nélkül, de Páz-

mány levele után ítélve 1625 február havából.

** Müncheni udvari könyvtár. Coll. Cam. Bethlen levele Thurnnak. 1625 febr. 22.

lakozzék a Habsburg-ellenes szövetséghez. A kért pénzsegélyt a király azonban megtagadta, mert azt mondá, hogy annyira igénybe van már mindenfelől véve, hogy ez irány-

42. RICHELIEU BÍBORNOK ARCZKÉPE.

ban új kötelezettségeket nem vállalhat. Körülbelől ugyanez időtájt a dán király szintén fölkérte Bethlent a szövetségzésre; azt kívánta tőle, hogy ne csak a császárt támadja

meg, hanem az ő — a király — segélyére is 6000 lovast küldjön. Ez ajálatban* sem pénzbeli sem katonai támogatásról nem volt tehát szó, hanem Bethlentől kívántak olyan áldozatokat, melyek erejét messze meghaladták. Ily körülmények közt azt írta pfalzi Frigyesnek, hogy csak akkor csatlakozhatik Anglia és Dánia szövetségéhez, ha ez államok nem csupán áldozatokat igényelnek tőle, hanem 100.000 tallért adnak hadi költségei fedezésére, 8000 embert pedig segítséggül küldenek hozzá.**

E kívánságait utóbb ismételte, midőn Quadt kapitány személyében követet küldött a dán királyhoz és a brandenburgi választóhoz s 40.000 tallér havi pénzsegély valamint 13.000 főnyi sereg kiállítását sürgette. Végül Velenczét is rá igyekezett bírni, hogy pénzbelileg támogassa s ezúttal azért várt ez igyekezetétől több sikert, mert a velenczések háborúra készültek Spanyolország ellen, s mert Thurn, ki már szolgálatukban állott, hatékonyabban támogathatta érdekeit. Az ide vonatkozó alkudozások vitelére Strassburg Pált szemelte ki, ki később a svéd király kiváló bizodalmanak örvendett s általa fontos diplomáciai feladatokkal bízott meg. Ezúttal Strassburgot Bethlenhez Thurn küldötte volt. A fejedelem teljes őszinteséggel mondom neki, már első kihallgatása alkalmával, hogy minden eddigi törekvése, hogy a portát a Ferdinánd császár ellen való háború eszméjének megnyerje, sikertelen maradt s hogy reményeit immár a keresztény fejedelmek közt készülő félben levő szövetségbe fekteti. Senki sem vetheti szemére, mondá a fejedelem, hogy a maga hasznát a közjó fölébe helyezte volna; ellenkezőleg életét és vagyonát is kockára tette s most kész ezt ismételni, ha a többi királyok és

* Articuli regis Galliae ad Bethlenium missi; Postulata regis Daniae. ÓVÁRY-nál 171. oldal.

** Müncheneri állami levéltár. Bethlen levele Frigyeshez 1625 jul. 6. — Memoire

pour Ms. Haga 1625 jul. 21. — Budai jelentés 1625 jul. 11. — Koppenhágai levéltár. Bethlen IV. Keresztélynek 1625 jul. 1. — SZILÁGYI Sándor: A collectio camerariana-ból. 239. oldal.

uralkodók szintén megteszik a magokét. Strassburg megerősítette őt ez elhatározásában s utalt arra, hogy merő lehetetlenség, hogy a császár a dánoknak, svédeknek, angoloknak és északi németeknek sokáig ellenállhasson, mert e népekben fékezhetetlen erő lakozik s őseik hajdan a római birodalmat is megdöntötték.

Bethlen az első kihallgatás után megbetegedett s így csak egy hét múlva értekezhetett újra Strassburggal. Ez alkalommal főleg azon okokat fejtegette, melyek folytonos ellenségeskedésre kényszerítik a Habsburgok irányában. Elmondotta, hogy mióta a fejedelmi trónra ült, mindig üldözik s megbuktatásán dolgoznak, hogy céljuk Erdélyt katolikus fejedelem alá helyezni, hogy ez országot a törökökkel való harczok színhelyévé akarják tenni, Magyarországon pedig korlátlan uralmokat óhajtják megalkotni. Ezután magaviseletét a cseh fölkelés idején rajzolta; azt beszélte, hogy a császár 1620-ban egész Magyarországot s egy millió arany értékű évi pénzsegélyt ajálott neki, ha vele szövetezik. De visszautasította ez ajálatot, mert hitfelei ellen semmi áron sem akart hadakozni.* Beszélte továbbá, hogy akkor francia követek keresték fel, hogy közte és a császár közt közvetítsenek. Ő azonban figyelmeztette őket, milyen hibás politikát űznek s felajálotta nekik támogatását, ha királyok esetleg a német trónt akarná elnyerni. A fehérhegyi vereség után a maga személyére folytatni akarta a háborút, de pfalzi Frigyes abban hagyta az ellenállást s Németországba menekült. Magára hagyatva is tovább küzdött, de végül a körülmények arra kényszerítették, hogy békét kössön a császárral. Mikor azután Halberstadti Keresztély támadásra készült a császár ellen, ő sem késett tovább, hanem fegyvert fogott, minthogy Ferdinánd különben sem tartotta meg a béke feltételeit.

* Collectio Camerariana. Strassburg Thurnnak 1625 aug. 25.

Fellépésével a császárt a legnagyobb zavarba hozta úgy, hogy a nádort fegyverszünet kötésére hatalmazta fel, kötelezve magát, hogy a fejedelem és a nádor megállapodásait a maga részéről okvetlenül szentesíteni fogja. De a császár ezt a kötelezettséget sem teljesítette; Bethlen tehát most is megcsalatra látja magát. Ha ezúttal diadalt akarnak aratni, a támadást minden oldalról egyszerre kell megindítani. Ő maga kész a császárt nemcsak országai szívében, Bécsben megtámadni, hanem a küzdelmet az összes örökös tartományokra kiterjeszteni, mihez azonban pénzsegélyre van szüksége.*

A fejedelem ilyenképen megfelelő pénzbeli és katonai támogatást óhajtott magának biztosítani, mielőtt harmadik támadását Ferdinánd ellen megindítja. De nemcsak nem ért el kézzel fogható eredményt, hanem e közben az a veszély fenyegette, hogy minden reménye, melyet a törökökbe vetett, meghiúsul, minthogy a császár és a szultán békét kötöttek.

A törökök, midőn első hadjárata idején a fejedelmet támogatták, hatalmukba kerítették Vácot. Ferdinánd akkor mindenfelől szorongatva, e miatt nem vonhatta őket kérdőre. 1623-ban azonban Kurz bárót Konstantinápolyba küldötte, hogy panaszt emeljen a béke megszegése miatt s nemcsak Vác visszaadását sürgesse, hanem Lippa és Arad várakét is, mely helyeket a törökök a zsitva-toroki béke ellenére foglaltak el; a császári követnek továbbá panaszt kellett emelnie a miatt, hogy a törökök a be nem hódolt falvakat is adóztatják és onnan a fiúgyermekeket elrabolják.** Kurz egy magyar bizalmi férfiú, Izdenczy kíséretében 1623 július havában kelt útra, de csak septem-

* Coll. Camerariana Strassburg idézett levele.

** Bécsi állami levéltár. Utasítás Kurz számára 1623 jul. 8. — A magyar tud.

akadémia levéltára Thurzó nádor II. Ferdinándnak 1623 aug. 7. — Magyar Orsz. Lvtár. Utasítás Izdenczynek 1623 augusztus 18.

berben ért Budára, mert hét hétig kellett Komáromban vesztegelnie, míg a kért török menvédleveleket megkapta. Mikor Budán Mehemed basának drága órát nyújtott át, ez az ajándékkal nem volt megelégedve, hanem magának 25.000, khiajának pedig, ki nevében a kormányzatot vezette, 4000 tallért igényelt. Kurz a basának 1000 aranyat, a khiajának 1000 tallért adott s megígérte, hogy a kívánt összeg többi részét, ha küldetése Konstantinápolyban sikerre vezet, visszajöttkor utólag megfizeti. A muftinak és néhány tisztnek is adott pénzajándékot. Tovább folytatva útját, hírét vette Musztafa szultán bukásának, Murad trónra lépésének, valamint annak, hogy az új szultán letette a budai basát s helyére a szerály egykori kertészét nevezte ki. Még ideje sem volt sajnálkoznia a pénzen, melyet Budán hasztalanul kiosztott, mikor megtudta, hogy az új basa, midőn Muradnál bucsúkihallgatáson tisztelgett, nem tudta féken tartani nyelvét, hanem olyanokat fecsegett, melyek a szultánt arra bírták, hogy kegyenczét elfogassa és kivégeztesse, Mehemedet az eddigi basát pedig tovább is meghagyja budai állásában.

Konstantinápolyba való megérkezte után a törökök kapzsi bírvágya még több bajt okozott a császári követnek. A szultánnak rendelt ajándékok tulajdonképen a már trónvesztett Musztafának voltak szánva; a portán azért mégis átvették őket, de nem akartak velők megelégedni, hanem külön ajándékot követeltek az új szultán számára. Kurz csakugyan kénytelen volt egy csomó bársony, atlasz és skarlát szövetet ajándékuul átnyújtani. Mikor az egyes minisztereknél látogatást tett s nekik a szokásos ajándékokat átadta, megkapta ugyan az ígéretet, hogy a csapatokat, melyek ugyanez időben — 1623 nyarán — Bethlen táborában a császár ellen harczoltak, haza rendelik s a budai basát megbízzák, kezdje meg az alkudozásokat az új békekötés tárgyában. De ez üres ígéretekért

is újabb és tetemes ajándékot követeltek s Kurz, hogy telhetetlenségöknök eleget tegyen, adósság-leveleket kényszerült kiállítani s magát arra kötelezni, hogy mindaddig el nem távozik a török területről, míg kötelezvényeit be nem váltotta.

A császár állandó konstantinápolyi követe, Lustrier, meg volt győződve, hogy a törökök már intézkedtek ígéreteik megtartása iránt, hogy a boszniai basa parancsot kapott, térjen haza Bethlen táborából s hogy mindezzel fontos lépés tétetett a békekötés terén.* A porta ez engedékenységehez a budai basa mindenesetre a legtöbbel járult, mert figyelmeztette a nagyvezírt, ne vigye a császárt Bethlen támogatásával a legvégsőig, mert ezzel támadást idézhet föl a török birtokokra, pedig ebből nagy baj származnék. Kurz azon pénzösszegekkel, melyeket a török kormányférfiak kizsaroltak tőle, végül azt is kieszközölte, hogy a porta Bethlen megsegítése miatt nemcsak mentegette magát, hanem azt is állította, hogy tudta nélkül csatlakoztak a török hadak a fejedelemhez. Fontosabb volt ennél az, hogy a törökök elállottak azon követelésöktől, hogy Ferdinánd mint magyar király évi adót fizessen s hogy általában el akarták alapul** a zsitva-toroki békét fogadni. Viszont Kurz is, legalább ideiglenesen elejtette azt a kívánságot, hogy a törökök az időközben elfoglalt helyeket kiadják.

A porta az Ázsiában beállt bonyodalmak benyomása alatt épenséggel udvarias kezdett lenni; követet küldött Bécsbe s ekképen saját részéről is kifejezte készségét a béke megújítására. Elhatározását az a bizalmatlanság is befolyásolta, melyet Konstantinápolyban Bethlen Gábor

* Bécsi állami levéltár. Kurz a császárnak 1623 dec. 12. és január 26. — Lustrier a császárnak 1623 dec. 14. Kurz végjelentése 1624. — A konstantinápolyi bailo 1623 dec. 9. ÓVÁRYNÁL.

** Bécsi állami levéltár Kurz végjelentése.

irányában táplálni kezdtek. A boszniai basa ugyanis azt állította, hogy Esterházy nem a fejedelem tudtán kívül, hanem talán ösztönzésére rohanta meg visszavonulásuk közben a török hadakat. Valószínűleg a boszniai basa volt az is, ki Bethlennek a császárkisasszony keze megnyerésére irányuló törekvéseiről s a Ferdinándnak ez esetre tett szövetségi ajánlatokról az első híreket Konstantinápolyba juttatta.

A császári követek természetesen még inkább fokozni igyekeztek e bizalmatlanságot a portában, s úgy tüntették fel a helyzetet, hogy a szultánnak legfőbb érdeke sugálja békét kötni a császárral, ne hogy az Bethlennel szövetekezzen, hanem inkább mint eddig, úgy ezután is ellensége maradjon.* Ellenben Bethlen követe minden gyanút elhárítani igyekezett uráról s a boszniai basát méltán azzal vádolta, hogy elhamarkodott, korai hazavonulásával egy-maga okozta az egész hadjárat sikertelenségét s ezzel fegyverszünet kötésére kényszerítette a fejedelmet. Mindezekből az tűnik ki, hogy Bethlen lehetőleg igyekezett eloszlatni a porta bizalmatlanságát, melyet a császárral való megbékülése miatt régi rosszakarója, az angol követ, egyre élesztgetett, a mivel Kurz béketörekvéseinek útját is mindinkább egyengette. Kurz 1624 június havában utazott haza Konstantinápolyból a porta azon ígéretével, hogy a budai basa fog a zsitva-toroki béke megújítására vonatkozó tárgyalásokkal megbízatni.

Egyszerre azonban Anglia és követe, ki eddig Bethlennek minden igyekezetét megghiúsította, és a császári politikát támogatta, a portánál Ferdinánd rovására fordulatot próbált előidézni, hogy az erdélyi fejedelemnek a törökök segítségét kieszközölje. Ennek oka abban rejlett, hogy az angol király, miután csatlakozott ama reményében, melyet Fülöp spanyol királyba veje pfalzi Frigyes visszahelyezése iránt

* A bailo a dogénak 1624 febr. 3. ÓVÁRYNÁL.

vetett, a császár elleni háborúhoz minél több szövetségest akart szerezni. Calvert angol államtitkár értésére adta tehát a konstantinápolyi követnek, hogy jövőre Bethlen irányában a legbarátságosabb magatartást kövesse, őt udvariasága bizonyítékaival elhalmozza és segélykérelmeit a portánál hathatósan támogassa. Ezzel természetesen semmissé lőn azon eddigi utasítása, mely köteletségévé tette Konstantinápolyban védeni a Habsburg-ház érdekeit. Ezentúl épen az ellenkezőt kellett tennie.¹

E fordulat hatása első sorban magánál Roenél nyilvánkozott. Bethlenről való véleménye egyszerre más színt öltött; meg volt győződve, hogy bízhatni benne, mihelyt a császár elleni harczról van szó s hogy csodát lehetne művelni, ha Magyarország koronájára irányuló igényeit támogatnák s házasságát valamelyik német fejedelemnővel közvetítenék. Rossz neven vette ugyan Bethlentől, hogy a császárral szorosabb viszonyban látszik lenni, de mentességét a kényszerűségben találta, melybe az juttatta, hogy sehonnan sem nyert hatékonyabb támogatást.² A nagyvezírhez intézett levelében Roe kifejtette a hátrányokat, melyekkel a császár és a fejedelem közt a porta közvetítése nélkül kötött béke jár, mert ekképen Bethlen a bécsi udvar hálójába vonatik s Törökország elveszti erős bástyáját: Erdélyt. Meg kell tehát adni Bethlennek az engedélyt, hogy Ferdinándot újra megtámadhassa; a körülmények kedvezők, mert az angol király is részt vesz a háborúban.

Roe ezen jegyzéke s beszélgetése a kaimakámmal nem maradt hatástalan. A szultán Bethlenhez levelet intézett — 1624. októberben, — melyben rosszalta a császárral kötött békét.³ A csasuzt, ki a levelet Erdélybe vitte, Roe arra használta, hogy a fejedelmet harczra tüzelje s őt a

¹ ROE 244. oldal.

² ROE 271., 272., 277., 286. és 287. oldal.

³ Zorzi Giustinian 1624 oct. 28., nov. 10. és 1625. jan. 5. ÓVÁRYNÁL. — ROE 337—340. oldal.

nemzetközi helyzet alakulásáról tájékoztassa. Bethlen mentegetőzött a portánál a béke miatt, mely a szultán jóváhagyása nélkül különben is érvénytelen s a törökök szándékairól szabatos értesítést kért. Ha a szultán a zsitvatoroki béke megújítása iránt a császárral alkudozásokat akar kezdeni, engedje meg, hogy ő is részt vehessen benők s a maga békéjét fölvétesse az új szerződésbe. De ha nem akar alkudozni, mondja ki őszintén. Mihelyt a porta azon török hadaknak, melyek Magyarországon állomásoznak, kiadja a rendeletet, hogy őt megsegítsék, neki annál inkább lesz bátorsága támadólag föllépni, mert néhány keresztény hatalom segítségére is számíthat. Végül jelentette, hogy házassága ügyében a császárral folyó tárgyalásokat megszakította.

A kaimakám, ki az Ázsiában elfoglalt nagyvezír távollétében a kormány gyeplőit vitte, magához kérte az angol követet s nemcsak megismertette Bethlen kívánságaival, hanem azt is elbeszélte neki, hogy a császári biztosok, kik Komáromba érkeztek, csupán oly feltétellel akarnak a budai basával alkudozni, ha valamint Bethlen, akképen a magyarok képviselői is kizáratnak a tractából, mert Bethlen a császárral már békét kötött, a magyarok pedig neki alattvalói s egyenjogú félnek nem tekinthetők. A kaimakám erre nézve Roe nézetét óhajtotta hallani s egyszersmind megtudni, minő támogatásra számíthat Bethlen a keresztény hatalmaknál.

Hasonló kérdést, mint említettem, az 1622. év folyamán is intéztek Roehez, ki akkor királyi urának befolyása alatt teljesen félreismerve a nemzetközi helyzetet, «a kereszténység javára való tekintetből» egyenesen megtagadta Bethlen ügyének támogatását. Ez a magaviselet megfelelt annak az elfogultságnak, melyet az erdélyi fejedelem iránt táplált, mely azonban mégsem oly mélyen gyökerezett, hogy mikor az angol politika nagyot fordult s ő Londonból

olyan utasításokat kapott, melyek sok évi magaviseletével homlokegyenest ellenkeztek, rossz indulatát el nem némitotta volna. Most tehát ugyanazzal a buzgalommal, melylyel eddig Bethlennek ártani törekedett, kezdte meg a portánál a császár elleni áskálódást s azt ajálotta, hogy a szultán a békét Ferdinánd s a fejedelem közt végképen semmisnek nyilvánítsa, a zsitva-toroki béke megújítására vonatkozó alkudozásokat viszont napolja el. Ha pedig ezt még sem tenné, a tárgyalásokat csakis Bethlen és a magyarok részvételével folytassa. Mindez csak azt mutatja, hogy Roe is mindig úgy szokott beszélni, mint önérdéke parancsolta. Nem volt tehát joga a fejedelmet gáncsolni, őt e miatt ravasznak, állhatatlannak, a maga hasznát hajhászónak nevezni. Őt magát is mindenkor merő önérdék vezette.

Az angol követ azt is megmondotta a kaimakámnak, hogy királya pfalzi Frigyes visszahelyezése érdekében nagy szövetség létesítésén fáradozik, hogy Franciaország, Vencze és Szavoya Valtellino miatt szövetkezni fog a Habsburgok ellen, hogy tehát Bethlen a készülőfélben levő szövetségekben elég támaszt találhat. A kaimakám azt a kérdést is fölvetette, minő segílyre számíthat a szultán, ha ő is szakítana a császárral; s befogadnák-e őt a keresztény fejedelmek szövetségébe s a háború utáni békeszerződésbe? E kérdés zavarba hozta Roet, mert királya, valamint a többi keresztény fejedelmek a törökkel való nyilvános szövetkezést restelték volna s a török segílyt csakis Bethlennek akarták biztosítani. Ez okból udvarias módon kitért az egyenes válasz elől s csak azt sürgette, szólítsa fel a porta Bethlent és a budai basát, tartsák készenlétben hadaikat a határon, a nélkül azonban, hogy egyelőre kenyértörésre vinnék a dolgot s hogy védelmi háború esetén a fejedelem területe bármely csonkítása ellen biztosítást nyerjen.

Roe azt remélte, hogy a határon felmerülő valami véletlen eset maga után vonhatja az ilyen védelmi háborút s hogy akkor a törökök kötelezve lesznek Bethlent tetlegesen megsegíteni. Minthogy a németalföldi és a franczia követ is hasonló értelemben nyilatkozott s különösen ez utóbbi a kaimakámtól fölötte biztató ígéretekett vett, nagyban reménylették, hogy a porta a fentjelzett irányban fogja határozatait hozni.¹ De egyelőre csalódtak; nem úgy történt a dolog s csupán azt hagyták meg a budai basának, hogy a békealkudozásokat Bethlen és a magyarok részvételével folytassa. Roe mindazonáltal háborúra biztatta a fejedelmet s utalt a keresztény államoktól remélhető támogatásra; ugyanezt tették a többi konstantinápolyi követek, uralkodóik részéről segílyt ígértek neki, s a törökével is biztatták, noha a porta folyton halogatta az elhatározást. Mehemed deák, ki az elöregedett kaimakámra nagy befolyást gyakorolt, e közben megígérte, hogy elkövet mindent, hogy a császárral való békét megingassa, de különösen megteszi a lehető a budai basa megbuktatására, hogy maga üljön székébe.²

A keresztény követek bátorító levelei Bethlent nagyon megörvendeztették. Megbízta Gyalakuthy Gáspárt, kit 1625 martius havában Konstantinápolyba küldött, fejezze ki köszönetét jóindulataért a franczia követnek s biztosítsa, hogy leghőbb óhajtása szoros viszonyba lépni a legkeresztényebb királylyal.³ April vége felé a hozzá intézett felhívásokra a keresztény követeknek külön levélben felelt, mely általánosságban tartatott ugyan, de mellékletével, a németalföldi követhoz intézett levéllel, különös fontosságot nyert. A mellékletet Quadt kapitány írta ugyan, de Bethlen azt

¹ ROE 340—2., 350—3. — Zorzi Giustinian 1625 febr. 3. és 17. ÓVÁRNYÁL.

² Zorzi Giustinian 1625 febr. 27. — A kaimakám levele Bethlennek 1625 február közepén; a porta utasítása a budai

basának ugyanakkor. — Zorzi 1625 mart 3. és 7. Mindezek ÓVÁRNYÁL. — ROE 347., 355—7. oldal.

³ SZILÁGYI Sándor. Tört. Tár. 1886.

írásbelileg a saját véleménynyilvánításának ismerte el. Quadt levelében ki volt fejtve, hogy a fejedelem a hozzá intézett felszólításnak eleget tenne, ha egyenesen fölvetetnék a császár ellen készülő szövetségbe, ha beleegyezése nélkül semmiféle határozat nem hozatnék, ha segélysereg küldetnék eléje Cseh- vagy Morvaországba s ha pénzbeli támogatást nyerne.* Itt egyszerűen csak ismételte tehát azon követeléseket, melyeket a dán királynál és pfalzi Frigyesnél emelt volt a nélkül, hogy kielégítő választ kapott volna.

A keresztény követek a feltételekre, melyeket csak az angol és a francia király engedélyezhetett, tagadólag feleltek, de szívesen megtették azt, mire joguk volt s Bethlen és a porta közt egyetértést igyekeztek létrehozni, az utóbbit pedig rávenni, szakítsa meg a béketárgyalásokat a császárral. A fejedelem arra is kérte őket, eszközöljék ki részére az engedélyt a szultántól, hogy a keresztény hatalmak szövetségébe belépjen. Mivel azonban nem akartak bizalmatlanságot kelteni a portában, attól csak azt sürgették, engedje meg Bethlennek, hogy régi szövetségeseivel, kivált pfalzi Frigyessel ismét egyezséget köthessen.** A kaimakám a szultán nevében csakugyan megígérte, hogy az alkudozásokat a császárral megszakítja, a budai, egi és boszniai basáknak megparancsolja, hogy hadaikat készenlétbe helyezték. Maga Bethlen viszont megkapta az engedélyt, hogy azon uralkodókkal, kik a portának barátai, a Habsburgoknak meg ellenségei, szövetségre lépessen. A velencei és a francia követ szívére kötötte az erdélyi követnek, ne elégedjék meg szóbeli ígérettel, hanem írásbeli nyilatkozatot sürgessen a portánál.

E közben Bethlentől újabb levél érkezett, melyben

* Bethlen a németalföldi követnek 1625 mart. 30. Quadt ugyanannak 1625 mart. 31. Zorzi Giustinian a dogénak 1625 apr. 27. ÓVÁRYNÁL. — ROE 374—379. oldal.

** Zorzi Giustinian és Contarini a dogénak. 1625 maj. 15. Két levél. — ROE 391—6. és 400—5. oldal.

közlé a Gyarmathon már megindított békealkudozásokban a császáriak részéről előterjesztett feltételeket, azokat elfogadhatatlanoknak nyilvánította, s újlag sürgette a tárgyalások megszakítását. A porta, melynek most lett volna a legjobb alkalma bebizonyítani, komolyan veszi-e szóbelileg tett ígéreteit, a döntést húzni-halasztani iparkodott. A kaimakám kijelenté, hogy a budai basától még nem vett jelentést, de megnyugtatósúl megjegyzé, hogy a császáriak feltételeit a porta sohasem hagyja jóvá. A török kormányférfiak Bethlent néhány engedménynyel igyekeztek megengesztelni, melyek magokban véve nem voltak ugyan értéketelenek, de a császárhoz való viszonyt nem érintették. Elengedték ugyanis a fejedelemnek az adót, melylyel néhány éven át adós maradt s jövőre 15.000 zechinoról 10.000-re szállították le.* Négy héttel később megjött Konstantinápolyba a jelentés, hogy a budai basa Ferdinánd császárkirálylyal megkötötte a békét. Így tehát a meghiusítására irányuló összes törekvések sikertelenek maradtak.

XI.

Hogyan létesült ez a béke? Mikor a porta, mint látuk, még ingadozott: vajjon segítse-e Bethlent a császár elleni támadás esetén vagy nem, Kurz báró császári követ 1624 augusztus havában Konstantinápolyból a budai basához érkezett, kit a szultán a zsitva-toroki szerződés megújítása iránti tárgyalásokkal megbízott. Kurz nem akart Budán maradni, hanem haza készült Bécsbe, de elutazását a basa azon ürügy alatt gátolta, hogy előbb adjanak elégtételt a király végbeli vitézei által elkövetett fosztogatásokért. Tényleg azonban csak azért nem eresztette el,

* Contarini és Zorzi Giustinian 1625 jun. 4. ÓVÁRYNÁL.

hogy a békealkudozások alkalmával váltságdíjat kérhessen érte. Ez okból azt követelte, hogy a bécsi udvar nyomban küldje ki békebiztosait. Midőn ezt Ferdinánd megtudta, kereken kimondotta, hogy semmiféle tárgyalásba nem bocsátkozik mindaddig, míg Kurzot szabadon nem bocsátják s mivel a basa valódi célzataival nyíltan még sem mert előállani, három havi letartóztatás után valóban elbocsátotta a követet.

Bethlen, kinek érdekei a tárgyalások meghiusulását kívánták s ki ez értelemben működött Konstantinápolyban, a budai basát is ily irányban igyekezett befolyásolni s őt a császár elleni támadás eszméjének megnyerni. Még 1624 május havában levélileg értesítette, hogy Anglia és Németalföld közt pfalzi Frigyes visszahelyezése céljából a szövetség megkötöttet, pedig ez tényleg csak 1625 december havában történt. Azt is írta, hogy a császár bizonyosan megveretik, mihelyt a törökök támadólag lépnek föl. Személyes találkozót ajánlott tehát a basának, még pedig Nógrádban, hogy a közösen megindítandó támadásról tanácskozzanak, a békét pedig elfogadhatatlan feltételek emelésével hiusítsák meg. E célból azt javasolta, kívánja a basa a következőket: fizessen a császár évi 60.000 tallér adót, adjon 40.000 tallér értékű ajándékot, mondjon le minden jogáról Erdélyre és Magyarországra vagy legalább engedje át Nógrád, Fülek, Szécsény, Gyarmat és Palánka véghelyeket.

Ugyanez évben Bethlen Ferdinánddal is alkudozott* és pedig leánya kezének megnyerése végett. Természetes s az akkori diplomáciai szokásokba épen nem ütközött — hisz ellenségei ő irányában is hasonlóképen cselekedtek, — hogy a fejedelem Bécsben egészen más húrokat pengetett, mint Budán s a mint itt a törököt, úgy amott az udvart

* GERGELYI Tört. Tár 1882 458. oldal.

biztatta a legtúlzottabb feltételek emelésére. A császár és a szultán kibékülése mélyen sértette volna az ő érdekeit. Míg tehát egyfelől az irányadó török kormányférfiakat az alkudozások meghiusítására igyekezett bírni, másfelől bizalmas embere azt ajálotta a magyar kancellárnak, ragaszkodjék Ferdinánd rendületlenül Vác visszaadásához és épenséggel ne folytassa az alkudozásokat, míg ez az ügy el nem intéztetett; sőt húzza-halaszsa a tárgyalásokat azután is s várja be, minő lefolyást vesz az ázsiai háború. Végül azt tanácsolta, folytassa a császár készülődéseit, később egyezséget a tatár khánnal, mely célra Bethlen közvetítését¹ is ajálotta.

Valószínű, hogy a jelen esetben a fejedelem inkább a császár, mint a szultán javát tartotta szem előtt. Akkor, mikor Kovasóczy e tanácsokat osztogatta Sennyey kancellárnak, vagyis 1624 augusztus havában Bethlen választ várt a császárkisasszony kezének megnyerése iránti ajálataira s ha e válasz kedvező, úgy a Ferdinándnak javasolt politika csakugyan a leghelyesebbnek látszott. A bécsi udvarnak nem lett volna többé szüksége a török kegyét hajhászni s tőle békét kunyorálni; egyesülten Bethlennel, a ki bizonyára hű és erős szövetségese lett volna, a szakitástól sem kellett volna visszarettennie. Minthogy azonban Bécsben nem akartak Bethlennel sógorságba keveredni, tanácsait sem méltatták figyelemre.

A béketárgyalások vezetésével, melyek végre megkezdődtek, Ferdinánd részéről Althan, Esterházy és Frangepán grófok, Kurz, Schwarzenberg, Cziráky és Haller Zsigmond bíztak meg.² Bethlen szintén elküldé a maga követeit³ a nélkül, hogy az udvar ebbe előzetesen beleegye-

¹ SZILÁGYI Sándor Tört. 1886. Kovasóczy levele Sennyey magyar kancellárnak. 619. oldal.

² Magyar Orsz. Lvtár. Althan, Frangepán stb. a nádornak 1624 oct. 15. —

Bécsi állami levéltár. Kurz végjelentése. A biztosok neve megvan a békeokmányban is.

³ Bethlen követei voltak: Kamuthy, Toldalaghy és Borsos.

zett volna. De mivel nem akarták még inkább elkeseríteni, belenyugodtak. A tárgyalások helyéül eredetileg Tatát jelölték ki, de később Gyarmatban állapodtak meg. Bethlen természetesen azon működött, hogy ha az alkudozások akarata ellenére is sikeres befejezést nyernek, ebből neki szintén legyen haszna. Azt óhajtotta, hogy a szerződő felek a béke-okmányban határozottan elismerjék függetlenségét és önállóságát s ha ez nem volna elérhető, ha sem a császár sem a szultán nem akar a maga igényeiről lemondani, akkor szó se legyen a szerződésben Erdélyről s jogi állásának kérdése maradjon eldöntetlen. E hallgatásból utóbb természetesen érveket meríthetett volna önállósága javára. Végül — utasította követeit — ha Erdélyt a szerződésben mégis említeni fognák, de a nélkül, hogy közjogi állását eldöntenék, oda kell hatni, hogy a császárral kötött béke megtartassék, de nem a nemrég Bécsben, hanem az annak idején Nikolsburgban kötött szerződés alapján.²

Csakhowy minden erőfeszítése megtört Ferdinánd biztosainak s az általok megnyert budai basának ellenállásán. Esterházy inkább meg akarta szakítani a tárgyalást, sem hogy megengedje, hogy Erdély a békeszerződésben a császárra nézve hátrányos módon említettessék, mert Ferdinándnak, mint Magyarország királyának e tartományra világos joga van. A fejedelem iránt való haragjának szabad folyást engedett, zsiványnak szidta, a ki a legcsekélyebb jogcím nélkül elragadta a királytól Magyarország egy részét; boszújával fenyegette s szemére hányta a portával folytatott legutóbbi tárgyalásait, melyekről az udvar szabatosan tájékozva van.³ Az országbíró általában másként lépett fel,

¹ Padavin 1624 nov. 16. és dec. 7., 1625 febr. 1. — Bécsi állami levéltár a biztosok Ferdinándhoz 1625 jan. 25.

² Magyar Ország. Lvtár. Esterházy

Ferdinándnak 1625. mart. 15. — GERGELYI Tört. Tár 1886 130. és 146. oldal.

³ SZILÁGYI Sándor Tört. Tár 1886 662. oldal.

mint a császári főbiztos, Althan gróf. Míg az utóbbi ki nem fogyott a szép szóból, az udvariasságból s Bethlen követével barátságosan érintkezett, amaz mindig csak nyersen bánt velök. Általában szenvedélyes ember volt, ellenfelei iránt pedig épen kíméletlen. Ezzel nyerte meg Ferdinánd és az udvar bizalmát.

A két fél közt tulajdonképen ezuttal csak azon túlkapások és sérelmek iránt folyt az eszmecsere, melyeket egyik a másik ellen elkövetett volt. A császári követek panaszai azonban sokkal számosabbak és igazoltabbak voltak s midőn az új rendezést a zsitva-toroki (1606) béke alapján sürgették, ez már magában foglalta azon követelést, hogy a törökök az időközben megszállott helyeket kiadják.

E pontot kapta fel Bethlen, hogy részletes emlékiratban adja elő a portának a császári igények alaptalan-ságát. Azt állította, hogy Ferdinánd az oka az 1606 óta viselt összes háborúknak s ha időközben a törökök egyes helyeket elfoglaltak, új várakat építettek, foglyokat ejtettek s itt-amott kárt tettek, ez csupán a jogos védelem következménye volt.*

De figyelmeztetéseivel Bethlen elkésett, mert ugyanakkor, midőn emlékirata Konstantinápolyba érkezett, — 1625 majus végén — Gyarmaton már megállapodtak a zsitvatoroki béke megújításában, de olyan kikötéssel, hogy nem minden feltételéhez fognak komolyan ragaszkodni. Mert noha az új szerződés első cikkelye azt a biztosítást tartalmazza, hogy a zsitva-toroki béke érvényben marad, a következő három cikkelyben ez már lényeges korláto-lást szenvedett s Vác visszaadása, a békekötés ellenére épített várak lebontása, a határszéli vidékektől önkényesen kívánt adók megszüntetése és a rabságra jutott keresztény

* Bethlen emlékirata a tárgyalásokról. ÓVÁRYNÁL 572. oldal. Ugyanott Zorzi Giustinian a dogénak 1625 jun. 4.

foglyok szabadon bocsátása további tárgyalásoknak tartott fenn.

Midőn Konstantinápolyban a béke megkötéséről értesültek, mindenfelől szemrehányással árasztották el a kaimakámot, a ki előbbi ígéreteivel szemben nem bírt magán másképp segíteni, mint hogy azt híresztelte, hogy a szultán a békét nem fogja szentesíteni. Ígérte azt is, hogy megújítja a rendeletet a budai és boszniai basához, hogy készüljenek és minden eshetőségre talpon legyenek. Mondotta továbbá, hogy Bethlen teljes szabadságot kap azt cselekedni, a mit jónak vél. E biztatások pillanatnyilag csakugyan elfojtották az idegen követek bizalmatlanságát,* mely azonban újra föléledt, mikor megtudták, hogy a budai basának a béke megkötése miatt a porta nem fejezte ki, mint ígérték, rosszalását, minek folytán a többi ígéretekre nézve is kétségessé vált, komolyan tétettek-e vagy nem.**

Időközben a fejedelem Konstantinápolyban levő állandó követéhez terjedelmes levelet írt, melyben a gyarmati béke szentesítésének megtagadását tanácsolta s írásbeli engedélyt kért a nyugati hatalmakhoz való csatlakozásra. A kaimakám azt felelte, hogy a szultán csak akkor szentesíti a szerződést, ha erre a császár külön és megfelelő ajándékot hozó követség útján fölkéri s a szerződésben függőben hagyott ügyekről további tárgyalásokat indít. A másik kérelmet, mely az írásbeli engedélyre vonatkozott, hajlandó volt teljesíteni; legalább Zulfikár csausz, kit a kaimakám a magyar nyelvű levél lefordítására használt, az erdélyi követnek megmutatott egy fogalmazványt, melyben a szultán nemcsak azt engedi meg a fejedelemnek, hogy a keresztény hatalmakhoz csatlakozzék és a császárt megtámadja, hanem erre egyenesen felszólítja s hozzá segítséget ígér. Zulfikár azonban a maga és azon török kormány-

* Zorzi Giustinian a dogénak 1625 jun. 28. ÓVÁRYNÁL.

** Zorzi Giustinian 1625 július 12. ÓVÁRYNÁL.

férfiú részére, ki a levelet végleg szövegezi, jelentékeny pénzüsszeget kívánt az erdélyi állandó követtől. Ez méltán sejtette, hogy csak ki akarják zsákmányolni s a kívánságot visszautasította. Sejtelmei nem voltak alaptalanok, amennyiben a szultán csak azt engedte meg Bethlennek, hogy a keresztény hatalmakkal szövetségre léphet; de sem segélyét nem ígérte, sem a császár elleni támadásra föl nem szólította s csupán azt engedte meg, hogy hadaival a keresztény hatalmak seregéhez csatlakozhassék.*

A szultán ezen levelét nem 1625 szeptember havában, midőn a fejedelemhez elküldetett, hanem martiusban keltezték, tehát olyan időben, mikor a gyarmati béke még meg nem kötött. Ez Bethlen kérelmére történt, ki ekképen akarta élet venni a császár azon szemrehányásának, hogy a gyarmati békét már is megszegték. A kaimakám szintén helyeselte a dolgot, ámbár azon gyanút idézte magára, hogy a császár netaláni szemrehányásai ellen keresmentséget s általában mindig úgy akar eljárni, a mint pillanatnyi haszna sugalja.

A törökök segítségével, valamint abban is bízva, hogy Dániának és pfalzi Frigyesnek tett ajálatai kedvező elintézészt nyernek, Bethlen még 1625 augustus havában sok ezer emberrel Kassára vonúlt. Ferdinánd nem táplálhatott többé kétséget a fejedelem támadó szándékaira nézve. Számos levél, melyet Frigyes és barátai 1625 martius óta Bethlenhez intéztek, útközben Miksa bajor választó kémeinek kezébe került, ki közölte azokat a császárral. Bethlen, mihelyt neszét vette a dolognak, mindnyájokat

* Zorzi Giustinian a dogénak 1625 aug. 9. és 27. sept. 7. ÓVÁRYNÁL, ROE a 434. oldalon közzé teszi a szultán levelét Bethlenhez, mely azonban eltér az ÓVÁRY által az 593. oldalon közölttől. ROE közlése Zulfikár fogalmazványának, az ÓVÁRYÉ a Bethlenhez valóban elkül-

döttek felel meg. Hogy e föltevésünk helyes, abból is kitűnik, hogy ROET keletlenül érintette az angol király megemlézése az iratban. Az ÓVÁRY által kiadottban e kifogásolt passus megvan, míg ROEÉBÓL HIÁNYZIK.

megtagadta és hamisítványoknak nyilatkoztatta ki. A magyar kancellárhoz levelet intézett s panaszt emelt a hamis hírek miatt, melyek nevét mint valami árvíz előzőnlík, életét megkeserítik, «mert a becsületes embert mi sem bántja oly nagyon, mint a rágalom». Nem látja — folytatta, — hogyan működhetnék együtt a császárral, ha hitelt nem adnak neki s mindenben gyanúsítják. Alávalóság, hogy mindenféle rágalmat terjesztenek róla a császár udvarában, de még nagyobb alávalóság, hogy elhiszik. Minden mozdulatát, minden legcsekélyebb utazását hamisan magyarázzák s a császár ellen irányozott valamely ellenséges szándékával hozzák kapcsolatba. Kéri tehát az udvariakat, ne gázoljanak tovább is becsületében, mert jobban szereti a nyílt, mint a leplezett ellenségességet.

XII.

II. Ferdinánd császár- király ismerte a veszélyeket, melyek Bethlen és a porta részéről, mely utóbbi a gyarmati béke szentesítését még mindig késleltette, fenyegették. De mióta Waldstein új és nagy hadsereget toborzott részére, szabadabbnak és hatalmasabbnak érezte magát s Sopronba országgyűlést akart összehívni, hogy biztosítsa fiának Magyarország koronáját s ezzel újabb gátat emeljen Bethlen aspirációi elé. Még ingadozott, vajjon Waldsteint hadastúl Németországba indítsa, vagy Magyarország ellen alkalmazza. Végül is úgy találta, hogy minden eshetőség ellen védelmet nyújthatnak a visszamaradó ezredek, mihelyt létszámok kiegészítéséről gondoskodás történik s Magyarországon is megkezdődik a hadak fogadása. Csakugyan megtették ehhez a sokféle előkészületet s sokat tanakodtak róla, ki legyen ez új sereg fővezére. De mindezt ismét csak abban hagyták, mihelyt megtudták, hogy

II. FERDINÁND.

Az országos képtárban levő egykoru metszetről.

Bethlen Kassán megállapodott s onnan a császárnak alá-
zatos levelet írt, melyben megköszöni a német birodalmi
fejedelmi czím adományázását, sőt azt is megengedi, hogy
a hét vármegyében szintén megindíthassa a hadfogadást.

Bethlen magaviseletének e változását nehéz betegsége
okozta, mely őt még a brandenburgi herczegnővel való
házassága előtt több hónapra ágyba fektette. Ha baja nem
gátolja, kétségkívül királyi területre hatolt volna, hogy a
soproni országgyűlést szétugrassza. Midőn Konstantiná-
polyban értesültek az országgyűlés összehívásáról s II. Fer-
dinánd azon szándékáról, hogy ott fiát Magyarország kirá-
lyának választassa és koronáztassa, a velencei követ a
porta féltékenységet igyekezett fölkelteni a Habsburg-
uralom ez újabb szilárdulása ellen. Türelmetlenül várta a
jelentéseket^{*} Erdélyből; remélte, hogy Bethlen megkezdi
a háborút, minthogy az engedélyt már megkapta. Beteg-
sége azonban egyelőre minden számítást halomra döntött
s így a törököknek tétlenül kellett végignéznük a király-
választó országgyűlést, bármi szívesen megzavarták volna.

Fiának magyar királylyá választásával Ferdinánd egyéb-
iránt azt az ígéretét kívánta beváltani, melyet nagybátyjá-
nak, IV. Fülöp spanyol királynak, tett, ki nővére Mária
kezét csak oly feltétellel ígérte az ifjabb Ferdinándnak, a
császár legidősebb fiának, ha utódlása a német császári, a
a magyar és cseh királyi trónon már eleve biztosítottik.
Minthogy a császár nagyon szíven hordotta e házasságot,
elfogadta a kikötést s a magyar korona megszerzésével
kezdte meg adott szava beváltását.

* Az illető levelek a müncheni állami
levéltárban. Camerario (?) Thurnnak
1625 márt. 12. és 15.; Frigyes Bethlen-
nek 1625 márt. 31.; Leuker levele Mik-
sának 1625 maj. 21.; Bethlen a magyar
kancellárnak 1625 jun. 18.; a magyar
tud. akadémia kiadványaiban: Bethlen

márt. 20. és 30., apr. 2. talán Sölms
Albrechtnek, márt. 30. és maj. 8. Thurn-
nak. — Magyar Orsz. Lvtár az eszter-
gomi érsek Ferdinándnak 1625 jul. 9.

** Zorzi Giustinian 1625. sept. 7. és
20., oct. 6., nov. 16. és dec. 1. Óvárvnál.

Az 1625 szeptember havára összehívott országgyűlés megnyitása a következő hónapig húzódott. Maga a császár csak oct. 13-án indult Sopronba s részint személyes biztonsága, részint a kellő pompa kifejtése czéljából, két gyalogezreddel és 2000 lovassal kísértette magát.* A Sopronba való bevonulás a lehető legnagyobb fénynyel ment végbe. A díszmenet élén apródok, nemes urak, kamarások és tanácsosok haladtak. Utánok mentek a barátságos hatalmak követei, azután a császár legidősebb fiával lóháton, továbbá fényes díszkocsiban a császárné mostoha gyermekeivel, Lipót Vilmos főherczeggel és Cecilia Renata főherczegnővel. Mária Anna főherczegnő, gyöngélkedése miatt incognito hajtatott a városba. A császárné fogatát valami ötven más kocsi követte a főpapokkal és úri hölgyekkel. A nemesség és a püspöki kar a felséget a város kapuin kívül fogadta. Itt Pázmány esztergomi érsek, a város falain belől pedig a polgármester beszéddel üdvözölte, mire egész kíséretével a ferencziek templomához vonúlt.**

De az udvar megérkeztekor az országgyűlés tagjai csékély számmal voltak még Sopronban. Hiányoztak a horvát — akkor még szlavonnak nevezett — és a felső-magyarországi, valamint Bethlennek átengedett vármegyék követei mindnyájan. De azért Sopronban annyi idegen tódult össze, hogy a külföldi követek nem kaptak szállást s a két mér-földnyire levő Kis-Martonban telepedtek le. Csupán Dr. Leuker, bajor követ, maradt ott, mert nem volt saját fogata s drága pénzen sem volt képes kocsit bérbe kapni. Sopronba szorult tehát, de noha szerény viszonyokhoz volt szokva s kevéssel beérte volna, lakása a legcsekélyebb igényeket sem elégítette ki. Szobájában nem volt elzárható szekrény s minthogy irományait nem akarta nyitott

* Padavin 1625 oct. 15. ÓVÁRYNÁL.
Némileg eltérő jelentés van Caraffa Com-
mentarjaiban 203.

** Khevenhiller x. 695.; Caraffa id.
m. 203. oldal.

helyen hagyni, valami zsákfélében mindig magával czipelte.¹ De e kényelmetlenségek daczára sem mozdult a városból, hogy ura megbízásait nyomban közölhesse a császárral.

A királyi előterjesztések, melyeket a felség az országgyűlésnek tett, a pillanat komolyságának megfelelők voltak. Tanácsot kért a rendektől, hogyan óvható meg az országnyugalma a forradalmi üzelmek ellen s azt javasolta, hogy az engedetlenek jövőre súlyosabban büntetessenek, mint eddig. E rendszabályon kívül, melynek éle leginkább Bethlen hívei ellen irányult, azt kívánta, hogy a rendek a véghelyek jobb ellátásáról gondoskodjanak. A jó erkölcs érdekében sürgette, hogy azok, kik a kétnéjűség bűnébe esnek, megfenyíttessenek s a törökkel való minden közelebbi érintkezés megtiltassék.² Fiának királylyá választásáról nem tett említést.

Az országgyűlés egyelőre nem fogott a királyi előterjesztések tárgyalásába, hanem azt követelte, hogy előbb a Thurzó Szaniszló halálával megüresedett nádori méltóság töltsék be a hagyományos választás útján. Ferdinándnak nem sok kedve volt ezt megengedni, ámbár már közvetlenül Thurzó halála után kötelezte magát a nádorság betöltésére. A nádor széles jogköre féltékenységet keltett benne, miért is egyszerű királyi helytartó választására akarta bírni a rendeket azon ürügy alatt, hogy ekképen jelentékeny összeget lehet megtakarítani, mert a helytartó évi fizetése csekély, ellenben a nádornak évenként 22.000 magyar forintot kell adni. A rendek azonban meg nem tántorodtak s így a királynak akarva nem akarva bele kellett a nádorválasztásba törődnie.³

Ósi szokás szerint a felség ez állásra négy jelöltet, két

* Müncheni állami levéltár. Leuker levele Miksa választónak 1625 oct. 23. — Padavin 1625 oct. 15.

** Khevenhiller x. 696. — Caraffa id. m. 205. s köv. old.

katholikust: Esterházyt és Bánffyt, és két protestantst: Nádasdyt és Pálffyt hozta javaslatba. A jelöltek közül az akkor már grófi rangra emelt Esterházy Miklós tudományával, az ország viszonyai alapos ismeretével, sokoldalú képességével messze kimagaslott vetélytársai közül. Kipróbált tehetségei, áttérése a kath. egyházba, az uralkodó családhoz való ragaszkodása, mely az utóbbi háborúban a legfényesebben bebizonyult, fokról-fokra magasabbra emelték őt az államéletben s végül elnyerte az országbirói méltóságot. Házassága a dúsgazdag Nyáry Krisztinával,* az ifjan elhunyt Thurzó Imre** özvegyével, roppant jószágok birtokába juttatta s szorgalmával, takarékoságával és üzérkedéseivel folyton gyarapította vagyonát. A királyi kegy a grófi cím adományozása által egyenrangúvá tette az ország legelső családjaival. Most a nádorválasztáskor nemcsak az összes katolikusok hozzá csatlakoztak, hanem számos protestans szavazatot is kapott. De a sikert nem csupán összeköttetéseinek és a személye iránt való tiszteletnek köszönhette, mert hatvan szavazatot 20.000 forint segélyével szerzett meg.

A rendek 125 szavazattal 25 ellen, mely Nádasdyra esett, míg a másik két jelölt csak egy-egy szavazatot kapott, Esterházyt ültették a nádori székbe. Csakugyan nem volt akkor az országban senki, ki alkalmasabb lett volna ez állásra, mint ő, ki már jelzett képességein kívül kimeríthetetlen munkaerővel is rendelkezett. Nem elégedett meg hivatalos állásának sokféle teendőivel, hanem számos munkálatban előadta nézeteit mindazon kérdésekről, melyek a közügyeket közelebből érintették s sok olyan reformjavaslatot dolgozott ki, melyekből kitűnik, hogy ismerte hazája bajait, orvoslásuk módjáról behatóan gondolkodott s eszméit gyakorlatilag valósítani törekedett. Úgy látszik,

* IPOLYI Arnold: Bedegi Nyáry Krisztina. (Tört. Életrajzok 1886/7. évf.)

** KUBINYI Miklós: Thurzó Imre. (Tört. Életrajzok 1887/8. évfolyam.)

már 1622-ben Forgách Zsigmond halála után sikerrel versenyezhetett volna a most elért kimagasló állásra, legalább később így nyilatkozott Ferdinánddal szemben¹ s hogy akkor nem tette, azt azzal indokolta, hogy visszaretent a nádorsággal járó terhes kötelességektől.

Ferdinándot a választás eredménye nagyon megörvendeztette s az új nádor tiszteletére díszebédet adott. E kitüntetést Esterházy mindjárt másnap akkép vizsgonozta, hogy az egész udvart fényes lakomára hívta meg.²

Az országgyűlés még ekkor sem kezdett a királyi propositiók tárgyalásába, hanem ősi szokás szerint előbb a sérelmekkel foglalkozott. A rendek azt kívánták, hogy nehány magyar végvárból a német őrség eltávolíttassék, ámbár elismerték, hogy óhajukat nyomban teljesíteni nem lehet; panaszkodtak, hogy a békekötés daczára a törökök a be nem hódolt helyeket adóval zaklatják; hogy a harminczad részben törvényellenesen szedetik s végül teljes értékű pénz verését sürgették. A hang, mely e panaszokon átvonult, azt bizonyította, hogy az országgyűlés többségét mérsékelt szellem vezeti, mely a sérelmeket nem akarja az udvar elleni vádakká élesíteni. Ferdinánd, ki a német őrségeket kivonni nem akarta, a törököket megfélemezni pedig tehetetlen volt, sőt pénzügyileg is a legnagyobb nehézségekkel küzdött, a sérelmek egyikét sem bírta ugyan alaposan orvosolni, de az országgyűlésnek legalább előzeny választ küldött,³ mely azonban a rendeket ki nem elégítette. Az ellenzék gyarapodni kezdett és a protestansok is sokféle panaszszal álltak elő s azok orvoslását sürgették.

¹ Kismartoni levéltár. Esterházy a királynak 1636 sept. 20. — Caraffa Relatione 274. oldal.

² Münchener állami levéltár. Leuker a választónak 1625 okt. 23. — Padovin a dogénak 1625 oct. 22.

³ Magyar Orsz. Lev. tá. Gravamina regnicolarum Hungariæ 1625 nov. 2.; a király válasza és a rendek nov. 12. válaszválasza. A király nov. 14-iki második válasza. — Padavin a dogénak 1625 nov. 19. ÓVÁRYNÁL.

Csupán az új nádor befolyása s azon körülmény, hogy éppen idejében érkeztek meg a horvátok — katolikusok, — szorította háttérbe az ellenzékét. A rendek megelégedtek a király második válaszával s némi ígérettel; megkezdték az előterjesztések tárgyalását s végül adót ajánlottak meg. Időközben az udvar folyton azon kérdést feszegette, megindítsák-e és milyen módon az actiót Ferdinánd főherczegnek Magyarország királyává való választása iránt? Ferdinánd király maga nem szeretne volna az indítványt megtenni, mert attól félt, hogy a rendek elvetik; megbízta tehát Pázmány érseket, az új nádort és a kancellárt, kémleljék ki a rendeket s ha hajlandóknak találják, bírják reá őket, hogy magok tegyék meg a megfelelő indítványt. A bizalmi férfiak úgy találták, hogy csupán a katolikusok feltétlen hívei az eszmének, míg a protestansok vagy közönyösen vagy ellenszenvesen állnak vele szemben. Különösen a Bethlen pártja, mely a hét vármegye követeiből alakult, élesztette ez ellenszenvet. A fejedelem ugyanis, ámbár a gyűlésre külön követséget küldött, mely Ferdinánd királynak igen barátságos hangú levelet adott át, mindent elkövetett, hogy a rendeket a királyválasztástól megtartóztassa, sőt a hét vármegye követeit, azon esetre, ha részt vennének a választásban, melyre nincsenek meghatalmazva, meg is fenyegette.* Érvelésében nagy szerepet játszott Lengyelország; az a valóságos mintaállam, ott van a szabadválasztás biztosítva, mert nem az uralkodó király életében foganatosíttatik. Az erdélyiek törekvéseit annál inkább siker kísérhette, mert a királyi terület vármegvéinek követei sem kaptak küldöiktől utasítást a választásra s nem is kívántak bele bocsátkozni.

Álláspontjukat az udvar föltétlen hívei azzal igyekeztek megingatni, hogy ha nincsenek is a kellő felhatalmazással

* KATONA XII. 98. oldal. — Caraffa Comment 209. oldal.

ellátva, utasításuk értelmében szabad határozniok minden oly ügyben, mely az ország javára szolgál. De mi sem lehet olyan előnyös az országra, mint a királyválasztás megejtése.* Lassankint az ellenzék részint érvekkel, részint pénzzel csakugyan legyőzetett. De nem ez volt az egyedüli nehézség, mely a választás közvetlen foganatba vétele elé hárult. Maga Ferdinánd király is késleltette a dolgot, mert habozott, valjon a választást közvetlenül kísérje-e a koronázás, vagy nem. Koronázás esetén az új király esküt volt köteles tenni az ország politikai és vallásszabadságának fentartására, mint az annak idején II. Ferdinánddal is történt; csakhoggy kelletlenül s csupán a körülmények súlyának engedve tette az esküt. Azt a lelkiismeretbeli terhet, melyet nézete szerint magára vállalt, nem szeretete volna immár fiára is áthárítani, hanem azt akarta, hogy trónra léptekor szabad keze legyen minden irányban. Lamormain atya, gyóntatója, kinek véleményét kikérte, hasonló okból a koronázás ellen nyilatkozott: elég ha a választás a trónutódlást biztosítja s mikor III. Ferdinánd annak idején átveszi az uralkodást, koronázásakor majd kieszközölheti a hagyományos eskü módosítását. Ezt a nézetet támogatta az esztergomi érsek, Eggenberg herczeg és Caraffa pápai nuntius. Ellenben más tanácsosok, valószínűleg a nádor és a magyar kanczellár, ellenezték a koronázás elhalasztását, mi ártalmas lenne az uralkodóházra. De a kincstár képviselői is az elhalasztás mellett kardoskodtak, mert azt mondták, hogy a koronázás tömérdek költséggel jár. Ossuna gróf, spanyol követ azonban, ki a koronázást ama feltételek egyikének tekinté, melyekhez királya a nővére s Ferdinánd főherczeg közötti házasságot köti, a nádor álláspontját helyeselte. A király ellenben egyszerűen azt felelte neki, hogy Lamormain atya az elhalasztást javálja.

* KATONA XII. 100. oldal. — Caraffa Comment. 209. s köv. oldal.

Ferdinánd, még mielőtt a koronázásra nézve végképen határozott volna, meghagyta Esterházy nádornak, szólítsa fel a rendeket a királyválasztás megejtésére s minthogy kész volt az ellenzéket ugyanazon eszközökkel lefegyverezni, melyek a nádorválasztásnál alkalmaztattak, biztos lehetett benne, hogy óhajtságának valósulása kevés akadályba ütközik. Csakugyan mikor 1625 november 23-án a nádor az ide vonatkozó indítványt megtette, csupán a hét vármegye követei s az országgyűlés néhány más tagja kifogásolták, mert az ellenzék többi elemei pénzzel némítettak el. Úgy látszik azonban, hogy a rendek azon csoportja is, mely kész volt a királyválasztásra, értesült a koronázás iránt az udvar körében fenforgó nézetkülömböségről s minthogy katolikusok és protestansok egyaránt vonakodtak közreműködni a jövőendőbeli kényuralom megteremtésében, egy értelemmel kijelentették, hogy csak az esetre látnak a választáshoz, ha a trónjelölt-főherczeg előbb megesküszik összes politikai és vallásszabadságaik fentartására.*

Ez a határozat teljesen váratlanul jött az udvari pártra. A kívánt esküt a király eddig mindenkor koronázásakor tette le, míg most már a választás előtt követelték tőle. Ez újítással szemben az udvar jónak látta engedni, már azért is, mert a választás eszközzésének elhalasztása még inkább fokozta volna a bizalmatlanságot s elősegítette volna Bethlen pártjának törekvéseit. Az udvar ugyanekkor azt is megtudta, hogy a fejedelem hívei már czélozgatni kezdenek Bethlen, mint választott király jogaira. Mindez üzemeket sikeresen csak azzal lehetett megghiúsítani, ha a főherczeg maga nemcsak megválasztatik, hanem meg is koronáztatik.

* Ez ügyben fejtegetéseimben főleg a Caraffa nuncius 1625 nov. 26-án Barberini bíbornokhoz intézett levelét követem, (vatikáni levéltár) s a Commentárjaiban levő jelentéseinek adatait. A nun-

cius ügyismerete kétségen kívül áll, mert a tanácskozáásokban is részt vett. A velencei követ is jól értesültnek mutatkozik, mint 1625 nov. 19-iki levele — ÖVÁRV id. m. — bizonyítja.

ELEONORA CSÁSZÁR-KIRÁLYNÉ, II. FERDINÁND NEJE
 Az országos képtárban levő egykoru metszetről.

Egy igen előkelő magyar hölgy, Batthyány grófné szintén támogatta Bethlen törekvéseit, még pedig olyképen, hogy magában az uralkodóházban viszályt igyekezett keltetni. Figyelmeztette a császár-királynét, hogy midőn olyan nagy erőködéseket fejt ki mostoha fiának királylyá választására, ezt csupán a maga haszna rovására teszi, mert mint Magyarország koronás királynéját férjének halála esetén őt illetné meg a királyválasztásig a regensség. A császár-királyné azonban, ki sem dicsvágyó, sem fondorkodó természetű nem volt, nyomban visszautasította Batthyány grófné e terveit s a vele folytatott beszélgetésről rögtön hírt adott férjének. Ferdinánd kezdte belátni, hogy minden további késedelem csak az ellenzékét gyarapítaná, miért is beletörődött a koronázásba. A nádor eloszlatta utolsó aggodalmait is, még pedig azon állítással, hogy az ígélet a vallásszabadság fentartására épen nem biztosít annak örök tartamot. A királynak joga van az országgyűléssel egyetértve akármelyik törvényt megváltoztatni s mihelyt egyszer a többség a protestantismus ellen fordul, a királynak módjában lesz bármit is tenni ellene.*

Az udvar ekképen megegyezett a koronázásra nézve s mihelyt ez megtörtént, az országgyűlés tagjai Pázmány érsek vezetése alatt megjelentek a felségnél s engedélyét kérték a királyválasztás megejtésére. Ferdinánd barátságosan és helyeslőleg felelt. Másnap a rendek Ferdinánd főherczegnél tisztelegtek. A kalocsai érsek volt szószólójok s fölkérte a főherczeget, hogy a reá eső választást ugyanolyan feltételek mellett fogadja el, mint atyja tette volt a saját koronázásakor. A főherczeg ezt megígérte s immár az udvar azt hitte, hogy a választás elől minden akadályt elhárított. Olyan simán azonban, mint képzelték, még sem ment a dolog. Bethlen hívei még az utolsó

* Caraffa Comment. 212—13. oldal.

perczben is nagy erőfeszítést tettek a választás megghiúsítására. Az országgyűlés tárgyalásai oly szenvedélyes lefolyást vettek, hogy tettelegességektől lehetett félni. De a nádor, ki nyíltan fölvetette a kérdést: az országgyűlés tagjai magyarok vagy erdélyiek-e, azaz a királynak vagy a fejedelemnek alattvalói-e, törhetetlen erélyével s a már jelzett pénzajándékokkal végre is lecsöndesíté a kedélyeket úgy, hogy a választás megejtetett.

Az országgyűlés üléstermébe Werdenberg osztrák kanczellár vitte el a koronázó hitlevelet,² mely tizenhét pontból állott s felsorolta Magyarország jogait és szabadságait, főleg azokat, melyeket II. Mátyás 1608-ban és 1609-ben, II. Ferdinánd pedig 1622-ben megerősített. Ezenkívül az új király kötelezte magát arra is, hogy jövőre minden sérelmet, a mely tudomására hozatik, lehetőleg gyorsan orvosol, a magyar ügyeket csupán csak magyar tanácsosaival intézi, az igazság kiszolgáltatásáról czélszerűen gondoskodik, a fő- és a köznemességnek, valamint a királyi városoknak a vallás szabad gyakorlását megengedi, a nádorválasztás jogát mindig tiszteletben tartja, a koronát soha az országból ki nem viszi, a nádor jogkörét nem csorbítja, a vég helyek szükségletéről gondoskodik, a szomszédos országokkal, kivált Erdélylyel és Csehországgal fennálló szövetségeket őszintén megtartja, idegen katonaságot az országba nem hoz, s az Ausztriánál és Lengyelországnál zálogban levő városok és falvak kiváltásán fog munkálkodni.

A mint a választás 1625 nov. 27-én végbement, a főherczeg királyi atyjához sietett, köszönetet mondott neki, de még inkább mostohaanyjának, a királynénak a buzgalomért, melylyel érdekeit előmozdította. Csakugyan a királyné sokban hozzájárult a föltorlódott akadályok elhárításához. Nyíltan a maga számára vette is igénybe a sikert,

* Padavin 1625 dec. 3. ÓVÁRYNÁL. — Caraffa Comment. 213. old. — Khevenhiller x. 702. old. — Magyar Orsz. Lvtár a koronázó hitlevél 1625 nov. 27.

mikor III. Ferdinánd koronázása után a velencei követ kifejezte neki szerencsekívánatait. A királyné azt felelte, hogy megtett mindent, a mit mostoha fia javára tehetett, mert olyan szeretettel van iránta, akár csak a saját vére lenne.

A koronázás december 8-án, Boldog Asszony fogantatása ünnepén ment végbe. Ama háztól, hol az idősebb király lakott, a Szűz Mária templomig, hol a koronázás történt, a katonaság kettős sorfalat állott; az egyik oldalon német zsoldosok, a másikon magyar csapatok és a városi polgárőrség helyezkedtek el. A király nejével és gyermekeivel német lovasok és magyar banderiumok kíséretében indult az egyházba. A banderialistákat 50 válogatott gyalog katona kísérte. Utánok jöttek ragyogó díszruhában a magyar főurak a koronázási jelvényekkel. Követte őket a koronázandó választott király,* ki az egyházba vezető úton Rákóczy Pál háza előtt tette le a koronázási esküt. A templomba vonulva, az esztergomi érsek fölkenste a királyt, mire a nádor a koronát fejére tette, előbb azonban ősi szokás szerint a rendekhez azon kérdést intézte, akarják-e a főherceget királyokul elfogadni, mire a rendek helyeslő moraja felelt. A mise és a többi szertartások végét az idősebb király udvarával visszatért lakására, az ifjú király pedig lóra ült s a koronával, és Szent István palástjával fényes kísérettől környezve, a város kapujához vonúlt, hol háromszor suhintott kardjával mindegyik világtájék felé, annak jeléül, hogy az országot kész megvédeni bármely ellenség ellen. Ezzel az ünnepélyes koronázási szertartások véget értek.

Következtek a szerencsekívánatok, lakomák és ünnepek. II. Ferdinánd a magyar kath. főpapságnak ez alkalommal tanúsított hűségét és ragaszkodását azzal jutalmazta,

* Magyar Orsz. Lvtár. III. Ferdinánd koronázáshoz kiadott ceremoniale.

hogy megadta neki a szabad végrendelkezés jogát. A választás és koronázás megtörténtéről Ferdinánd, valamint a nádor külön levélben értesítette Bethlent, ki udvariasan és tiszteletteljesen felelt.* Azon óhaját fejezte ki, hogy III. Ferdinánd minél tovább viselje a koronát a saját dicsőségére és a kereszténység javára, hogy fentartsa a békét s atyjának nyomdokain haladjon. A maga részéről a fejedelem kijelenté, hogy mint II. Ferdinánd úg y fia iránt is be fogja bizonyítani ragaszkodását s szentül megtartja a fennálló szerződéseket.

XIII.

Néhány héttel e biztatások után Bethlen egy újabb követe, Nagymegyeri Keresztessy Pál, érkezett Konstantinápolyba s megvitte a szultánnak a folyó évi 10.000 frtos adót. Megerősítette azon már előbb elterjedt hírt, hogy a fejedelem 10.000 főnyi had élén Kassára indult, hogy a készülő félben levő szövetségnek eleget tehessen; követe elmondotta, hogy a fejedelem sokféleképen kihívta a császár haragját s magára vonta bosszúját. Mindazonáltal a keresztény hatalmak feltűnő módon elhanyagolják, mert sem Franciaországba küldött üzenetére sem abbeli követeléseire nem kapott választ, melyeket a konstantinápolyi követekkel közölt. Roe, a ki érezte e panasz jogosultságát, mert jelentései daczára az angol kormánytól semmi utasítást nem kapott, hallgatását mindenképen mentegetni igyekezett. Felhozta I. Jakab király halálát s az ezzel kapcsolatos sokféle bút és bajt, a nagy halandóságot, mely Angliában akkor uralkodott s hangsúlyozta, hogy a Bethlen által előterjesztett feltételekhez Anglia a francia

* Egyetemi könyvtár Budapestén. Bethlen 1626 januar 8-iki levele Ferdinándnak.

király és más uralkodók jóváhagyását is ki kénytelen eszközölni, a mi természetszerűen késlelteti a végeldöntést.

Roe nézete szerint Bethlen hibát követett el, mikor nem az angol királyhoz fordult közvetlenül; ez esetben már rég megkapta volna a választ. De azért — mondá — ne magyarázza félre a hallgatást, mert Károly király — ki Jakabot a trónon követte — nyíltan kijelenté, hogy kardoskodni fog sógora, pfalzi Frigyes, visszahelyezése érdekében, védeni kész minden barátját, kik közé Bethlen is számíthatja magát. (1625. nov.)

Keresztesyt e nyilatkozat kielégítette. Elmondotta, hogy a fejedelem már Angliába is küldötte egy bizalmas emberét* s háború esetére 25.000 főnyi sereget tart készenlétben. Roe ama jelentésben, melyet a saját kormányához küldött, csakugyan ajálotta a Bethlen-féle kívánatok teljesítését, mert meg volt győződve, hogy egyes egyedül a fejedelem biztosíthatja a hadműveletek sikerét s kényszerítheti engedelkenységre a császárt pfalzi Frigyes irányában. Keresztessy a többi követeknek** is ugyanazt mondotta, mit Roenak s mindnyájan a döntő válasz siettetését ajánlották a saját kormányuknak.

A tárgyalások és ígéretek ez útvesztőjében Franciaország tette az első lépést előre. A francia követ Bethlenhez küldte tolmácsát, Fornettit, s közölte vele, hogy királya kész a kívánt havi 40.000 talléros pénzsegély egy negyed részét, azaz 10.000 tallért azon föltétellel fizetni, ha a másik három szövetséges: Anglia, Velencze és Németalföld szintén megteszi a magáét. Fornetti közölte továbbá a fejedelemmel, hogy nyomban négy havi részlet bocsátatik rendelkezésére, miheylt a hadjáratot megkezdi. Mikor erről Roe értesült, azt jelentette Angliába, hogy szégyelte

* Ez Quadt százados volt, ki a szövetség tárgyában folyó alkudozásokhoz küldetett.

** Giustinian két levele 1625 dec. 4. és 28-ról; továbbá 1626 jan. 12-ről. — Roe 471—4. oldal.

magát, midőn be kellett vallania,* hogy a saját kormányától még nem kapott ily irányú utasítást. Sürgetésére lord Conway, az új államtitkár, azt felelte, hogy a király egyáltalában képtelen Bethlennek pénzt adni, minthogy hajórajának fölszerelése s a dán királynak és Mansfeldnek a hágai tárgyalásokban biztosított segélyezése minden anyagi erejét kimeríti; hogy továbbá Bethlen nem is egyenesen hozzá fordult, mint a francia királylyal tette. A hágai szerződés egyébiránt tekintettel van Bethlenre is, ki a szövetséghez való csatlakozásra s az alkudozások folytatása céljából új követ küldésére szólíttatott fel.**

Conway megjegyzése a hágai szerződésről nem tartalmazta a teljes igazságot. Mikor Bethlen tudtára adta a császárnak, hogy a brandenburgi herczegkisasszony kezét kérte meg s ez okból követséget akar Berlinbe küldeni, a követség egyik tagjául Quadt kapitányt nevezte meg s számára menvédet kért a császári területen át. Quadt feladata azonban nemcsak az volt, hogy a követek számát szaporítsa, hanem az is, hogy pfalzi Frigyessel közölje, hogy Bethlen csatlakozik a szövetséghez, ha havi 40.000 tallért kap s ha a dán király 13.000 főnyi haddal, melyet Sziléziába kellene indítani, támogatja az ő támadását a császár ellen.

Quadt elintézte megbízását Berlinben s azután IV. Keresztély dán királyhoz utazott, kire a császár elleni küzdelemben a főszerepet bízták. Quadt 1625 october havában terjesztette a dán király elé a fejedelem óhajait. A király szívesen vette a felajálott szövetséget; ugyanez időtájt maga is követet küldött Bethlenhez — Berbisdorfot — s csatlakozásra kérte fel. Ezt a fejedelem 1626 april havára helyezte kilátásba, ha ugyan a készülő félben levő szövet-

* Giustinian a dogénak. 1626 februar 21. — ROE 510. old. — SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1886. Fornetti utasítása 1626 január.

** ROE 485—6., 492—3. old.

ségbe őt is felveszik.* Noha a dán király időközben a hágai tárgyalásokban Bethlen kívánságainak teljesítését sürgette, erről azon szövetségszerződésben, mely Anglia, Dánia s Németalföld közt 1625 deczemberben kötött, szó sem volt. Mindössze is annyi történt, hogy a fejedelem tetszésére bízták a szövetséghez való csatlakozást. Csak szóbelileg biztosították követét, hogy, ha megtámadja a császárt, a szövetségesek 40.000 tallér havi segélylyel fogják támogatni. Ezt az ígéretet az angol meghatalmazottak épen úgy megtették, mint a többiek s ha Conway most azzal mentegette királyát, hogy nincs pénze vagy ha rossz néven vette a fejedelemtől, hogy közvetlenül Angliához nem fordult, úgy egyáltalán nem volt igaza. Vele homlokegyenest ellentétben a dán király,** midőn a hágai egyezmény létrejötte után Bethlent a csatlakozásra felszólította, valóban azt a nyilatkozatot tette, hogy a szövetségesek készek feltételeit elfogadni s hogy különösen Mansfeld 12.000 ember élén Sziléziába fog nyomulni. Ellenben a francia király volt az első, ki a hágai ígéreteket igazán komolyan vette s sietett azokat teljesíteni, noha különben tagja sem volt a hágai szövetségnek.

Midőn Bethlen a francia ajálatok hírére vette, meg volt velök elégedve. A háborút azonban csupán csak úgy akarta megindítani, ha előzetesen 100.000 tallér kész fizetést kap; ez esetre, mondá, — benyomul Sziléziába s ott kezét fog Mansfeld gróffal. Azon biztos föltevésben, hogy ajálatait elfogadják, ugyanazt a csaszt, kivel a szultán neki házassága alkalmából némi ajándékot küldött, 15.000 tallér értékű ezüstművel a budai basához indította, hogy a maga pártjára vonja s erélyesebb készülődésre bírja. Kevéssel

* FRANKÓI Vilmos: Tört. Tár 1881. 113. oldal. Keresztély Bethlennek 1625 oct. 29. és nov. 26. A Bethlennél levő dán követ János Ernő weimari hercegnek 1625 nov. 6. és dec. 29.

** ROE 501—5. old. — Münchener udvari könyvtár Collectio Camerariana: Bethlen utasítása Quadri részére. IV. Keresztély király Bethlennek 1626 jan. 30.

később Toldalaghy személyében új követet küldött a portára, melytől azt kívánta, parancsolja meg a budai basának a vele való egyesülést és hívja fel a tatárokat, nyomuljanak a lengyel határra s tegyék lehetetlenné, hogy Lengyelország a császárt segítse.

A keresztény követek támogatták Bethlen kérelmeit; csupán a francia követ tanúsított ezúttal tartózkodást, mert királya időközben Monzonban békét kötött a spanyolokkal s így elvált a protestáns szövetségtől. Ezt a követ még nyíltan nem ismerte be, de magaviselete kizárt minden kétséget a francia politikában beállott fordulatra nézve.*

E közben érkezett a hír Konstantinápolyba s ott nagy feltűnést keltett, hogy Mansfeld Dessanál súlyos vereséget szenvedett. Ez is elég lett volna arra, hogy a porta választát Toldalaghy kéréseire kedvezőtlenül befolyásolja, ám bár Gurdsu-Mohammed kaimakám végül talán mégis Bethlen javára döntötte volna el a dolgot. Csakhogy 1626 július havában a jancsárok megbuktatták a kaimakámot, kinek nem bocsátották meg takarékos gazdálkodását s különösen azt, hogy a rossz veretű pénz értékét leszállította. Mikor utódjánál, Redef pasánál, Toldalaghy látogatást tett s kedvező választ kért, ez kijelentette, hogy mindaddig nem határoz, míg a budai basától jelentést nem vesz a helyzetről. Midőn pedig Toldalaghy a gyors eldöntést sürgette, magához hívatta a keresztény követeket, hogy felvilágosítást kérjen tőlök. Roe, Giustinian és Hága csakhogy megjelentek nála s mindenképen Bethlen részére igyekeztek hajlítani. Előadták neki a hágai szövetség nagy fontosságát s a külügyekben való tudatlanságát tőlök telhetőleg igyekeztek kiaknázni. Úgy látszik, különösen a velencei követ fejtett ki nagy ékesszólást. Azt ajálotta, hogy a budai, boszniai, egri és kanizsai basáknak hagyja

* Giustinian a dogénak 1626. maj. 18., jun. 15., 27., 28. és jul. 11. Toldalaghy levele a követeknek. ÓVÁRYNÁL.

meg a porta, hogy csapataikat készen tartsák s Bethlent minden támadás ellen megoltalmazzák. A követek törekvése tehát első sorban az volt, hogy csak védelmi háborúra biztosítsák Bethlennek a török segélyt.

A török ministerek 1626 augusztus elején értekezletet tartottak a követendő politika ügyében. A kaimakám bemutatatta az erdélyi fejedelem egy emlékiratát s fölvetette azt a kérdést: megindítandó-e háború II. Ferdinánd császár és Lengyelország ellen, s támadólag lépjen-e föl a porta? A többség válasza tagadó volt; míg a perzsa háború be nem fejezve, nem szabad újra bocsátkozni. Mikor Roe e határozatról értesült, nagyon megütközött rajta. Hága kíséretében a kaimakámhoz sietett s szemére lobbantotta, hogy a kérdés élére állításával nagy bajt okozott, hisz Bethlen nem azt kéri, hogy a szultán hadat üzenjen a római császárnak s a lengyel királynak, hanem csak azt, hogy a budai basa seregét a királyi terület határszéléhez közel vonja össze s ekkép nyugtalanítsa a császáriakat, míg a tatárok ugyan így helyezkednek el a lengyel határon.

A keresztény követek ezen s másnemű erőfeszítései nagy sokára meghozták a hőn várt eredményt: A szultán a szövetséges keresztény hatalmakhoz levelet intézett s jelentette nekik, hogy a budai, boszniai, kanizsai és egri basáknak parancsot adott, hogy Buda közelében sereget vonjanak össze s Bethlent minden segítségben részesítsék, mihelyt őt vagy birtokait az ellenség megtámadja. Majdnem hasonló tartalmú levelet intézett a szultán Bethlen fejedelemhez. Határozott engedélyt a keresztény hatalmakkal való szövetkezésre nem adott ugyan neki, de azt mégis megengedte, hogy «teljes egyezségre» lépjen azon uralkodókkal, kik Törökországgal barátságban állanak. Végül a szultán meghagyta a budai basának, hogy a legbensőbb egyetértésben éljen a fejedelemmel, minden támadás

ellen megoltalmazza s mihelyt Bethlen óhajtja, vele személyesen értekeznek.

A szultán e levele a budai basának nem adta ugyan meg azt a jogot, hogy a fejedelmet akkor is megsegítse, ha ez támadólag lép föl, de Toldalaghyt ez a korlátolt engedély is kielégítette, még pedig méltán, mert csakhamar a budai basaságban Bethlenre és harczias terveire igen kedvező fordulat állott be. Mehemed basa, a császáriak embere meghalt s helyét a harczvagyó Murtesa, boszniai basa foglalta el, ki bizonyosra vette a porta utólagos jóváhagyását, ha Bethlen támadásában részt vesz, föltéve, hogy a közös vállalatot siker koszorúzza.*

Törökország tehát hosszas halogatás után, de végre mégis csak megtette azt, a mit kértek tőle: megengedte az erdélyi fejedelemnek a szövetséges uralkodókhoz való csatlakozást s megengedte a saját magyarországi és boszniai hadainak, hogy Bethlennel egyesüljenek. A keresztény uralkodóknak most az lett volna kötelességök, hogy Hágában tett ígéreteik beváltásával siessenek. Bethlen csakugyan ezt remélte, egyrészt a konstantinápolyi követek folytonos buzdításai, másrészt a dán király biztatásai s végül Quadt jelentése következtében. Csakhamar azonban volt oka kiábrándulni. Az első kellemetlen tapasztalást Franciaországgal tette, mely egyszerre megtagadott minden támogatást. Ezután Velence következett. Giustinian útján Bethlen még 1625 aug. havában formászerűen felkérte a köztársaságot, hogy havi 40.000 tallér segélyben részesítse. Noha akkor a köztársaság Valtellino miatt gyűlölettel volt telve a Habsburgok iránt, s a portát arra igyekezett rávenni, ne tűrje, hogy a magyar korona III. Ferdinándra ruháztassék, mégis

* Giustinian a dogénak 1626 aug. 10., sept. 21. és oct. 18. A szultán levelei a keresztény uralkodókhoz, Bethlenhez és a budai basához. RoE 536—8. oldalon

közelebbi részleteket a szultán leveléről a keresztény uralkodókhoz. Az első fogalmazvány nagyon lanya volt s RoE sürgetésére más levél iratott.

vonakodott a fejedelemnek határozott ígéretet tenni s végül ismételt kérései daczára minden segély nélkül hagyta.¹

Ámbár Franciaország és Velencze a beléjük vetett reményt nem teljesíték, Bethlen még mindig azt hitte, hogy legalább a hágai szövetség részeseiben nem lehet kételkednie. A dán király csakugyan komolyan szívére vette ígéretei beváltását s a szolgálatában álló János Ernő weimari herczegnek meghagyta, szólítsa föl a Hágában tartózkodó pfalzi Frigyeszt, érvényesítse befolyását oly irányban, hogy Anglia és Németalföld 15.000 katona fogadásának költségeit viseljék s a kikötött 40.000 talléros havi segélyt fizessek. Frigyes viszont sógorához, Károly angol királyhoz fordult, de nem kapott tőle egyebet üres biztatásnál. (1626 martius 14.)²

Mindezekről Bethlen még semmit sem tudott, mikor kevéssel lakodalma után Kassán a barátságos hatalmak képviselőivel tanácskozást tartott a követendő politika tárgyában. A tanácskozás később Gyula-Fehérvárt folytatott s azon eredményre vezetett, hogy Quadt kapitány Hágába küldetett, hogy a hágai szövetség részeseivel létrehozza a végleges megállapodásokat.³ Miközben Bethlen ekképen készült a Ferdinánd császár elleni háborúra, megérkezett hozzá Gusztáv Adolf svéd király követe s szövetségét kérte Lengyelország ellen.⁴ Gusztáv Adolfnak Bethlen segítsége rendkívül megkönnyítette volna Lengyelország leverését, de bármilyen szívesen egyesítette volna a fejedelem is a maga hadait a svédekével, ezúttal nem tehetette, ha élete egyik főcéljáról, a császár hatalmának megtöréséről le nem akart mondani. A válasz, melyet a svéd követnek

¹ Giustinianhoz intézett levelek 1625 szeptember 20. és 26-ról s az 1626. évből. 186—197. és 205. oldalak. ÓVÁRVNÁL.

² Müncheni állami levéltár. Streif kapitány küldetése pfalzi Frigyeshez és ennek levele Rumdorfhoz 1626 mart. 24.

³ SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1881. Bethlen utasítása Quadtnak 1626 apr. 18.

⁴ SZILÁGYI Sándor: Bethlen Gábor és a svéd diplomacia.

adott, tagadó volt tehát, de mivel egyszersmind remélhette, hogy Gusztáv Adolf, a ki akkor még nem szállt partra Poroszországban, megváltoztatja nézetét, őt a lengyelek megtámadásától visszatartani s a császár elleni háborúra megnyerni igyekezett. E célból azt ajánlotta neki, nyomúljon az Odera mentén Sziléziába.

Ezt a választ a király csak akkor kapta meg, midőn már hajóra szállott s rég elhatározta volt, hogy seregével egyenesen a porosz partokhoz vitorláz. Noha tehát egyelőre keveset várhatott Bethlentől, nem szakította meg vele az összeköttetést. Szerfölött előzékeny válaszában, melyben azt is említé, hogy Poroszországba sem vonúlt volna, ha Bethlen terveiről és szándékairól ideje-korán alaposabban tájékozva lett volna, néhány ezer lovas küldésére kérte, kiket a lengyelek ellen sikerrel alkalmazhatna. Sőt később újra rábeszélte a fejedelmet, ejtse el legalább egyelőre minden más tervét s kezdje meg vele közösen a Visztula mentén a háborút.* Csakhogy mikor e választ kézhez vette, Bethlen már megindította a támadást a császár ellen s így Gusztáv Adolf ekkor sem ért célzt. Alkudozásaikból az tűnik ki, hogy mindegyik szerette volna a másikat a maga céljaira használni, hogy azonban mindketten egyenlően okos és ildomos magaviseletet tanúsítottak.

Quadt ápril havában indult el Magyarországból, tehát későbbben, semhogy a hágai szövetségszerződés ratifikálásánál, mely martiusra volt kitűzve, jelen lehetett s ott ura követeléseit képviselhette volna. Ez okból Keresztély dán királyhoz utazott s tőle kívánt határozott ígéretet. Mint-hogy a vereség, melyet Mansfeld időközben szenvedett, sürgősen szükségessé tett olyan diversiót, a mely a császári hadakat másutt köti le, a király megadta a kért hadi segílyt s nemcsak Mansfeldet, hanem János Ernő weimari

* SZILÁGYI Sándor id. műve. A svéd király válasza Bethlennek 1626 jul. 24.

herczeget is néhány ezer dán katonával Sziléziába küldötte s a szövetségesek nevében a kívánt pénzsegély fizetését is elvállalta. Quadt jelentette urának e kedvező eredményt s felszólította, hogy július 30-án induljon el Sziléziába, mert az említett két hadvezér körülbelől ugyanakkor érkeznek oda.

De még mielőtt Quadt e jelentését megkapta s csakis azon biztos reményben, hogy törekvéseinek sikerök lesz, Bethlen 1626 július 5-én felszólította sógorát, a brandenburgi választót egy férfias elhatározásra, azaz a háborúban részvételre. Együttal biztosította, hogy ő maga augusztusban megkezdje a támadást.¹ Ugyanezt ígerte a dán királynak. Ez elhatározása annál nagyobb figyelmet érdemel, mert akkor már híret vette Mansfeld vereségének, de egyáltalán meg nem ijedt tőle, sőt inkább kitartásra buzdította a dán királyt s a hadműveletek megindításában a saját részéről beállt késedelmet azzal mentette, hogy a török had, mely 60.000 emberből fog állani, csak augusztusban jelenhetik meg a harczmezőn.

Quadt a dán királylyal elintézhén dolgait, folytatta útját Hágába s ott a dán király által tett ígéretek beváltását szorgalmazta. Élénken hangoztatta a Habsburgok zsarnoki uralomvágyát s a család összes ellenségeinek egyesülését mondotta szükségesnek. Szavainak az a sikerök volt, hogy Németalföld késznek nyilatkozott a kívánt pénzsegélyt megadni s Bethlennel ideiglenes szerződést kötni, sőt bizonyos pénzösszeget nyomban utalványozott is, mely Bethlennek Nürnbergben kifizetessék.

Quadt erre Angliába utazott s ott — 1626 october-

¹ Kopenhágai állami levéltár. Keresztély levele Quadnak 1626 jun. 13. Ugyanott Keresztély pfálzi Frigyesnek 1626 jul. 10. SZILÁGYI Sándor Tört. Tár 1881. Keresztély Bethlennek 1626. jun. 9. Tört. Tár 1886. Bethlen a brandenburgi választónak 1626 jul. 5.

² SZILÁGYI Sándor Tört. Tár 1881. Bethlen levele Keresztélynek 1626 jul. 6.

³ Caraffa Comment. 277. oldal. — Khevenhiller is említi nyilatkozatait.

ben — ismételte a kérést, melyet Dániához és Németalföldre intézett. Károly az ügyet véleményezés végett a titkos tanácshoz utasítá ugyan, de csak azért, hogy zavarát leplezze; egyáltalán minden pénz híján volt, de nem akarta őszintén bevallani, hanem nyomorúságos helyzetét lehetőleg

CHRISTIANVS IV. D. G. DANIAE, NORWEGIAE, VANDALORVM, GOTHORVMQ. REX, DVX SCHLESVIG, HOLSTIAE, STORMARIAE ET DITHMARSIAE, CO. IN OLDENBORCH ET OELMENHORST

44. IV. KERESZTÉLY.

takargatni igyekezett Quadt előtt.* Hogy lerázza nyakáról, Károly Bethlen részére Quadtnak levelet akart átadni, telve ígérettel. De Quadt nem tágitott, hanem azt követelte, hogy Bethlen formasierűen bevétessék a hágai szövetségbe.

* Contarino a dogénak. 1626 sept. 18. és 25., oct. 9. ÓVÁRYNÁL. — ROE: Conway levele 1626 nov. 4. Londorp III. 937. oldal.

E sürgetésnek engedve, Károly 1626 dec. 10-én szerződést írt alá, melyben befogadta Bethlent a szövetségbe, 12.000 főnyi német sereg küldését ígérte, mely ígéretet azonban Mansfeld Sziléziába vonulásával egyszersmind teljesítettnek nyilvánította s végül 10.000 font sterling fizetését helyezte kilátásba.

E szerződéssel Quadt a szárazföldre utazott, hogy Németalfölddel s Dániával aláírassa.* 1627 martius elején találkozott IV. Keresztélylyel, ki kérelmére csakugyan aláírta a szerződést. A király már néhány hóval azelőtt Bethlennek 30.000 tallért küldött, mely 1626 decemberben érkezett Konstantinápolyba, honnan a pénz vételét jelentették is a fejedelemnek.**

Mindebből látni való, hogy egy egész év telt el Quadt-nak Magyarországból másodszor történt elindulása óta, míg a szövetség ügye Bethlen kívánságai érdekében elintéztetett, míg Németalföld bizonyos összeggel — mennyivel, nem ismeretes —, Dánia pedig 30.000 tallérral támogatta. Ez 1627 elején fizettetett ki, vagyis olyan időben, mikor nem arról volt többé szó, hogy a császár ellen támadást intézzon, mert akkor már befejezte a megkezdett támadást is. A háború folyamán a fejedelem nem kapott más támogatást szövetségeseitől, mint azon német hadakat, melyek hozzá indítottak.

XIV.

IV. Keresztély a katonai segély elindításával valószínűleg ép oly sokáig késett volna, mint a pénz elküldésével, ha Mansfeld veresége Dessaunál parancsoló kényszerű-

* Contarino a dogénak 1626 oct. 30., nov. 6. és 20., dec. 4. és 11. ÓVÁRYNÁL. — ROE: Conway levele 1626 dec. 16. — Coll. Camerar. a müncheni udvari könyvtárban; I. Károly szerződésszövetsége Bethlennek 1626 dec. 10.

** ROE 584—5. és 527. oldal Kopenhágai levéltár. IV. Keresztély szerződése Bethlennek 1627 mart. 10.

séggé nem tette volna reá nézve az erdélyi fejedelemmel való szövetkezést. Mielőtt Mansfeld Szilézia felé elindult, a veszteségeket, melyeket a dessauai csatában szenvedett, Brandenburgban új toborzásokkal igyekezett pótolni. Ezzel azonban nem csekély bajt okozott a brandenburgi választónak, ki területén eddig tűrte, sőt élelemmel látta ugyan el a dánokat, de Waldstein dessauai győzelme után, többé nem tehetette, ha azt nem akarta, hogy a császári hadak elárasszák országát. Hogy Mansfeldnek megkönnyítse a területéről való kivonulást, a saját katonaságának egy részét át akarta neki engedni.¹

Ez előzékenység daczára Mansfeld igen bajos helyzetben volt; lovasai el akartak tőle szakadni s Waldstein² már is reményleni kezdte, hogy ügyes közvetítők útján magához csábítja őket, mely esetben Mansfeldnek is Mecklenburgba kellett volna menekülnie.³ Végre azonban Mansfeld legyőzte a sokféle nehézséget, lassanként ismét maga köré gyűjté seregének romjait, sőt új toborzásokkal ki is egészítette, miben tevékenyen támogatták azon cseh- és morvaországi kapitányok, kik táborába sereglettek s szolgálataikat minden előzetes fizetés nélkül felajánlották. Meleg elismerő szavakban értesítette pfalzi Frigyest ez áldozatkészségről s felhívta, vegyen részt maga is a Sziléziába való előnyomulásban. De hogy ez kellő biztonsággal történhessék, még további hadfogatás volt szükséges; különösen a dán csapatokat kellett bevárni, mely okból Mansfeld egy ideig még brandenburgi területen vesztegelt.⁴

Ez azonban a brandenburgi választóra folyton fokozódó veszélylyel járt. Hogy az országába való betöréstől visszatartsa Waldsteint, a császári hadvezért, üzenetet küldött

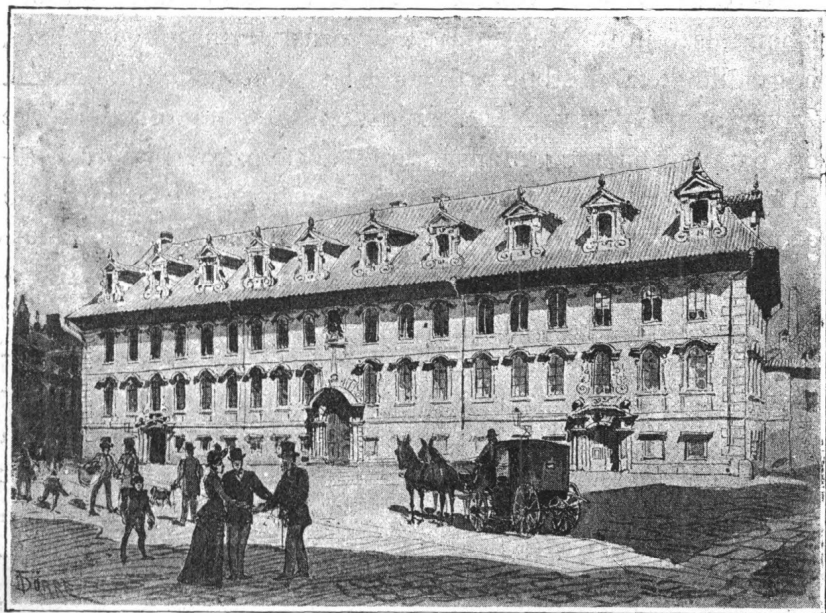
¹ Berlińi állami levéltár. A választó utasítása Ribbek János Györgynek, Mansfeldnél levő meghatalmazottjának 1626 maj. 4.

² Waldstein I. 102. oldal.

³ Waldstein Harrachnak. 1626 maj. 19. TADRÁNÁL.

⁴ Müncheni állami levéltár. Mansfeld pfalzi Frigyesnek 1626 maj. 19.

hozzá, ígérve, hogy a császár ellenségeit kiharcolja területéről. Ez ígéretének beváltása azonban minduntalan késett. Waldstein, kinek szemében rég szálka volt a választó kétértelmű magatartása, nem várta tehát be az ígéret teljesítését, hanem néhány határszéli várost megszállott s kijelentette, hogy tovább is előre nyomul, ha az ellenséges csapatok három hét alatt teljesen ki nem űrtik a branden-

45. WALDSTEIN PALOTA PRÁGÁBAN.

burgi területet. A választót is a császár ellenségének tekintette, a kinek ígéreteire adni semmit sem lehet. Igaz, hogy György Vilmos nem volt a császár barátja, de ahhoz sem volt bátorsága, hogy érzületének leplezetlen kifejezést adjon. Az özvegy pfalzi választó fejedelemné, ki nála időzött Berlinben és tanácsosai bocsátották be országába, még pedig az ő akarata ellenére a dán csapatokat.* Ez tehát nem az ő hibája volt. Most pedig, midőn látta, hogy nem

* Münchener állami levéltár. Dohna Hannibál a császárnak 1626 majus 10.

hitegetheti tovább hűségével a császárt, mikor ellenségeit támogatja, ha csak Waldstein súlyos bosszúját magára idézni nem akarja, kész volt eddigi barátaival szakítani. Carpzow ezredest Mansfeldhez küldte tehát, s országa haladéktalan elhagyására hívta fel.¹ Ez azt felelte, hogy addig el nem indulhat, míg a választótól pénzt nem kap, hogy készülődéseit befejezze s katonáit kifizesse.

György Vilmos választó az üzenet vétele után másodízben felszólította Mansfeldet a távozásra azon fenyegetéssel, hogy ellenkező esetben erőszakot lesz kénytelen alkalmazni. Zavarában György XIII. Lajoshoz folyamodott, felkérve őt, parancsolja meg Mansfeldnek a távozást. A levél átnyújtóját a párisi udvarnál szívesen fogadták ugyan, de azon válaszszal küldték haza, hogy ura kérését lehetetlen teljesíteni, hisz XIII. Lajos nem felebbvalója Mansfeldnek.²

Míg tehát a választó sehogy sem bírta Mansfeldet lerázni magáról, Waldstein viszont azzal fenyegette, hogy még nagyobb területet fog megszállani, minthogy a három heti határidő már úgy is letelt.³ E veszély elhárítása végett György a császárnak már előbb levelet írt s ünnepélyesen tiltakozott az ellen, mintha Mansfeld az ő akaratából tartózkodnék brandenburgi területen s a dessaui csata után, az ő beleegyezésével menekült volna oda, hogy vereségét kiheverje, erejét öregbítse.

Ez állítások nem egészen feleltek ugyan meg a valónak, de annál tanúságosabb a választó levelének azon része, mely azon rettenetes szenvedéseket rajzolja, melyeket Mansfeld csapatainak kihágásai és kicsapongó élete országára felidéztek. György Vilmos azért bocsátkozott ez állapotok

¹ Berlińi állami levéltár. A választó emlékirata Carpzov ezredesnek 1626 május 25.

² Berlińi állami levéltár. A választó

XIII. Lajosnak 1626 maj. 30. Ugyanott a király válasza.

³ Müncheni állami levéltár. A választó IV. Keresztélynek 1626 jun. 23.

részletes leírásába, hogy meggyőzze a császárt, hogy nem önkénytesen járult a saját országa ilyen elpusztításához.¹ De még mielőtt e levél Bécsbe érkezett, Ferdinánd megbizta Dohna Hannibált, utazzék Berlinbe, szilárdítsa jó érzelmeiben a választót, egyszersmind azonban követelje tőle, hogy necsak Mansfeld hadait, hanem a dán katonaságot is parancsolja ki országából.² Valószínűleg még mielőtt Dohna Berlinbe ért, szólította fel a választó IV. Keresztélyt, hogy rendelje haza seregét. E kívánságát Waldstein fenyegetéseivel mentegette és ígérte, hogy a dánok által kiűritendő helyeket maga fogja megszállani, hogy megelőzze a császáriakat. Keresztély belátta a választó kívánságainak jogosultságát s valószínűleg julius elején visszavonta hadait.

Mansfeld szintén indulásra készült Szilézia felé. Keresztély király János Ernő szász-weimari herczeg vezetése alatt néhány ezer embert küldött táborába s így elég erősnek érezte magát az előnyomulásra. Neki magának volt 3000 gyalog katonája és 2000 lovasa, a dán segély 3000 gyalogból és 500 lovasból állt.³ A két hadvezér julius 10-én Havelbergből indult el s szerződésben szabályozta egymáshoz való viszonyát. Egyik sem rendelte magát a másiknak alá; mindketten arra kötelezték magokat, hogy az erdélyi fejedelem elé vonulnak, őt Szilézia, Morva- és Csehország megtámadására buzdítják s

46. MANSFELD ALÁÍRÁSA.

¹ Bécsi állami levéltár. A választó levele Ferdinándnak 1626 jun. 7. — Berlini állami levéltár. A választó panaszai Mansfeld ellen.

² Bécsi állami levéltár. Császári emlékirat Dohna Hannibálnak 1626 jun. 8.

³ A létszámról Mitzlaff dán biztos, ki a sereget kísérte, ad felvilágosítást. Fuchs tábornoknak — a levél drezdai

állami levéltár — 1626 julius 10. levelet ír, hogy őt a dán csapatok szaporítására bírja. Adatai hitelesek tehát. Waldstein, ki a sziléziába vonuló ellenség szándékáról kémei útján bizonyára jól volt értesülve, vejéhez intézett levelében — 1624 jul. 14. Tadra id. m. — Mansfeld seregét 8000 főre teszi s így körülbelől megerősíti Mitzlaff állításait.

ha nem hallgat szavokra, úgy a támadást magok egyedül is végre hajtják, egyebekben pedig IV. Keresztély király utasításaihoz alkalmazkodnak.*

Mikor Waldstein megtudta, hogy Mansfeld elindult Szilézia felé, a dolog kellemetlenül érinté, mert belátta, hogy követni lesz kénytelen ellenfelét. Már pedig inkább a vagyonosabb Németországban, mint az elpusztult osztrák tartományokban szeretne volna a háborút folytatni. A dolgok új fordulata miatt azonban csapatai egy részét, 33 lovas-századot és 600 dragonyost, Pechmann ezredes vezetése alatt Mansfeld hadainak közvetlen üldözésére rendelte ki s kilátásba helyezte, hogy a legrövidebb időben maga is követi. Mihelyt Tillyvel, a liga hadainak parancsnokával, egyezményre lépett s a maga hadából 8000 katonát az ő vezetése alá rendelt, hogy a dán királylyal szembe szállhasson, további 8000 embert pedig a megszállott vidékeken hagyott, seregének maradványával, állítólag 30.000 emberrel, Julius közepén útnak indult, lassan átkelt az Elbén s azután Zerbstben Augustus 8-ig vesztegelt, míg Pechmann ezredes már Julius végén Sziléziába érkezett.

Itt Pechmann segítséget talált Dohna ezredes hadaiban. E közben Mansfeld az Odera mindkét partján — a balon a lovasság, a jobbon a gyalogság — haladt előre. Serege ekkor már nagyobb lehetett, mint mikor Havelbergből elindult, mert számát 14, sőt 18.000 főre becsülték; útközben talán még néhány ezer dán gyaloggal szaporodott vagy újabb toborzást eszközölt s így fokozta hadai létszámát. Noha a csapatok élelmezése a föld népére nehéz terhet rótt, mégis mindenütt szívesen fogadták; az ország hadfölkelés pedig sokkal későbbre hivatott zászló alá, semhogy nagyobb akadályokat emelhetett volna útjába, még ha a fölkelők benső ragaszkodással viseltettek volna is

* Weimári levéltár. A János Ernő herceg és Mansfeld közti szövetség tervezete.

a császárhoz. Egyébiránt Mitzlaff dán biztos intő leveleiben meg is tiltotta a fölkelés összehívását s felhívta az országot, hogy a dán seregnek adjon eleséget, nem pedig a császárinak.¹ A rendeket fegyverfogásra bírni is igyekezett s ez okból a lignitzi és münsterbergi herczeggel, valamint Boroszló városával alkudozni kezdett, de nem ért czélt. Boroszló ellenség és jó barát előtt egyaránt elzárta kapuit s falait ágyúval szerelte föl.²

Pechmann a kedvezőtlen fordulat veszélyét azzal igyekezett megelőzni, hogy sietve előre nyomult, Ratibort és Oppelnt hatalmába kerítette s az ellenséget, ki itt-amott terhes sarczoltatásokat eszközölt, a magyar határ felé vonulásra szorította.³ Hogy Waldstein maga miért késett oly sokáig Zerbstben, annak oka talán az lehetett, hogy előbb értesülést kívánt szerezni aziránt, minő sikere volt abbeli tanácsának, hogy a császár lengyel kozákokat fogadjon szolgálatába s bizonyosságot kívánt arra nézve is, hogy a magyar lovasok hozzá csatlakozzanak. Minden áron megfelelő lovassággal kívánta magát ellátni, hogy azon hibák ne ismétlődessenek, melyek az 1623-ki hadjáratot meg hiúsították. Mindezt nem épen Zerbstben kellett volna ugyan bevárnia, mert a kozákok úgy is csak Sziléziában csatlakozhattak hozzá, de bizonyára azért is késett, mert gyöngének érezte magát, minthogy a Sziléziában várható műveletekhez nem 30 — mint eredetileg állítá — hanem csak 20.000 emberrel rendelkezett, Pechmann hadaival együtt. Az utolsó pillanatban még az a kétely is gyötörte,

1 Khevenhiller x. 1242. s köv. old.

2 Szászországi állami levéltár. Sagani jelentés 1626 jul. 27.; boroszlói jelentés 1626 jul. 24. és 29.: a szász választónak szóló jelentések 1626 aug. 1. és 7. — Kopenhágai levéltár Keresztély király a liegnitzi, briegi és münsterbergi hercegeknek és Boroszló városának 1626 jul. 26. — Khevenhiller x. 1240. oldal.

3 Szászországi állami levéltár. Pechmann a választónak. 1626 aug. 13. A sarczoltatásokat főleg Caraffa említi Commentárjaiban. 251. oldal. Határozottan kimondja, hogy némi jóakarattal a császáriakra támaszkodva a sziléziaiak kiverhették volna Mansfeldet országukból.

egyáltalán elindúljon-e oda; attól félt, hogy távozása a birodalomban aratott sikereket kockára tehetné, miért is a Mansfeld és Bethlen részéről fenyegető veszélyt más módon óhajtotta elhárítani.

E közben történt, hogy a császár a legfőbb hadvezéri czímmel tüntette ki s ezzel annyira megörvendezettte, hogy az udvari hadi tanács elnökét Colaltot, kivel egy évvel azelőtt összeveszett s kit gróf Harrachhoz — ipjához — intézett leveleiben folyton gyalázott, tábornagyi czímmel óhajtotta kitüntetve látni, hogy ekképen kiengesztelje régi ellenlábasát.*

Waldstein végre 1626 augusztus 8-án megindult Szilézia felé. Hadi ereje 14.000 gyalog és lovas katonából, 22 nehezebb ágyúból, egy-egy gyalogezrednél három kisebb ágyúból s 5000 teherkocsiból állott. Fölkérte ipját, Harrach grófot gondoskodjék arról, hogy a lengyel és magyar lovasság hozzá csatlakozzék, a sziléziai népfölkelés az ő vezetése alá helyeztessék s hogy seregét élelemmel lássák el. Ha kívánóságait teljesítik — írja — nem kételkedik a diadalban, noha meg volt győződve, hogy mikorra megérkezik, Mansfeld és Bethlen hadainak egyesülése már megtörtént. A siker teljes kiaknázása céljából azt tanácsolta a császárnak, igyekezzék titkos érintkezésbe helyezkedni valamelyik előkelő erdélyi főúrral, például Bethlen hadvezérével, Kornissal s így siettesse a fejedelem vereségét, mire azután Bethlent könnyű lesz a tróntól megfosztani. Közbe-közbe azonban megint aggodalmak fogták el; balsikertől félt s azt ajárlotta Ferdinándnak, folytassa minél buzgóbban a hadfogatást s gondoskodjék a katonaság fizetésére szolgáló eszközökről. «Hisz különben is alig tizedrészét lehet — írja —

* TADRA id. m. Waldstein Harrachnak 1626 júl. 25., 29. és 30., aug. 2. és 4. A 30-ki levél jelzi Waldstein kedvetlenségét a Sziléziába vonulásra a Németországban fenyegető veszélyek miatt; azt mondja, hogy még néhány napig várnia kell, mielőtt határoz.

fizetni s így mindent a kétségbeesésig kell vinni; ha győzünk, azok fizetnek, kik ma nem is képzelik». ¹ Végül úgy találta, hogy serege csak 10.000 harcosból áll, miért is elhatározta, hogy magához vonja ama csapatokat, melyek ekkor még Dél-Németországban állomásoztak s melyeket a császár a felső-ausztriai parasztlázadás ellen akart alkalmazni.

Ferdinánd császár, fővezére örökös sürgetéseire, hogy hadat fogadjon, azon biztosítással felelt, hogy nemcsak Magyarországon fogadott lovasokat, hanem a neimesi fölkelést is zászló alá szólította, mely 14—15.000 lovast fog rendelkezésére bocsátani. Ezenkívül Bethlent illetőleg azzal biztatta, hogy a fejedelem augustus vége előtt nem lesz Kassán s így Mansfeld csupán a maga erejére van utalva. ² A Lengyelországban eszközlendő hadfogadásról a császár nem nyilatkozott.

Az aggodalom, hogy ellenségével meg nem birkózhatik, Waldsteint arra ösztönözte, hogy az akkor Felső-Ausztriában állomásozó ezredeknek hozzá való csatlakozását sürgesse; ezenkívül 8—10.000 főre szabta azon kozák hadat, melyre multhatatlanul szüksége van. Minthogy sejtette, hogy Mansfeld nem a Duna mentén, hanem a hegységen át fog Magyarországra nyomulni, ugyanazon úton akarta őt követni. Terve az volt, hogy Kremsieren át Nagy-Szombatba vonul s azután Sempténél tábort üt, hogy ott a magyar nádor alatt érkező segélyhadat bevárja. Csakhogy Felső-Ausztriából a császár ki nem vonhatta seregét, mert az ottani lázadás oda kötötte azt. Ellenben két más ezredet — valószínűleg Alsó-Ausztriából — indított Pozsonyba. ³

Waldsteinnak Bécsbe küldött majdnem mindegyik le-

¹ Waldstein Harrachnak 1626 aug. 5., 7., 8., 9. és 24. TADRÁNÁL. Szászországi állami levéltár. A friedlandi herczeg csapatairól szóló kimutatás.

² Cseh helytartósági levéltár. Ferdi-

nand Waldsteinnak 1626 aug. 16. Waldstein Harrachnak ugyanazon kelettel TADRÁNÁL.

³ Waldstein Harrachnak 1626 aug. 17., 18. és 21. TADRÁNÁL.

vele új kívánságot tartalmazott; a többek közt 100.000 tallért kért, mely összegre annál inkább szüksége volt, minél messzebbre távozott németországi segélyforrásaitól. Minthogy nagyon jól ismerte a bécsiek lassúságát s méltán kételkedett benne, hogy a lengyel kozákok felfogadásával sietnének, maga intézkedett ez irányban.¹ Csakhogy ez az önhatalmú eljárás azért is bosszantotta a császárt, mert már ő is megtette a hadfogadásra nézve a szükségeseket s Lubomierski lengyel főúrnak eziránt ismételten megbízást adott.² Bosszúságát Harrach előtt élénken ki is fejezte. Ez azonban vejének eljárását hivatalbeli buzgalmával igyekezett mentetni.

De nem csupán ez az önkénykedése, hanem lassú előnyomulása is elkedvetleníté a császárt Waldstein irányában. Julius 19-ke óta, a mely napon biztos kilátásba helyezte indulását Szilézia felé, egy egész hónap telt el. Végre Sziléziába érkezett ugyan, de időközben Mansfeld bő alkalmat talált az országot megsarczolni, most pedig akadálytalanul Magyarországra huzódhatott, hogy a sarczolást ott is folytassa. Waldstein tétlenségén bosszankodva a császár,³ Montecuculi gróf által gyorsabb előnyomulásra intette.⁴ De a helyett, hogy ez intésnek eleget tenne, azt követelte, hogy a Morvaországban levő összes csapatok sietve hozzá küldessenek s a sokszor kért 100.000 tallért végre megfizessék. Montecuculi e kitérő válaszzsal sept. 2-án este érkezett vissza Bécsbe. A császár e válaszon annyira megbotránkozott, hogy még az esti órákban összehívta a titkos tanácsosokat s másnap reggel Waldsteinnak azt a hatá-

¹ Bécsi állami levéltár. Padavin a do-génak 1626 aug. 26.

² Kismartoni levéltár. Ferdinand a nádornak 1626 aug. 19.

³ Bécsi állami levéltár 1626 sept. 3.

⁴ Padavin azt jelentette, hogy Montecuculi Neiszében találkozott Waldstein-nal, mi alábbi szerint aug 28 vagy 29-én

történhetett. Másrészt Waldstein már aug. 26-án írja Harrachnak, hogy Montecuculival találkozott. Ez mindenesetre hiteles. A találkozás Strelitzben vagy Strehlenben történhetett. Ez utóbbi városban Waldstein aug. 27-én volt, mint a nádorhoz intézett levele — kismartoni levéltár — mutatja.

rozott parancsot küldötte, hogy minden további késedelem nélkül nyomúljon az ellenség után, ha csak császári kegyelmét elveszteni nem akarja. Első ízben fejezték ki Bécsben elégedetlenségöket Waldstein iránt ily nyíltan, mihez nagyban járult az a győzelem is, melyet Tilly augustus 26-án IV. Keresztély dán király seregén aratott. E siker híre új bátorságot öntött Waldstein ellenségeibe, kik tétlenségét a császár iránti engedetlenség vagy a hadvezéri képesség hiánya színében tüntették föl.¹

Harrach mindazonáltal buzgón védte vejének eljárását és követeléseit a császár előtt, sőt hevében talán illetlen szavakra ragadtatta magát. Talán azt mondotta: ha a császár kénye-kedve szerint akar rendelkezni a hadsereggel, előbb elégítse ki a fővezér követeléseit.² Ferdinándot az ilyen szavak annyira megharagították, hogy megbotránkozásának szenvedélyes módon adott kifejezést s azt hitték, hogy Harrach is Waldstein is elvesztette kegyét. A császár újra titkos tanácsosaival értekezett s sept. 7-én meghagyta Waldsteinnak, hogy éjjel-nappal az ellenség után nyomúljon. A magyar kancellár, ki e rendeletről a nádornak közlést tett, ez alkalommal leplezetlenül nyilatkozott Waldsteinról. Azt írta: «tízszerte inkább félek ez ember cselekedeteitől, mint Mansfeldtől».³

A szigorú utasítás, melyet Waldsteinnak adott, kissé lelohasztotta a császár haragját; már másnap meglehetősen kegyesen fogadta Harrach grófot s így feledtetni igyekezett vele a tegnapi heves jelenetet. De hogy megküldte-e az annyszor kért 100.000 tallért is fővezérének, azt meg nem állapíthatjuk; valószínű, hogy megtette. Viszont Waldstein még a császár újabb parancsának vétele előtt

¹ Waldstein I. III—III. oldal.

² Ezt jelenti a nunczius Barberinihez intézett levelében 1626 sept. 9-én. Azt írja: Harrach a császárnak kijelentette, che se voleva S. M. che essercito, del

Duca fusse suo, era necessario che gli desse sodisfattione.

³ Kismartoni levéltár. Sennyey kancellár a nádornak 1626 sept. 7.

Morvaország felé indult s sept. 5-dikén Magyar-Bródba érkezett.¹ Majdnem három héttel azelőtt Mansfeld sürgős kéréssel fordult Bethlenhez segélyért, különben képtelen a császári csapatoknak ellenállani. Minthogy azonban Bethlen e kérést idejében nem teljesíthette, a háború most következő szakasza magyar, nem pedig mint remélte morva vagy cseh földön játszódott le.²

XV.

Mikor Bethlen Gábor megtudta Mansfeld jelentéseiből, hogy seregét megindította Szilézia felé, belátta, hogy nincs vesztegetni való ideje s különösen nem szabad tovább az ígért pénzsegélyre várakoznia, hanem meg kell kezdnie a harcot, ha Magyarországot egyáltalán hatalmába akarja ejteni. Augustus végén — tehát sokkal később, semhogy szövetségesével Sziléziában egyesülhetett volna, — hadai élén Erdélyből elindult Kassára s remélte, hogy útközben török segélycsapatok csatlakoznak hozzá. Erkölcsi kötelességének tekintve, nem hirtelen rajta ütni Ferdinándra, hanem bizonyos intézkedésekkel jó eleve figyelmeztetni őt ellenséges szándékaira. Tudtára adta a császárnak Mansfeld dessau-i veresége után, hogy ha Waldstein csapatai a brandenburgi őrgrófsági területet megszállják, rögtön megüzeni a háborút.³ Dietrichstein bíbornoknak viszont levelet írt, melyben szövetséget ajánlott Ferdinándnak az esetre, ha ez visszaadja neki Oppeln és Ratibor herczegséget,

¹ Waldstein Harrachnak 1626 sept. 5. és 12. Az egyikben Waldstein azt írja, hogy eleséget és pénzt helyeztek neki kilátásba. A másikban köszöni a küldött pénzt s minthogy e naptól fogva nem kéri a 100.000 tallért valószínű, hogy megkapta.

² Kismartoni levéltár. Mansfeld Bethlennek 1626 aug. 14.

³ Padavin levele 1626 majus 6. és 13. ÓVÁRYNÁL.

Jägerndorfot pedig hozománykép átengedi arájának, Katalin herczegnőnek.* De mikor e levelét elküldé, már buzgalommal készült a támadásra, melyet azzal vezetett be, hogy hadaihoz kiáltványt intézett s benne Ferdinándot tüntette föl a közbéke egyedüli megbontójának. Azzal vádolta gróf Esterházy Miklós nádort, hogy semmi áron sem akarta tűrni a nikolsburgi és bécsi békekötések föl vételét a törökkel kötött békeszerződésbe, hogy a tárgyalások alkalmával bosszút esküdött s gyilkosokat is bérelt föl ellene; hogy udvari inasának 10.000 tallért ajállott, ha őt — a fejedelmet — megöli. A saját védelmére — mondá — s a magyar nemzet szabadságainak fentartására fegyvert fog tehát; az alkalom kedvező, a törökök készek hozzá csatlakozni, a dán király pedig Mansfeldet haddal küldötte segélyére.**

Ugyanez időtájt — 1626 aug. 21-én — Bethlen valami manifestumfelét intézett Ferdinándhoz. Elpanaszolta, minő méltatlanul bántak követéivel a török béketárgyalások folyamán s a nádort azzal vádolta, hogy a császár és közte kötött béke érvényét tagadta, annak föltétleit megsértette s ellene még Konstantinápolyban is áskálódott. A magyar kamara a vég helyek fentartására kikötött 50.000 forint kifizetését azzal tagadta meg, hogy Ferdinánd csak nem adhat pénzt a fejedelemnek, hogy hadat fogadjon az ellene való küzdelemre. Mint egykor Thurzótól, most Esterházytól kívánt teljes elégtételt s nyilatkozatát azon biztosítással végezte, hogy isten után főleg a töröknek tartozik halálával Erdély szabadságáért, miért is a szultán és a császár közt

* Bethlen ez ajálatát illetőleg csak Padavinra vagyunk utalva (ÓVÁRYNÁL 409. oldal). Bethlennek Dietrichsteinhez intézett levelét nem ismerjük. De azon körülmény, hogy Padavinnak a magyar ügyekre vonatkozó összes adatait az egykorú hivatalos iratok megerősítik, nem enged kétséget arra nézve, hogy a ve-

lencei követ az úttal is hiteles forrásból merített.

** Gyulafehérvári káptalani levéltár. Instructio pro Casparo Csuti ad milites sub capitaneatu Petri Kovacsi, Joannis Puskás, Andreæ Forgach, Andreæ Gombos et Andreæ Kovacsi expedita.

jövőre fölmerülő bármilyen béketárgyalásban török részre áll s csak vele közösen alkudozik.¹

E levélre, mely azonos volt a hadüzenettel, Ferdinánd felelt. Visszautasította a fejedelem vádjait s az 50.000 forint ki nem fizetését pénzügyi bajaival mentegette.² Ezzel a tárgyalások megszakadtak.

A fejedelem még meg sem kapta Mansfeld segélykérő levelét, mikor egészen önszántából néhány ezer lovast hozzá indított, azután pedig maga is többi hadával megindult Gyula-Fehérvárról.³ A hatalmában levő hét magyar vármegye készségesen támogatta. De lelkesedéssel csatlakoztak hozzá a többi városok és vármegyék is, a hol csak megjelent s szívesen ellátták katonával és eleséggel.⁴ Erdélyből való elindulását Bethlen augusztus 25-én, tehát akkor, mikor Waldstein már Neisse városához közeledett s Mansfeld a megsemmisülés veszélyében forgott, ha Magyarországra nem menekülhet, jelentette a weimari herczegnek. Ekkor Mansfeld nem volt többé azon helyzetben, hogy ama csapatait, melyekkel néhány sziléziai várost megszállott, magához vonja, hanem gyöngített erővel kényszerült tovább haladni.⁵ Pechmann ezredes nyomon követte s minthogy a szoros utak, melyek Magyarországra vezettek, el voltak rekesztve, a menekülés lehetetlennek látszott.

Mansfeld mégis megszabadult. Ezt a dúsgazdag Illésházy Gáspárnak, Trencsén urának köszönhette, ki Bethlennel egyetértésben állott, a fatorlaszokat eltávolíttatta, a felszakított utakat járható állapotba hozta, hidat veretett a Vágon s ilyenképen a menekülő seregnek lehetővé tette, hogy a

¹ SZILÁGYI Sándor. Tört. Tár 1886. Bethlen Ferdinándnak 1626 aug. 21.

² Budapesti egyetemi könyvtár. Ferdinánd Bethlennek 1626 sept. 1.

³ Weimari állami levéltár. Bethlen weimari János Ernő herczegnek 1626 aug. 25.

⁴ SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1886. A követek nyilatkozata 1626 sept. 8. Bethlen levele sept. 17.

⁵ Padavin a dogénak. 1626 sept. 2. ÓVÁRYNÁL.

Jablonka-szoros és Magyar-Bród közt Trencsénbe jusson s onnan tovább nyomúljon Nyitra felé,¹ miután a Vág híd-ját elégette. Mikor Waldstein minderről értesült, jelentette a nádornak, hogy Mansfeldet nem követi s előrelátható egyesülését Bethlennel nem gátolja, hanem Semptére vagy Galgóczra fog vonulni. Felhívta tehát Esterházyt, csatlakozzék hadával hozzá s telve bizalommal írta: «Hadd jöjjön Mansfeld, Weimar, Bethlen meg a török, egy cseppet sem rettegek tőlök, elverem őket oly bizonyosan, mint Mansfelddel a tavaszon tettem».

Csakugyan Galgócznak indult, hová sept. 9-én érkezett s 18-áig ott maradt.² De mivel seregének élelmezése Magyarországon a lehető legnagyobb nehézségekbe ütközött s megtudta, hogy a törökök is Bethlenhez csatlakoztak, elbizakodottságának egyszerre vége szakadt. Ismételte a császárnál régi kérését, hogy a Felső-Ausztriában a parasztok ellen harczoló csapatok egy részét, valamint a lengyeleket hozzá küldjék, mert a magyar sereg, mely a nádor vezetése alatt érkezett táborába, nem mint várták 14.000, hanem csak valami 2000 emberből állt, még pedig fogadott katonából, míg a nemesi fölkelésből egy ember sem jelentkezett. A császár kész volt Waldstein kívánságát teljesíteni, de a lengyeleket mégis inkább arra akarta használni, hogy, mint Waldstein előbb maga tanácsolta, a Kárpátokon át betörést intézenek Bethlen területére.⁴ Csakhogy a császári fővezér most megváltoztatta nézetét; nem is akart többé az erdélyi fejedelemmel hadakozni, hanem azt ajálotta Ferdinándnak, lépjen alkudozásba Bethlennel s szövetkezzék vele a török ellen.

¹ Münchener állami levéltár. Leuker levele Miksának 1626 sept. 9. — Caraffa Comm. 255.

² Kismartoni levéltár. Waldstein a nádornak sept. 6., 13. és 16. — Waldsteinnek Galgóczról keltezett levele Harrachhoz sept. 9—18 közt. TADRÁNÁL.

³ Waldstein Harrachnak sept. 4., 12. és 18. TADRÁNÁL.

⁴ Kismartoni lvtár. Ferdinánd Waldsteinnak 1626 sept. 18.

Az akkor teljesen kivihetetlen eszme legföllebb annak bizonyítékául szolgálhat, minő zavarban volt Waldstein s hogy kereste a módokat, hogy Magyarországból megint kijusson. E közben neszét vette, hogy Mansfeld ismét Trencsénnek fordult s valószínűleg Sziléziába igyekszik vissza. Már-már követni akarta, de a Bécsből gyakorolt nyomás következtében ki nem vihette szándékát. A császár ugyanis napról-napra inkább elkeseredett iránta, mert minden ígérete daczára sem mért döntő csapást ellenségeire. Hogy erélyesebb eljárásra buzdítsa, leküldte hozzá Trauttmansdorf grófot és Questenberg bárót, úgy látszik azon szigorú parancscsal, ne halassza tovább a támadást. A császár küldötteinek találkozása Waldsteinnal a nádor és Pázmány esztergomi érsek jelenlétében Nagy-Szombatban történt s heves összeszólalkozásra vezetett. A fővezér a hadműveletek lassúságát a pénzhiánynyal s csapatai rossz indulatával mentegette. Ellenben a küldöttek ez okokat nem találták alaposaknak s gyors előnyomulást ajálottak nem csupán Mansfeld, hanem Bethlen és a törökök ellen is, kik Nógrád várát kezdték vívni. A követek nézete az volt, hogy mindenek előtt Nógrád várát kell az ostrom alól fölmenteni. Waldstein végre engedett s egyelőre Érsek-Ujvárra vonúlt, hová 1626 szeptember 25-én érkezett* seregével.

Trauttmansdorff — s talán Questenberg is — Bécsbe visszatérve, a császárnak igen kedvezőtlen jelentést tett Waldsteinről. Elmondotta, hogy a császári parancstól megtagadta az engedelmességet, hogy nem hallgat senki tanácsára, mindenkit lenéz s hogy ha Ferdinánd nagyobb bajoknak elejét akarja venni, el kell Waldsteint a főparancsnokságból mozdítania.**

* GINDELY: Waldstein I. 119—21.; Padavin a dogénak 1626 sept. 18., 20., 22. ÓVÁRYNÁL.

** Barberini könyvtár Rómában. Caffa levele Barberininek 1626 sept. 23.

Mint a pápai nuncius állítja, a császár meg volt győződve e tanács helyességéről. De a mint a dolgok akkor Magyarországon álltak, tartózkodnia kellett minden kockázttató lépéstől s megelégedett Waldstein azon nyilatkozatával, hogy Érsek-Ujvár felé fog indulni. Minthogy a magyarok nagyon is leplezetlenül fejezték ki bizalmatlanságukat a főhadvezér képességei iránt s nyugtalankodtak a háború kimenetele fölött, Ferdinánd a nádorhoz levelet intézett, melyben ez aggodalmakat el igyekezett oszlatni. Waldstein, írta, akként tette rendelkezéseit, hogy akármit csináljon Mansfeld, Bethlen vagy a török: Nógrád fölmentessék s Mansfeld visszavonulási útja Sziléziába elvágassék. Ezenfelül jelentékeny csapaterősbítés van érkezőben; Ferencz Albert lüneburgi herczeg ezrede már a magyar határon áll s néhány nap múlva 4000 kozák érkezik meg. Ha Mansfeld s a törökök, mint biztosan remélhetni, megvetetnek, Bethlennek sem lesz mersze előre nyomulni s ha mégis megcselekedné, Waldstein majd elbánik vele.¹

Az erdélyi fejedelem september 25-én Fülekre, Felső-Magyarország e fontos véghelyére érkezett. Ott érte Mansfeld levele, ki Magyarországra jövetele óta eleség hiányában a legnagyobb nehézségekkel küzdött. Azt ajálotta tehát, hogy a harczterét helyezték vissza Sziléziába.² Néhány ezer lovast kért Bethlentől, kiknek segélyével a Sziléziában hátrahagyott helyőrségeket akarta megmenteni, mire azután hadait kiegészítve, Csehországba ronthatna. Be sem várva a fejedelem válaszát, a határszélre nyomult s sept. 26-án Magyar-Bródban,³ tehát már morva földön ütötte fel főhadi szállását. Bethlen még a jelzett levél vétele előtt tudo-

¹ Kismartoni levéltár. Ferdinánd a nádornak 1626 sept. 25.

² Weimari állami levéltár. Mansfeld emlékirata Scultetus számára, ki Bethlenhez küldetett.

³ Gyulafehérvári káptalani levéltár.

Mansfeld levele Bethlennek 1626 sept. 26. A levél Német-Bródból van keltezve. Ez alatt azonban csak Magyar-Bród érthető, mert a másik Csehországban fekszik.

mással bírhatott Mansfeld sanyarú helyzetéről s talán pillanatnyilag a saját sikerében sem bízott, mert sept. 25. táján levélben béketárgyalásokat ajánlott a császárnak. Ferdinánd felelt s először is szemrehányást tett a fejedelemnek, a háború egyedüli okának nevezve őt; megjegyzé továbbá, hogy tájékozva volt mindazon ellenséges lépésről, melyet Bethlen Németországban és a portánál tett. De azért még sem indított ellene támadást, sőt épen kegyelmével és kitüntetésekkel árasztotta el. Ez idő szerint ő is, Mansfeld és a török is támadást intéztek ellene; e tettét bizonyára megbünteti a mindenható. Mindazonáltal kész béketárgyalásokat kezdeni, de csupán oly föltétellel, ha a fejedelem a királyi területet kiüríti és kijelenti, hogy Mansfeld betörésének Magyarországra nem volt okozója s ehhez képest a segítségére küldött lovasságot haza rendeli.*

Bethlen azonban komolyan legfőllebb akkor bocsátkozott volna alkudozásokba, ha egyesülése Mansfelddel kivihetetlennek bizonyult volna. Körülbelől ez időben felszólította Mansfeldet és a weimari herceget, ne huzódjanak vissza Morvaországba, hanem vonják magukhoz a Sziléziában hagyott őrségeket s a Jablonka-szoroson jőjjenek Magyarországra. Kilátásba helyezte Illésházy támogatását s kapitányát, Horváthot, 3000 lovassal eléjük küldötte. Minél inkább közeledett maga is az ellenséghez, annál sürgetőbben kérte a két német vezért, sietessék menetöket s minthogy nem tudta, milyen távolságra vonultak vissza, october 1-jére várta megjööttüket.** Ez a remény nem teljesült. Ellenben a törökök csakugyan hozzá csatlakoztak.

Murteza basa, mihelyt a budai basaságra kineveztetett, sereget gyűjtött volt s Budáról Vácra nyomult azon re-

* SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár 1886. Ferdinánd Bethlennek 1626 oct. 2.

** Bethlen a weimari hercegnek 1626 sept. 25. KATONA XII. 228. oldal. — Beth-

len két kelet nélküli levele a weimari herceghez és Mansfeldhez a weimari levéltárban.

ményben, hogy ott személyesen találkozhatnak a fejedelemmel s vele a további eljárást megállapíthatja.¹ A találkozás nem történt ugyan meg, de mindketten bátran előre nyomultak s egy pillanatig sem tartóztatták fel magokat a kétélyektől és aggodalmaktól, melyek a Konstantinápolyban levő keresztény követeket gyötörték, kik a háborút kizárólag védelmi háborúnak óhajtották. Míg Bethlen Fülekről Barsnak nyomult, Murteza 18.000 ember élén Nógrád várát támadta meg azon biztos reményben, hogy falai nem soká állhatnak ellent ágyúinak. De csakhamar abban kellett hagynia a vívást, mert hírért vette, hogy Waldstein közeledik, minek következtében egyesülni igyekezett Bethlen-nel, ki már közelében állott.

Mikor Konstantinápolyban Murteza önhatalmú eljárásáról értesültek, a basák egy része visszahívását ajálotta. De szavok nem talált figyelemre s Murteza egyenesen megbízott, tartsa fenn összeköttetéseit Bethlennel, az ő beleegyezése nélkül vissza ne vonúljon s királyi területen foglaljon téli szállást.² Noha tehát a törökök egyesülése az erdélyiekkel küszöbön állott, Bethlen még sem egészen bízott a hadi szerencsében, mert a kósza hír Waldstein seregét sokkal nagyobbna mondotta, mint minő tényleg volt s mert tökéletesebb főszerelése a császári seregnek csakugyan fölényt biztosított. Ez okból ismét közeledni igyekezett Ferdinándhoz s békét ajálott neki. A császár nem volt olyan kedvező helyzetben, hogy ez ajálatot kereken visszautasítsa. Azt kívánta, hogy üritse ki a királyi területet, mielőbb kezét békére nyújtja.³

E válasz azonban még el sem jutott Bethlenhez, mikor Waldstein sept. 27-én megindult Érsek-Ujvárról s a helyett, hogy Nógrád felé menjen, mely az ostrom alól már ügyis

¹ ROE id. m. 563.

³ Ferdinánd levele Bethlennek 1626

² Giustinian 1626 nov. 2. ÓVÁRYNÁL. oct. 2. PRAYNÁL.

— ROE lord Conwaynak 1626 nov. 1.

felszabadult, Bars felé nyomult, a fejedelem ellen.¹ Sept. 28-án serege egész egy mérföldnyire közeledett Bethlenhez, kinek helyzete válságos volt, mert a törökök még nem érkeztek táborába s azt sem tudta, számíthat-e Mansfeldre. Losoncra akart tehát vissza huzódni s értesítette Mansfeldet, kit gyors előnyomulásra intett;² elfoglalt hadállásából azonban sept. 30-ig ki nem mozdult, mert ott akarta a törököket bevárni. Ezek a nevezett napon csakugyan megjöttek s még az nap heves ütközet folyt a császári sereggel, mely lassanként teljes hadi rendben kifejlődött. De mivel időközben beesteledett s a két hadsereg még mindig félóránnyira állt egymástól, a csatát más napra kellett halasztani.³ Bethlen azonban nem tartotta czélszerűnek döntő harczot elfogadni s még azon éjjel visszavonult, olyan ügyesen leplezve távozását, hogy az ellenség azt hitte, hogy tartani akarja hadállásait.

Az elfogott német katonáktól a fejedelem értesült Waldstein seregének létszámáról és hadi készülségéről. Újra fölvetette tehát az eszmét, nem jobb lenne-e a háborút abban hagyni s megkötni a békét. Még mielőtt a visszavonulást megkezdé, a nádorhoz és Waldsteinhoz külön megbizottakat küldött, hogy huszonnégy órai fegyverszünetet eszközöljenek ki. A nádor csak úgy akarta megadni,

¹ Bethlen ez ügyben a következőket írja (Katonánál és a weimari levéltárban) 1626 sept. 28.: Hostis percepta exercituum disjunctione ultimam sibo resolutionem attentavit, ulterius enim obviam nobis progressus impedimentis omnibus tormentisque majoribus in Nova arce archiepiscopali relictis cum expeditis copiis peditatu in equos recepto hesternum die tantum itineris fecit, ut quinque magna milliria Hungarica ementes oppidum Bars ultra Levam medio milliari ad ripas Grani fluvii conederit, eo animo, ut hodierna die a castris nostris duobus milliariibus antum castra sua locaret.

² Weimari állami levéltár. Bethlen Mansfeldnek és a weimari herczegnek 1626 sept. 28. Ugyanott Bethlen két kelet nélküli levele. — Bethlen Mansfeldnek sept. 29-én. Szintén két kelet nélküli levéllel, ugyane napról.

³ Hogy az nap döntő harczra nem került a dolog, Waldstein maga jelenti a császárnak. (Oct. 1-én TADRÁNÁL.) Azt mondja, hogy meg akart ütközni, de az nap már lehetetlen volt. Bethlen az ütközetről Mansfeldhez oct. 1-én írt levelében szól. Weimari levéltár. Padavin is említi a harczot october 7-iki levelében. ÓVÁRYNÁL.

ha Bethlen a császáriakkal szövethetik a török ellen. Ezt azonban a fejedelem visszautasította s másodszor, talán harmadszor is futárt küldött a császári táborba. Waldstein a saját csapatainak kimerült állapotára való tekintetből végre oly föltétellel adta meg a kért fegyvernyugvást, ha Bethlen elválí a töröktől, ha Erdélybe huzódik vissza s ha Horváthot visszarendeli Mansfeldtől és ez utóbbit saját sorsára bízza.*

Másnap reggel a császári hadvezér az ezredparancsnokokat hadi tanácsra hívta meg, mely egyhangúlag azt határozta, hogy a sereg Érsek-Ujvárra vonúljon vissza s ezt a határozatot azzal okolta meg, hogy Nógrád föl van mentve, az ellenség «csúfosan megszökött», titokban éjnek idején elosont s hogy immár beállott a rossz időjárás. A nádor, ki a tanácsban szintén részt vett, azt ajálotta, hogy a török által megszállott néhány helyet kellene visszahódítani s itt főleg Esztergomot és Vácot tartotta szem előtt. De indítványát nem fogadták el.** A császári parancs-

* Raudniczi levéltár. Waldstein Ádám Lobkovitz herczegnek 1626. oct. 6. — ÓVÁRY 422. — KATONA XII. 251. — Khevenhiller X. 1283.

** Egyedül Padavin — 1626 oct. 14-ki levele ÓVÁRYNÁL — tesz említést a nádor részvételéről a hadi tanácsban. Elmondja, hogy Waldstein azon esetre, ha öt napi eleséggel ellátják, kész volt folytatni a harczot a török ellen. Mivel azonban ezt a kívánságot teljesíteni nem lehetett, a hadi tanács elhatározta a visszavonulást. Waldstein a császárhoz intézett jelentésben — oct. 1., a Harrachnak szóló levél melléklete TADRÁNÁL — nem említi a nádor által kifejezett kívánságot, hanem az ezredparancsnokok szavazatával s az eleséghiánnyal indokolja a visszavonulást. Meg kell említenem, hogy mindazon levelek és iratok, melyekhez csak hozzáférhettem, Waldstein saját levelei kivételével kárhoztatják a császári fővezér magaviseletét a

hadjáratban s ez alól Caraffa nunczius sem tesz kivételt. Később azonban a nunczius utólag írt és kiadott Commentárjaiban Waldstein pártját fogja s sikertelenségét a magyarok hűtlenségének s az eleséghiánynak rója fel. Caraffa vádjait a magyarok ellen Esterházy nádor és Sennyey kancellár az időbeli levelei határozottan alaptalannak tüntetik föl. Egyébiránt Caraffa második nagy művében (Relatione dello stato dell' imperio stb. Kiadta MÜLLER) már kizárólag Waldsteint teszi felelőssé a hadjárat balsikeréért. Az ellenmondás abban leli magyarázatát, hogy Caraffa Commentárjait még 1630-ban kinyomatta, tehát oly erőben, mikor Waldstein hatalmas ember volt s így az író nem akarta őt bántani. Ellenben a Relatione nem a nyilvánosságnak volt szánva s sokáig kéziratban is maradt. Itt tehát Caraffa tartózkodás nélkül fejezhette ki nézeteit.

nokok egyikének sem volt tehát kedve folytatni Bethlen ellen a háborút s Waldstein is osztozott ez érzésben. Biztatásai, hogy tönkre veri a törököt és Bethlent, ekképen beváltatlan ígéretek maradtak.

XVI.

Bethlen a fegyvernyugvás létrejötte előtt tett ígéretei egyikét sem teljesítette. Nem vált el a töröktől, nem is hagyta cserben Mansfeldet, hanem felszólította, siessen Losonc felé, hogy ott vele egyesüljön. Az udvar egy ideig örömről úszott a kivívott siker miatt s azzal áltatta magát, hogy Bethlent teljesen elcsüggesztette az a gyámoltalan magaviselet, melyet csapatai az ütközetben tanúsítottak, hogy tehát a küzdelmet nem is folytathatja tovább.* Az örömet azonban hamar megkeseríté az a hír, hogy Waldstein nem üldözte az ellenséget, hanem a hadi tanács határozatához képest, maga is megkezdte a visszavonulást. Ezt a fővezér azon szándékkal indokolta, hogy Mansfeldre veti magát s vagy megsemmisíti vagy elvágja Sziléziától.** Később felhozta azt is, hogy a hiány a szükséges élelmi szerben egyre nagyobb mérveket öltött. Nem is állapodott meg Érsek-Újváron, hanem Nagy-Szombatba húzódott, a mit azzal indokolt, hogy a magyarok nem támogatják kelően s csak 1000 huszárt küldöttek táborába.

A hadjárat ily nyomorúságos kimenetelét Bécsben senki sem várta, még Waldstein apósa, Harrach gróf sem, ki october 10-én is, mikor már tudomása volt a fegyvernyugvásról, azt tanácsolta vejének, hogy vagy Esztergomot,

* Raudnitz levéltár. Waldstein Ádám Lobkowitznak 1626 oct. 6. — Weimari levéltár. Bethlen kelet nélküli levele, hogyan eszközölje Mansfeld az egyesü-

lést. Bethlen Mansfeldnek 1626 oct. 10. — KATONA XII. 251.

** Waldstein Harrachnak 1626 oct. 2. TADRÁNÁL.

Budát, Székes-Fehérvárt vegye ostrom alá vagy a nádorral egyesülve folytassa a háborút Mansfeld és Bethlen ellen. A gróf meg volt győződve, hogy Waldstein hamar czélt érhet s hogy azután a hadsereg nagy része Németországba húzódhatik vissza, hogy ott téli szállásba menjen.* Ezek a remények azonban szétfoslottak, mert Waldstein nem tudta magát a támadásra rászánni s csakhamar maga támadtatott meg.

Bethlen, ki elbámult a jelentésen, hogy Waldstein ép oly gyorsan visszavonúlt Bars alól, mint ő maga, a törökkel együtt megfordult s csakhamar egyesült Mansfelddel. Mikor Waldstein Nagy-Szombatba való menetében megtudta, hogy Bethlen nyomon követi, azzal biztatta magát, hogy az ellenségnek nem lesz bátorsága a támadásra.** E föltevés valósulni látszott, mert Bethlen még előnyomulása közben is új fegyvernyugvást ajánlott, melyet a császári fővezér természetesen kész volt elfogadni. De a nádor hallani sem akart ilyesmiről, mert meggyőződése szerint Bethlen békeajálatait csak akkor lehet komolyan venni, ha előbb döntő csapást mérnek reá. Waldstein ellenben az eleség-hiánnyal indokolta engedékenységet s felhozta azt is, hogy seregében egyre nő az elégedetlenség Magyarországon való alkalmazása ellen.

Talán azért, hogy fölfogását az udvarnál is érvényre emelje, Maradas grófot Bécsbe küldötte. De sikertelenül. Meglehet, hogy a gróf nem elég erélyesen és ügyesen lépett fel, de annyi bizonyos, hogy Ferdinánd a fegyvernyugvás eszméjével megbarátkozni nem akart, míg területéről Bethlen el nem távozik. Azt üzente tehát Waldsteinnak, nyomúljon be az ellenség földjére. Minthogy azonban nem kapott jelentést, teljesített-e ezen parancsa, Trauttmanns-

* Trautmannsdorf-család lvtára, Harrach véleménye 1626 oct. 10.

** Waldstein Harrachnak 1626 oct. 13.

TADRÁNÁL. — Esterháznak magának 2—3000 lovasa volt, de talán a létszám leapadt annyira, mint Waldstein említi.

dorffot és Colaltot újra a táborba akarta küldeni. Csak-hogy mindketten vonakodtak e tisztséget elfogadni, az egyik bizonyára azért, mert megunta a Waldsteinnal való czivakodást, a másik azért, mert tapasztalásból tudta, hogy Waldsteint nagyon nehezen lehet elhatározásától eltéríteni. Így tehát Questenberg vette át a megbízást, hogy császári ura iránti engedékenységre bírja a fővezért. Csakhogy neki nem volt meg a kellő tekintélye; Waldstein különben is megnyerte s ajándékaival érdekeinek szolgálatába vonta őt. Útjának más következménye nem lehetett tehát, mint az, hogy Waldstein igazolása céljából a lehető legsötétebb színekben festette a császári sereg állapotát. Csakugyan azt adta elő Bécsben, hogy éhség és betegség minden nap fogyasztja, s hogy támadó föllépésre teljesen képtelen.*

Ez a jelentés megfeleltetett ugyan a valóságnak, de nem igazolta a gyáva tétlenséget, mert Bethlen és szövetségesei sem voltak kedvezőbb helyzetben. Mansfeld serege felényire leolvadt,** sőt a törökök közt épen zendülés támadt, mert nem akartak tovább táborban maradni, hanem téli szállásba kíváncsoztak. Jobb fölszerelésök és hadszervezetök mellett még mindig lehetséges volt tehát a császáriak győzelme, ha nem a visszavonulásban keresik üdvöket, hanem erélyesen megtámadják az ellenséget.

Ferdinánd tehát újabb kísérletet tett, hogy fővezérét előnyomulásra bírja s oda vigye a dolgot, hogy csapatai legalább ellenséges földön foglaljanak téli szállást. Hozzá küldötte gróf Trauttmannsdorffot, ki ezúttal elfogadta a megbízást, de bizony semmire sem ment. Waldstein kijelentette, hogy ha pénzt és ételmi szert nem adnak rendelkezésére, nem mehet előre, hogy továbbá, míg ő a fővezér, a sereget

* Szászországi állami levéltár. Ferdinánd Bethlennek 1626 oct. 29. (PRAYNÁL e levél kelte oct. 19.) — Waldstein Harachnak 1626 oct. 17., 21. és 23. TADRÁNÁL. — GINDELY: Waldstein I. 121. —

Padavin a dogének 1626 oct. 28. ÓVÁRYNÁL. — KATONA XII. 267.

** Ez kitűnik Betblein 1626 nov. 21-ki rendeletéből az ételmezés tárgyában. KATONÁNÁL VII. 275.

a saját belátása szerint vezényli. Hazamenet Trauttmannsdorff találkozott a nádorral, ki haragját Waldstein ellen szabadjára hagyta, őt poltronnak, tudatlan egyénnek, lázadónak nevezte, a miben egyetértett Sennyey kancellárral.¹ Midőn pedig ez idő tájt gróf Schlick és Lorenzo del Maestro ezredes valami ötven főnyi kísérettel egy kémszemle közben Trencsén környékén elfogattak s Waldstein kezét sem mozgatta, hogy a csapást valamikép megtorolja, ez az eset s általában az egész hadjárat meddősége megnyitotta minden ellenségének száját s óriási vihar tört ki ellene az udvarnál.

Waldstein viszont komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy lemond a fővezéri állásról. Harrach előre látta, hogy ez elhatározás a legnagyobb hátrányokkal fog mindkettőjükre járni, mert véget vet befolyásuknak. Azt tanácsolá tehát vejének, tartsa meg állását. Waldstein azonban ragaszkodott a lemondási szándékhoz, mert, mint írta, tönkre tenné seregét, ha a bécsi rendeleteket teljesítené.² A fővezér ez ellenszenve a háború folytatása iránt érthetővé teszi, hogy az udvar végre is minden elbizakodottsága és gyűlölködése daczára kénytelen volt megkezdeni a béketárgyalásokat Bethlennel a nélkül, hogy a fejedelem elfogadta volna azon föltételeket, melyekhez a császár a fegyverszünetet kötötte.³

Ferdinánd engedékenysége azonban befolyást gyakorolhatott magyar tanácsosainak egy fölterjesztése is, mely azt a rettenetes ínséget vázolta, melybe az ország nagy része jutott; panaszszal említette továbbá, hogy a császári sereg a beléje vetett bizalmat nem igazolta; nem nyomult

¹ Padavin a dogénak 1626 novemb. 4. ÓVÁRYNÁL.

² Waldstein Harrachnak 1626 nov. 5. Khevenhiller x. 1286. oldal, azt írja, hogy ugyanaz időben őt mérőföldnyire Pozsonytól a császáriak és Mansfeld katonái

összeütköztek. Ez ütközetről semmi más adatot nem találtam s így sem az időre sem a helyre nézve további részleteket nem közölhetek.

³ PRAY id. m. Bethlen PÁZMÁNYNAK 1626 nov. 2.

előre, nem támadta meg az ellenséget, nem szállotta meg területét, míg Bethlen csapatai folytonos betöréseikkel rop-pant kárt okoznak. A császári sereget a háború és az ellenség csipkedései napról-napra fogyasztják, míg az erdélyi sereg havasalföldi friss csapatokkal gyarapodott, sőt a viszonyok kényszerűségének engedve, számos magyar is hozzá csatlakozik.¹

Bethlen ügye tehát jól állott. A császáriak visszavonultak s ha nem is aratott rajtok döntő győzelmet, tagadhatatlanul előnyben volt felettök. Ily körülmények közt csodálkozást kelthet, hogy mégis hajlandó volt megbékülni. De fontos okok sugalták ez engedékenységet. A szultán hadai az ázsiai háborúban Bagdadnál teljesen megverettek s Murteza budai basának, ki inkább saját felelősségére, mint a porta rendeletéből csatlakozott Bethlenhez, most attól kellett félnie, hogy ellenségei Konstantinápolyban ez önhatalmú eljárásáért felelősségre vonják. Elmondotta tehát veszélyes helyzetét az erdélyi fejedelemlennek s kijelenté, hogy csapataival haza kell indulnia. Ennek az volt a következménye, hogy Bethlen sietett békejavaslatokat tenni, még mielőtt a bécsi udvar megtudja, hogy a törökök cserben hagyták.² Biztosította Ferdinándot, hogy «mi sem fekszik annyira szíven, mint a kereszténységgel való béke»; istent és lelkiösmeretét hívta fel tanúbizonysággul, hogy érzelmei békességesek s azon óhaját fejezte ki, hogy «szándékainak tisztasága» elismerésben részesüljön.

Mikor követei Pozsonyba a nádorhoz értek, kit Ferdinánd a tárgyalások vezetésével megbízott, egyelőre fegyverszünet kötését szorgalmazták,³ s hozzá tették, hogy urok

¹ PRAY II. 67.

² ROE 655.

³ PRAY II. Bethlen Ferdinándnak. 1626. nov. 3. — Bethlen a velencei köztársaságnak 1626 nov. 5. és Padavin a dogénak eov. 11. ÓVÁRYNÁL. — Kismar-

toni levéltár. Ferdinánd a nádornak 1626 nov. 7. — Waldstein Harrachnak 1626 nov. 11. E levélben határozottan azt írja, hogy a nádor a fegyverszünetet Bethlen köveivel megkötötte. Padavin viszont nov. 25-ki levelében (ÓVÁRY

kész a békére, ha a legutóbbi békeszerződés föltételei újra megerősíttetnek s magyarországi hívei kegyelmet kapnak. Pozsonyban időzött Pázmány érsek is, ki a tárgyalásokat akkor nemcsak nem zavarta, hanem egyenesen elősegítette, mert a hadjárat nyomorúságos lefolyása mélyen elszomorítá. Békés nyilatkozatainak indokolására megjegyzé, hogy más hangon beszélne, ha a császári sereg csak a legcsekélyebb sikert vívta volna ki; ez esetre Bethlentől elvehették volna a Tiszán inneni vármegyéket, míg ellenben most meg kell elégedni azzal, ha lemond a véghelyek fentartására megálapított éviösszegről.*

A Bethlen ajánlotta békeföltételek tárgyalására Eggenberg herczeg, a nádor, az esztergomi érsek s néhány más magyar főúr, végül maga Waldstein és Harrach gróf Lajta-Bruckba ment. Abban állapodtak meg, hogy a fejedelemnek felajálják a bécsi békekötés egyszerű megújítását, kivéve azon határozatot, hogy Ferdinánd az átengedett véghelyek fentartásához évi 50.000 forinttal járul, mely összeg eddig sem fizettetett ki. Ellenben azt kívánták tőle, bocsássa el Mansfeld hadát, melynek szabad visszavonulást akartak engedni Németországba; ne ellenezze a király azon alattvalóinak, például Illésháznak megbüntetését, kik hozzá csatlakoztak; a törökök az új békébe be ne foglalassanak, hanem velök külön tárgyalások indíttassanak. Mikor a nádor Pozsonyba visszatért, közölte Bethlen követivel e pontozatokat s a fejedelemnek is írt levelet, melyben békére intette, a törökkel való összekötését a kereszténységen ejtett gyaláznak nyilvánította s Magyar-

433.) azt állítja, hogy e napig fegyverszünet nem létesült, hanem csak a tárgyalások folynak. Csak decz. 2-án írja, hogy a fegyverszünet három hónapra megkötött. Padavin részletes adatai kizárnak minden kétséget állításának hitellessége iránt. Minthogy azonban fel nem tehető, hogy Waldstein nov. 11-ki

levelében hazugságot írt volna, valószínű, hogy az nap vette a nádor határozott ígéretét, hogy elfogadja a fegyverszünetet s ígéretét azonosnak tekinté a fegyverszünet megkötésével.

* Epistolæ Cardinalis Pazmani: Pázmány Ferdinándnak 1626 nov. 9.

ország elnéptelenedéseért reá hárította a felelősséget. Hogy teljesen eloszlassa bizalmatlanságát Ferdinánd békés szándékai iránt, tudatta vele, hogy a császári sereg fele már megkezdte a kivonulást Magyarországból s második fele nyomban követni fogja, mihelyt a béke megkötetik.¹

Waldstein nem értett egyet azon kívánsággal, hogy Bethlen párthívei megfenyítettessenek s általános amnestiával óhajtott fátyolt borítani a múltra. Azzal vádolta a nádort, hogy tulajdonképpen csak Illésházy jószágainak elkobzását s a maga meggazdagodását tartja szem előtt.² Általában azt tanácsolta, kössék meg Bethlennel a békét oly hamar, a hogy csak lehet, mert minél tovább húzzák a tárgyalást, a fejedelem annál túlzottabb igényeket emelend, a melyeket a császár végre is kénytelen lesz megadni. Érvelése nagyon gyorsan helyesnek bizonyult. Bethlen nem elégedett meg a nyilatkozattal, hogy pártfelei egyikét sem fogják megbüntetni, hanem az 50.000 frtos évi segély fizetését is követelte; saját részéről viszont még összes foglyait sem akarta kiadni, hanem Schlick grófért 10.000, Lorenzo di Maestroért 4000 tallér váltságdíjat kért. Követeléseinek súlyt adott azon körülmény, hogy valamint ő, akképen a török is még mindig királyi területen állott s a lakosokat nagyban kiszivattyúzta.³

Mindazonáltal az újabb föltételekhez Bethlen nem ragaszkodott komolyan, mert azon szerződésben, melyet 1626 dec. 28-án Lőcsén aláírt, megelégedett a bécsi békekötés megújításával, lemondott az 50.000 frt évi segélyről, a foglyok váltságdíjáról, kötelezettséget vállalt, hogy a Mansfeld-féle csapatokat hazájokba visszaküldi, míg ellenben a császár szabad kivonulást engedélyezett nekik, ha nem zárt

¹ Szászországi állami levéltár. A nádor Bethlennel 1626 nov. 8.

² Waldstein Harrachnak 1626 dec. 12. és 13. TADRÁNÁL. — Szász állami levéltár. Lebzelter a yálasztónak 1626 nov. 21.

³ Weimári állami levéltár. A weimari herceg utasítása Bethlennél levő követe részére 1626 dec. 3. — Padavin 1626 dec. 16. — ÓVÁRYNÁL.

tömegekben, hanem száz-száz főnyi csapatokban indulnak vissza. A békeokmányokkal egy időben aláírt második okmányban Ferdinánd az erdélyi fejedelem összes magyarországi híveinek teljes kegyelmet biztosított, míg Bethlen szintén külön okmányban megígérte, hogy a király párt-híveitől a saját területén elfoglalt javak és jövedelmek nagy részét, mostani tényleges birtokosaik minden kártalanítása nélkül, visszaadja.*

A hadjárat végeredménye tehát mindkét félre szegényes volt. Ferdinánd megszabadult az 50,000 forintos tartozástól, melyet azonban eddig sem fizetett, utóbb sem fizetett volna, ellenben kivitte, hogy habár nem is összes, de legalább némely hívei, kik a Bethlennek átengedett vármegyékben 1619 óta jöszágaiból elűzettek, megkapták az ígéretet, hogy birtokaikba visszahelyeztetnek. Ez aligha egyenlítette ki a roppant károkat, melyeket Bethlen, Mansfeld és a török hadai a királyi területen okoztak. Fokozta a bajt azon káros következmény, hogy a király és a magyarok közt a háború következtében nagy elidegenedés állott be, melyet egyrészt Waldstein rideg magaviselete és balsikerei, másrészt a véghelyek elhanyagolása s a királyi terület megoltalmazásában nyilvánuló közöny ébresztett; az elidegenedés annyira nőtt, hogy arról kezdtek beszélni, nem lenne-e czélszerűbb adófizető tartományként a szultánhoz csatlakozni s így biztosítani az ország nyugalomát, minthogy a császár úgy sem tudja Magyarországot megvédeni. Maga a nádor szóba hozta Ferdinánd előtt, hogy ilyes nézetek keringenek.**

* Az okiratok KATONÁNÁL XII. s a magyar országos levéltárban. — Padavin 1626 dec. 30. ÓVÁRYNÁL.

** Símancasi levéltár. Aytona levele IV. Fülöpnek 1627 jun. 13. A levélben azt írja: Los Ungaros estan con tan gran disgusto, que si I. M. Cæs. parte para el imperio, clara mente me et ha

dicho et Palatino, que se halla agora aqui, que tornaram algun partido con los Turcos y se haran provincia tributaria como no es Transylvania, pues el Emperador ni les quiere ni puede defender y esto mismo ha dicho el Palatino al Emperador y a sus ministros. La ocasion de esto eses mal tratamiento, que

A magyar közvélemény azonban lassankint megnyugodott, minthogy csakhamar magok a törökök is békealkudozásokat indítottak, Bethlent pedig betegsége tétlenségre kényszerítette. Waldstein egyébiránt a gyűlöletet és megvetést, melyet iránta a magyarok tanusítottak, kamatostul vissza igyekezett fizetni; Magyarországot betyárországnak (Schelmenland) nevezte, a melybe sem ő maga sem seregének egyetlen embere soha többé lábát be nem teszi.*

A béke állandóságának biztosítása céljából a bécsi udvar kívánságára kimondották, hogy a fejedelem részére átengedett hét vármegye nemessége és városai reversalissal, az ottani véghelyek kapitányai hittel kötelezzék magokat, hogy Ferdinánd császár és király ellen soha fegyvert nem fognak. Sőt az erdélyi országgyűléstől is ily kötelezettség elvállalását kívánták. Számos magyar és erdélyi nemes úr kereste föl a fejedelmet, hogy tájékozást nyerjen tőle: őszintén meg akarja-e a most kötött békét tartani, mert különben nem tesznek esküt vagy ígéretet Ferdinándnak s majd találnak ürügyet, hogy e kívánság teljesítése alól kibujjanak. Bethlen megnyugtatta a tudakozódókat, ámbár ugyanekkor már új támadást tervezett Ferdinánd ellen. Kevéssel a béke megkötése után ugyanis egy francia ügynök és egy dán követ jelentek meg táborában. Amaz valószínűleg csupán azért jött, hogy a magyarországi helyzetről részletes jelentést küldhessen kormányának. Ellenben az utóbbinak az volt a feladata, hogy Bethlent a tárgyalások folytatásáról lebeszélje s biztosítsa, hogy IV. Keresztély király a jövő — 1627 — júniusban 50.000 ember élén Prága ellen fog nyomulni. A francia ügynöknek Bethlen nyíltan megmondotta, hogy újra fegyvert fog, mihelyt német gyalogságát 12.000 főre szaporította és fegy-

recivieron quando et Dugue de Fridland entro en Ungria y ver, que las fortalezas y presidios estan sin gente.

* Waldstein Harrachnak 1626 dec. 13. TADRÁNÁL.

verrel kellően fölszerelte. A dán követ előtt viszont tagadta, hogy alkudozásai a béke megkötését czélozzák s ígérte, hogy maga is 25.000 emberrel fog Prága ellen nyomulni. Juszuf aga török dragománnak, ki hallott ez ígéretről s csodálkozva kérdé, hogyan tehette azt oly pillanatban, mikor épen a békekötésről alkudozik, a fejedelem gyorsan azt felelte, hogy juniusig még sok minden történhetik s majd akad ok vagy ürügy a támadás megújítására.¹

XVII.

A békeszerződés nem nyújtott oly előnyöket Bethlennek, hogy a reá nézve terhes föltételek teljesítését siettette volna. Schlick grófot nem bocsátotta el a fogságból s Ferdinánd hónapokkal a béke szentesítése után kénytelen volt őt erre emlékeztetni. (1627 februárban.) Sőt valószínű, hogy Schlick csak váltságdíj árán nyerte vissza szabadságát.² A fejedelem a német gyalogságot sem rendelte vissza hazájába. Minthogy Mansfeld csakhamar diplomaciai küldetésben elutazott Magyarországból, az összes segélyhadak fővezetését János Ernő weimari herczeg vette át s azokat egyelőre Turóc vármegyében szállásolta el.³ Mikor pedig a herczeg hagymáz-betegségben elhunyt, a vezéreiktől ekképen megfosztott németek nem külön 100—100 főnyi csapatokban, mint ki volt kötve, hanem Carpzow ezredes vezetése alatt valami kétezeren Morvaországba vonultak

¹ A francia külügyminiszterium levéltára Párisban. Drouart a Ms. d'Herbault, Conseiller du roi 1626 oct. 24. — Bécsi állami levéltár. Jelentés Bethlen nyilatkozatáról a jövődöbeli hadjárat tárgyában. — RoE levelei két ízben említik, hogy a dán követ Bethlen táborá-

ban volt. Lásd erre nézve Caraffa Comment. 268. oldal.

² Epistolæ Card. Pazmani. Ferdinánd az érseknek 1627 febr. 18. — Khevenhiller x. 1286 azt írja, hogy Schlicknek 30.000 frt váltságdíjat kellett fizetnie.

³ KATONA XII. 270.

s hatalmokban kerítették Sternberg városát, hová a huszárok Horváth vezetése alatt elkísérték őket. Onnan Sziléziába fordultak, hol a visszamaradt helyőrségekben s a dán király által oda küldött csapatokban támaszt találtak s e tartományt másodszor is elpusztították.*

További nehézségek merültek föl a békeegyezmény azon pontjainak végrehajtása körül, melyek a fejedelem által elkobozott jószágok visszaadására, valamint arra vonatkoztak, hogy némely sérelmek elintézése későbbi tárgyalásokra halasztatott.

A király biztosai, Pyber László egri püspök s Osztróts István és Hoffmann György, mikor 1627 martius 24-én Tokajban Bethlen követeivel: Lónyayval, Bornemiszával, Kassayval és Bélaváryval találkoztak, ily sérelem-

The image shows several handwritten signatures in dark ink. The most legible ones include 'Pyber László', 'Osztróts István', and 'Hoffmann György'. There are also some crossed-out or less legible signatures, possibly representing the other mentioned figures like Lónyay, Bornemisza, Kassay, and Bélaváry.

46. A TOKAJI KIRÁLYI BIZTOSOK ALÁÍRÁSA.

képen felhozták, hogy a királyi és Bethlenféle vármegyék közt új harminczad-vonal állíttatott fel, hogy a múlt háborúban Felső-Magyarországban elvett rézért és ónért kártalanítás nem adatott, hogy a kassai polgárok a város falain belől katolikus istentisztelet tartását nem tűrik s hogy Schlick még gróf mindig fogva tartatik.

A fejedelem követei sokkal több és indokoltabb panaszszal válaszoltak. Azt követelték, hogy a bécsi békében kikötött évi 50.000 forint pótlólag legalább 1626-ra megfizettség s a szertelenül elhanyagolt állapotban lévő végvárok jobb karba helyeztessenek. Panaszul felhozták,

* Caraffa 274. — Padavin 1627 jan. 20. Óvárvnál. — Magyar Orsz. Lvtár. Ferdinánd utasítása Pyber egri püspöknek s többi követeinek, kik Bethlenhez a békeszerződés végrehajtása tárgyában

küldettek. Ugyanott Ferdinánd levele Pázmánynak 1627 febr. 18. — Müncheni állami levéltár. Leuker levele Miksának 1626 dec. 30.

hogy a király a hét vármegyében is kénye-kedve szerint adományozza a főispánságot, ámbár egyes egyedül a jóváhagyás joga illeti meg.* Végre azonban a két fél kölcsönösen elejtette kártalanítási igényeit, vagyis Ferdinánd lemondott a rézért és ónért járó összegről, Bethlen az 50.000 forintról s a végházak kijavításáról. A harminczadra nézve szintén egyezség létesült. E szerint a keres-

47. A TOKAJI FEJEDELMI BIZTOSOK ALÁÍRÁSA.

kedelem és forgalom a királyi és fejedelmi vármegyék közt vámmentesnek nyilvánított s a fejedelem csupán azon bortól vagy szarvasmarhától szedhetett harminczadot, a mely a királyi területen át külföldre szállított ki.

Nehézségek a tárgyalásokban csak akkor merültek föl, mikor a királyi követek azt sürgették, hogy a király hívei elvett jószágaikba visszahelyeztessenek, sőt a visszahelyezésre záros határidőt akartak szabni. Bethlen biztosai azt felelték, hogy a békeszerződés erre nem tűzött ki határidőt s hogy Bethlen mindenek előtt a mostani birtokosok kártalanításáról kíván gondoskodni.** Végre ez iránt is meg-

* Magyar Orsz. Lvtár. A királyi biztosok főjelentése.

** Magyar Orsz. Lvtár. A királyi biz-

tosok Ferdinándnak april 25., majus 10. és 19. — A királyi biztosok Pázmáynak 1627 april 24. és maj. 10. PRAYNÁL.

egyeztettek s a visszahelyezés határnapjául 1627 július 25-ke tűzetett ki. Csakhogy a határidőt nem lehetett megtartani; csak augusztus 16-án adták vissza a papoknak az elkobzott jószágokat, míg némely világi úr birtokának visszaadása folyton akadályokba ütközött. Minthogy azonban az ilyen javak száma nem volt nagy, a királyi biztosok sem fektettek tovább súlyt a dologra.¹ Valamivel előbb a magyar hét vármegye kiállította a kívánt reversálisokat s valószínűleg a várak kapitányai is letették az esküt. Erdély rendei a reversalist később írhatták alá, mert a fejedelem csak 1627 augusztus végén vagy september elején küldte meg a királynak.²

Bethlen a háborút megkezdette volt a nélkül, hogy a kért pénzsegélyt megkapta volna szövetségeseitől, mert az a csekély összeg is, melyet Németalföld és a dán király utalványoztak neki, már a pozsonyi béke aláírása után jutott kezeihez. Mansfeld és a weimari herczeg csapatainak eltartásáért azon időre, melyet Magyarországon töltöttek, nem részesült segélyben. Hogy Franciaországot és Angliát ezen erkölcsileg mindenestre őket terhelő kötelezettség teljesítésére intse s jelentse abbéli készségét, hogy a császár elleni háború megújítására hajlandó, elhatározta, hogy magát Mansfeld grófot küldi el a két udvarhoz.³ A gróf 1626 november elején⁴ indult el a hosszú útra, még pedig személyes biztonságára való tekintetből török területen át Velence felé. Egészsége azonban annyira alá volt ásva, hogy Budán meg kellett állapodnia s az ottani fürdők használatában keresett gyógyulást. De hasztalan; annyira elgyöngült, hogy maga kocsiba sem

¹ Magyar Orsz. Lvtár. A királyi biztosok 1627 aug. 25.

² Magyar Országos Lvtár. Proposita puncta s. C Mti 1627 sept. 21.

³ Londorf III. 931. Bethlen I. Károly angol királynak 1626 nov. 4.

⁴ Leuker levele Miksának 1626 nov. 25., dec. 9. és 16. — A dalmáciai provveditore a dogénak. 1626 nov. 23. A provveditorenak adott rendelet 1626 dec. 4. és 13. — Peblis levele 1626 decemb. 15. ÓVÁRYNÁL.

bírt ülni, hanem mások támogatására volt utalva. A mufti talizmánt ajándékozott neki, mely egy papírdarabból állt a korán néhány versével s melyet nyakába akasztva hordott. De bizony ez is megtagadta a hatást s így rosszabb állapotban folytatta, mint megkezdé az utazást.

Kíséretében kilenczven ember, köztük tizenkét kapitánya volt. Egy mindig előre ment azon helységekbe, melyeket érintenie kellett, hogy jöttét jelezze s vendég-szeretetet kérjen. Midőn Dalmácia provedaterója a velencei tanácsot Mansfeld megérkeztéről tudósította, azt a megbízást nyerte, fogadja a legszívesebben s bocsásson hajót rendelkezésére, mely Velenczébe vigye. Mansfeld azonban nem vehette igénybe ez előzékenységet. Mikor Rakovába, Szerajevotól egy napi járásra érkezett, annyira elgyöngült, hogy képtelen volt folytatni az utat. Halála közeledtét érezve, tollba mondotta végrendeletét, melyben gondoskodott régi szolgálairól s néhány kipróbált tisztjéről, kiknek bizonyos összegeket rendelt magánvagyonából. Ellenben többi tiszteit és katonáit követeléseikkel az angol és a francia királyokhoz utasította. Abbeli óhaját is kifejezte, hogy holttestét a velencei köztársaság területén takarítsák el.

A végrendeletet 1626 november 29-én tették papírra. Mansfeld azonban nem írta alá s már másnap meg is halt. Kísérői a tetemet Szerajevóban bebalzsamoztatták s onnan Spalatoba vitték, hogy ott töltsék a vesztegzár-időt, mielőtt Velenczébe indulnak. Pablis ezredes, a végrendelet végrehajtója, megkérte Pisani velencei tengernagyot, rövidítse meg a vesztegzár-időt. Azt felelték neki, hogy kívánságát nem lehet teljesíteni, ha a holttestet is magával akarja vinni. A kíséret tehát a tetemet Spalatoban hagyta, maga pedig Velenczébe utazott. A holttest fekete bársonnyal bevont koporsóba tétetett s úgy takarított el.

Igy Mansfeld hányatott életének viszontagságai után Spalatoban talált örök nyugalmat.*

Végrendeletében Pablis ezredest jelölte meg bizalmas emberének, aki be van avatva viszonyaiba az angol és a francia királyokhoz, valamint az erdélyi fejedelemhez, a ki tehát helyette folytatni fogja az utat a francia udvarba, míg Dublier kapitány Londonba megy. Mindkettőnek az volt feladata, hogy sürgessék ama csapatok kielégítését, melyek Mansfeldet Magyarországra követték. Valószínűleg hasonló megbízás jutott Furenzo ezredesnek Velenczénél.** Pablis és Dublier küldetésének azonban aligha volt eredménye, mert Mansfeld csapatai nem kaptak semmit. Velenczében Bethlen Thurn gróf és saját konstantinápolyi követe útján sürgette az ígért segély utólagos kifizetését, de itt is sikertelenül. A fejedelem később azt a vádat emelte a köztársaság ellen, hogy ígéretét be nem váltotta s ezzel kényszerítette őt a császárral való megbékülésre, mi ellen azonban a tanács ünnepélyesen felszólalt s e tiltakozását a bécsi udvarral is közölte. Igaz ugyan, hogy írásbeli ígéretet Velenczétől Bethlen pénzbeli segélyre nem kapott. De a köztársaság mégis arczul ütötte az igazságot, mikor kereken megtagadott mindent, mert a mit csak tehetett, megtett, hogy Bethlent a támadásra sarkalja, s őt a császár ellen felbujtsa. 1624 óta Velencze minden lehetőit elkövetett ez irányban s konstantinápolyi követe, Giustinian, nem fösvénykedett a biztatások, ígéretök és apróbb szolgálatok tételével.

Nem oly fukarul, mint Bethlen irányában, viselte magát a velenczei tanács a Mansfeldnek engedélyezett fizetés kiutalványozásában. A haláláig esedékes összeget azonnal

* Zarái és spalatói levelek 1626 dec. havából. Peblis levele Pisani tenger-nagynak 1626 dec. 15. Peblis 1627 jan. 12-én azt írja a dogénak, hogy Mansfeld nov. 30-án halt meg. Mansfeld halála

összes körülményeiről első hiteles felvilágosítást ÓVÁRY id. művének hivatalos okmányai és Peblis levelei nyújtanak.

** Mansfeld végrendelete ÓVÁRYnál.

kiadták kísérőinek.¹ Thurn akkor benyújtotta lemondását s Velence szolgálatából azzal indokolta kilépését, hogy a dán királyhoz akar csatlakozni, kinél talán azon állásba juthat, mely a szintén elhunyt weimari herczeg halálával megüresedett. Készségesen megadták neki a kért fölmentést.

XVIII.

Törökország ez időben szintén békét akart kötni Ferdinánddal,² ki fegyverszünetre lépett vele. A békés szándékokat azonban Bethlen meg igyekezett hiusítani s mint 1624-ben, úgy most is azt híresztelte, hogy ő maga csupán fegyverszünetet, nem pedig békét kötött. Midőn híret vette, hogy Keresztély dán király a Quadttal folytatott tárgyalások következtében Konstantinápolyban 30.000 talért utalványozott neki, megbizottjával a pénzt elhozatta. Ugyan ez az ember azt mondta Roenak, hogy a fejedelem nem békét, hanem csak fegyverszünetet kötött a császárral, még pedig az időközben elhunyt weimari herczeg, a dán követ, Csehország és Morva képviselőinek beleegyezése mellett. Mindez nem volt ugyan igaz. De Bethlen részéről az efféle ámtások annál igazoltabbak voltak, s mert különben is utalhatott Mansfeld küldetésére, a mely a háború folytatására irányult. Ha segélyben részesült volna, kész lett volna újabb támadásra, akár csatlakoznak hozzá a törökök akár nem, ámbár mindenesetre óhajtotta, hogy Roe ezen segély végett is közben járjon a portánál. Csak-hogy Roe alaposan ismerte a helyzetet s tudta, mennyire óhajtják a törökök a békét. Kevés bizalma volt tehát a sikerben.³

¹ ÓVÁRY id. műve 232—3. és 235. — ROE: Wake levele 1627 jan. 23.

² Mansfeld tisztjeinek levele 1627 jan. 12. ÓVÁRYNÁL.

³ ROE 597. — ÓVÁRY 694. — Padavin a dogénak 1627 jan. 20. — Magyar Orsz. Levéltár Pázmány levele Ferdinándnak 1627 jan. 9.

Mindazonáltal ő is, Hága is, ki buzgón támogatta, hozzá láttak a munkához, mely pillanatnyilag eredményesebbnek ígérkezett, mint képzelték. Mert mikor Bethlen újabb követe útján fölkerlte a portát, tartsa készen a jövő tavaszra csapatait, a miniszterek megbízták a budai basát, indítson nagyobb arányú készülődéseket, mint tavaly s időközben nyújtsa hosszú pórázra a császárral való alkudozásokat. Roe a törököket e szándékukban megerősítette,* s a kaimakámmal folytatott beszélgetésében ráutalt ama nagy veszélyekre, melyek Törökországot a Habsburgok részéről fenyegetik.

A velencei követ azonban nem bízott a porta ígéreteiben, hanem úgy vélekedett, hogy Bethlent nem fogja megsegíteni; csak bele akarja hajszolni a háborúba azon titkos célzatból, hogy maga annál előnyösebben megaludhassék a császárral. Utóbb Roe is élt e gyanupörrel, különösen mikor híre járt, hogy a béke Ferdinánddal tényleg már megkötöttet. Éles szavakban kérdőre vonta tehát a kaimakámot, kitől azonban a legmegnyugtatóbb nyilatkozatokat vette. Ez utóbbi nem tagadta ugyan, hogy előkészületek folynak a békekötésre, de ezt a mufti és más előkelő egyéniségek azon óhajával indokolta, hogy mindenek előtt az ázsiai bonyodalmaknak kell véget vetni. Megjegyzé azonban, hogy Murteza basa az alkudozásokhoz olyan utasításokat kapott, melyek bizonyosan szakításra fognak vezetni, mert Ferdinándtól nemcsak évi adót és a Budához tartozó területek átengedését kellett követelnie, hanem azt is, hogy a császár béküljön meg a keresztény hatalmakkal s helyezze vissza pfalzi Frigýest ősi birtokába.**

1627 martius havának vége felé végre eljutott Konstantinápolyba a jelentés, hogy Bethlen békét és nem fegy-

* ROE 599—603. — ÓVÁRY 693—699. ** ROE 615—18. — ÓVÁRY 699—701.

verszünetet kötött a császárral. A fejedelem követe nem akarta bevallani, hogy a hír igaz, de Roe sürgetéseire félig-meddig elismerte, a francia királyra hárítva a felelősséget, ki ígéreteinek megszegésével kényszerítette Bethlent a békére. Roe azt felelte, hogy XIII. Lajos nem tagja a hágai szövetségnek s így nem is vállalt kötelezettséget Bethlen irányában, ellenben — mondá — Dánia és Németalföld eleget tettek kötelezettségöknek, mi azonban tudvalevőleg csak igen csekély mértékben történt. Azzal vádolta tehát Bethlent, hogy tisztességtelen játékot űzött, hisz Velenczétől is akkor sürgetett pénzsegélyt, mikor már békét készült kötni.* E vádak azonban legkevésbé Roe részéről voltak igazoltak, kinek királya, ígéretei daczára, minden támogatás nélkül hagyta Bethlent a háború viharáiban.

Négy héttel később — 1627 junius 19. — Bethlennek egy követe járt Roenál, kitől pénzt és azt az ígéretet kérte, hogy Anglia mielőbb hadat üzen a császárnak. Az angol követnek nem volt pénze. De mivel áztatni akarta a fejedelmet, azt válaszolta, hogy mihelyt tényleg megtámadja a császárt, megkapja tőle a kívánt összeget.** Mikor Bethlen Roe e nyilatkozatáról tudomást nyert, s mellékesen értesült arról is, hogy őt szerződésszegéssel vádolja, türelme fonalának vége szakadt. Megbontrámkozásának élesen kifejezést adott az angol követhoz intézett válaszban; utalt a veszélyekre, melyeket 1623-ban és 1626-ban kiállott; panaszszal említé, hogy nem kapott pénzsegélyt a keresztény hatalmaktól, hogy Quadt csak tizenhárom havi távollét után térhetett hozzá vissza, mely időn át nem tudta, hogyan fogadták őt az udvarok, melyeknél megfordult; hogy a csapatok, melyeket Mansfeld és a weimari herczeg az ő segélyére hoztak, alig felét tet-

* ÓVÁRY 704. — ROE 628., 645—46.

** ROE 651—55.

ték a kikötött létszámnak; hogy az éhség és mindenféle nélkülözés e sereget is képtelenné tette a szolgálatra, a két vezér egyenlensége pedig minden hadműveletet megghiúsított. Tehetett-e egyebet, mint alkudozásba lépni az ellenséggel? Nem őt kell szerződésszegéssel vádolni, hanem azokat, kik a legválságosabb helyzetben* segítség nélkül hagyták.

Roe, a ki régebben is rossz embere volt Bethlennek, e levél vétele után, melyet némileg teljes szakításnak tekintett, azzal vigasztalta magát, hogy a fejedelemben tulajdonképen sohasem lehetett bízni. Különben sem ismerte a helyzetet s a legneveltségesebb híreknek is hitelt adott. Így a már fentebb említett Juszuf aga figyelmeztette volt, ne bíznék Bethlenben, ki most már tehetetlen is, mert a magyarok és erdélyiek letették a békeszerződésben a kikötött esküt, ki is állították a kívánt reversálisokat s nem fogják újabb támadás esetén a fejedelmet segíteni. Roe ezt is készpénznek vette s ez értesülések alapján ítélte meg Bethlen helyzetét. Mindazonáltal 1627 július 10-én Conway államtitkárnak a többek közt ezeket írta: «Megvallom, hogy Bethlen könnyelműsége a legcsekélyebb bizalomra is érdemetlen; de minden eszközt a maga természetes mineműsége szerint kell használni. Ha Bethlen biztosan tudja, hogy pénzt és segítséget kap, mindvégig kitartó marad.»** Roe ezzel maga elismeri, hogy mégis lehet Bethlenben bízni, csak meg kell tartani azon kötelezettségeket, melyeket irányában vállaltak.

E közben a béketárgyalások a császár és a szultán közt a keresztény követek minden áskálódása daczára megindultak. A porta talán még késedelmeskedett volna, de Lustriennek, a császár állandó követének, elszánt föllépése megértette vele, hogy más húrokat kell pengetnie, míg

* ROE: Bethlen Roenak 1627 sept.

** ROE: 655—7., 659—61.

a veszély, mely Ázsiában fenyegeti, elhárítva nincs. Lustrier azt mondta, hogy neki mindegy, akár békét akár háborút kíván a porta, csak válaszszon mielőbb a kettő között. Ilyen merész szavakhoz nem voltak szokva Konstantinápolyban; belátták, hogy a kétes játéknak véget kell vetni s békét kell kötni, minthogy komolyan úgy sem gondolhattak háborúra. Meghagyták tehát a budai basának, ki a béketárgyalások vitelével megbízott, ne húzza-halaszsa, hanem siettesse befejezésüket.¹ Megbízásához képest a basa 1627 martius havában fölkerlte a bécsi udvart, hogy Althan grófot küldje ki a tárgyalásokra, Esterházy nádor pedig ne vegyen bennök részt, kétséggkívül azért, mert a nádor ellenséges indulata Bethlen iránt² köztudomású volt.

Althan gróf akkor Komáromban tartózkodott s mindenféle támadáson és rajtaütésen törte fejét a törökök ellen. Bécsből azonban meghagyták neki, maradjon nyugton, mert nem akarták a fegyverszünetet megszegni. A budai basával Althan ez időtájt Tudisi nevű embere útján lépett érintkezésbe. Tőle kapta azt a különös értesítést, hogy Murteza bánja a császár elleni támadást s ajálkozik, hogy Bethlent megöleti. Mi igaz volt e hírben és mi nem, azt nehéz kideríteni. De kétségtelen, hogy Murteza a hadjárat balsikere után a saját biztonsága iránt aggodalmakat táplált s Althan véleménye szerint is kész volt, Konstantinápolyban levő ellenségeinek netaláni merényleteit Abaza — az ázsiai lázadó — példájának követésével megelőzni. Althan mindenesetre vonzó erőt gyakorolhatott az elégedetlen vagy tervezgetéseiben csalódott egyénekre, mert ugyanakkor a svéd szolgálatban álló fiatal Thurn gróf is bizalmával tisztelte meg s ajálkozott, hogy a császárnak különös szolgálatokat tesz, ha kegyelmet kap tőle.³

¹ Giustinian a dogénak 1627 mart. 13. és 16. és jun. 26. — RoE 648—9. és 631. s köv.

² Münchener állami levéltár. Leuker a választónak 1626 mart. 31.

³ Münchener állami levéltár. Leuker a választónak 1627 mart. 10. és 24. és april 14.

De a bécsi udvar nem érezte magát indíttatva Althant nevezni ki a béketárgyalások vezetésére. Nem küldte ugyan ki a nádort sem, de jelentékeny befolyást engedett neki, mert az utasítás, melyet a biztosok kaptak, kétségkívül az ő tanácsai szerint készült. A nádor azt ajálotta, ⁺ hogy a zsitva-toroki békét vegyék alapul s ennek megfelelően a keresztény foglyok szabadon bocsátását, Vác s általában mindazon helyek visszaadását követeljék, a melyeket a törökök azóta szerződésellenesen elfoglaltak s adófizetésre kényszerítettek. Ajálotta továbbá, hogy a törökök által portyázásaik közben okozott károk megtérítését sürgessék, de csak színleg, hogy ezzel más engedményeket eszközöljenek ki. Ezúttal nem akarta Esterházy megengedni, hogy Bethlen követei mint közvetítők részt vegyenek a tárgyalásokban; egyszerűen néma tanúk legyenek vagy legfőllebb akkor emelhessenek szót, mikor a törökkel kötött béke végrehajtására kerül a tanácskozás sora.

A tárgyalások Szőnyben, Komárom közelében vették kezdetüket. Ferdinánd részéről kiküldettek Sennyey püspök, a magyar kancellár, Esterházy Dániel királyi tanácsos, Koháry Péter a Dunáninnen kerület alkapitánya, Questenberg Gellért, az udvari hadi tanács tagja. A törököket Murteza basa, a budai mufti, a ki egyszersmind Murteza helyettese volt, az egri basa, az esztergomi és szolnoki bégek, a budai aga s végül az erdélyi fejedelmet Toldalaghy képviselték. A nádor ajálotta feltételek mellett Ferdinánd meghagyta követeinek, hogy feltételül tűzzék ki azt is, hogy a szultán, mihelyt a békeszerződést szentesítette, török követet küldjön Bécsbe s így viszonzza Kurz konstantinápolyi követségét.

De mindjárt eleinte kitűnt, hogy a törökök sem az elfoglalt helyek visszaadása sem az udvariasság kérdésében

* Kismartoni levéltár: Memoriale Palatini 1627 ápril 6.

207. laphoz

GABRIEL BETHLEN, D. G. TRANSILVANIAE PRINCEPS, PARTIUM VN-
GARIAE REGNI DOMINUS ET SICULORUM COMES. ac:

CONSILIO FIRMATA DEI: Dux inclite BETHLEN,
Symbolon hoc magni muneris instar habes
Consilijs, veluti sapiens Dux, utere sanis,
Omnis et in tuto summa salutis erit

E. Kistner del.

D. M. C. B.

BETHLEN GÁBOR MEISSNER ÁLTAL KÉSZÍTETT ARCZKÉPE.

Gróf Apponyi Sándor birtokában levő egykoru rézmetszetről.

nem lesznek engedményre birhatók s ép oly kevésbé fognak Bécsbe követet küldeni, a mint nem adnak vissza egyetlen falut is. Midőn Ferdinánd erről értesült, annyiban engedett, hogy felhatalmazta követeit, hogy két követség útnak indítását pendítsék meg; egyik Bécsből Konstantinápolyba, a másik a szultántól a császárhoz küldessék s mindegyik a szerződés szentesített példányát vigye magával. Vácztól is kész volt lemondani; ellenben azt kívánta, hogy a törökök legalább azon helyeket bocsássák vissza, melyeket 1623 óta behódoltattak. De végszükség esetén követei ettől is elállhattak, csakhogy ez esetben jelentsék ki, hogy Ferdinánd fentartja magának a jogot, hogy az esetre, ha Bethlen megint megszegi a békét, elvehesse tőle azon egész területet, mely előbb Magyarországhoz tartozott. Végül meghagyta biztosainak, követeljék azt, hogy jövőre a két uralkodó — a császár és a szultán — érintkezése a teljes egyenlőség alapján történjék. Ha Murteza a feltételeket el nem fogadja, Ferdinánd a tárgyalásokat megakart szakítani, hogy Konstantinápolyban folytattassanak.

Ezzel Murtezát akarták megfélemlíteni, ki ha a tárgyalások a török fővárosba helyezettnek át, elesett volna a szokásos ajándékoktól. A fenyegetésnek volt is hatása, mert az alkudozások — 1627 augusztus végén — csakugyan kedvező folyamatot vettek. Határozatba ment, hogy a zsitva-toroki s a későbbi bécsi, komáromi és gyarmati békeszerződések érvényben maradjanak, a mennyiben a jelen szerződéssel nem módosíttatnak. A két szerződő fél tényleges birtokviszonyaiban változás nem történt; a törökök nem bocsátották vissza Váczt, s ép oly kevésbé mondtak le a jogról, hogy a behódoltatott helyeket megadóztassák.* Csakhogy mindkét kérdésben nem ez volt utolsó szavok, hanem a további megegyezés a két császár közti alkudo-

* A török adózási viszonyokról SALAMON Ferencz: Magyarország a török hódítás korában.

zásokra tartatott fenn. Ellenben mindkét fél belenyugodott, hogy a horvát határon az előbbi szerződésekkel ellentétben épített végházak lerontassanak, azon foglyok, kik az utolsó fegyverszünet óta ejtettek, váltság nélkül szabadon bocsáttassanak, a többiek pedig — ember emberért — kicseréltessenek; végül egy kis maradék a nádor és a budai basa által megállapítandó váltságért adassék ki. Megállapodtak abban is, hogy négy havi határidőn belől mindkét császár ünnepélyes követséget küldjön egymáshoz, hogy Ferdinándé 1628 január 2-án Szőnybe, a szultáné ugyanakkor Almásra érkezzék és egy közbe eső helyen a békeokmány ratifikációját kicseréljék, mire azután mindegyik folytassa útját a barátságos uralkodóhoz, kinek megfelelő ajándékot vigyen.*

Bethlen követei útján Konstantinápolyban valamint Szőnyben oda dolgozott, hogy a tárgyalások sikeres folyamatát meghehítsa. Először is nem tűrte, hogy ama néma szereppel megelégedjenek, melyet a nádor kijelölt számukra. Azt követelte, hogy őt is befoglalják a szőnyi békébe, mibe a nádor semmi áron sem akart egyezni. Utóbb óva intette a budai basát a béke megkötésétől, s a tárgyalásokat a legnagyobb balgaságnak nevezte, minthogy a helyzet alakulása Magyar- és Németországban egyaránt azt jelzi, hogy nem tanácsos békét kötni. Ugyanakkor azonban írt az esztergomi érseknek is s értésére adta, hogy a szultánt Ferdinánd abbeli előkészületei, hogy csapatait Magyarországon helyezze téli szállásba, annyira megharagították, hogy 10.000 tatárt hívott fegyverbe s ezen sereg valamint további 70.000 tatár számára Erdélyen szabad átvonulást kért s a támadással nem fog sokáig késni.**

* KATONA közli a békeokmányt aláírva Ferdinánd által 1627 sept. 10-én. Ugyane keletű a bécsi állami levéltárban levő másolat, míg az a példány, mely a magyar Orsz. Lvtárban van, sept. 13-án

kelt. Ha az aláírás e napok egyikén történt, a békének augusztus végén kellett megköttenie.

** Kismartoni levéltár. A király megbízottai számára adott utasítás. 1627

Noha a fejedelem az alkudozások meghiusítására irányuló szándékaival nem boldogult, majdnem elérte azt, hogy függetlensége a szőnyi tárgyalásokban elismertessék. Ferdinánd kész volt mint Magyarország királya lemondani jogairól Erdélyre s azt semleges területnek elismerni, ha a törökök ugyanez engedményt teszik. Ha ezek hozzájárultak volna, úgy Bethlen Gábor politikai eszménye valósult s Erdély önállósága jogérvényt nyert volna; Murteza basa azonban nem akart a király meghatalmazottainak e javaslatához járulni.

A mint ezt Bethlen megtudta, nagyon elkeseredett s neheztelésének a budai basához írott levelében kifejezést is adott. Azzal fenyegette, hogy ha el nem ösmeri Erdély függetlenségét, ezzel az erdélyieket Ferdinánd karjaiba hajtja, mert attól fognak félni, hogy a porta titkos terveket forral szabadságaik ellen. Hogy Bethlen,* ki a szultántól kapta a fejedelmi méltóságot, melyet neje számára is ép akkor kért tőle, ilyen elszánt hangon mert szólani, az annak bizonyítéka, hogy éles elmével kellően fölismerte a török birodalom bomladozó állapotát. Mivel Szőnyben azt, a mit óhajtott, elérni nem bírta, kívánsága oda irányult, hogy legalább követe, Toldalaghy, is aláírja a török békeszerződést. Ezt csakugyan megtette. De mikor Questenberg meglátta, azt kérdezte Toldalaghytól: ő is török-e? A tagadó válaszra Questenberg és társai kijelentették, hogy aláírását már azért sem tűrhetik, mert Ferdinánd külön békét kötött Bethlennel. Hosszas vitázás után a törökök és Toldalaghy engedni kényszerültek s a fogalmazvány újra lemásoltatott. Az új példányt az erdélyi követ már nem írta alá.**

aug. 17. Minő választ adjanak a császár nevében Tassy Gáspárnak, a nádor titkárának. — Magyar Orsz. Lvtár Bethlen Pázmánynak 1627 aug. 29. — Gyulafehérvári káptalani levéltár. Bethlen Murteza basának 1627 aug. 12.

* Gyulafehérvári káptalani levéltár. Bethlen Murtezának 1627 sept. 14. Bethlen Toldalaghynek 1627 sept. 14.

** Münchener állami levéltár. Leuker a választónak 1627 sept. 22.

A keresztény követek Konstantinápolyban ekkor arra irányozták erőfeszítéseiket, hogy a megkötött békeszerződés szentesítését meghiúsítsák s Bethlen e célra küldött követe¹ útján ugyanezt tette. Keresztély herczeg, Magdeburg administratora, hasonló szellemben dolgozott, mert ő akarta a Mansfeld s a weimari herczeg halálával vezető nélkül maradt német csapatok parancsnokságát átvenni.² Ez okból Bethlenhez utazott és csak tőle tudta meg — 1627 sept. —, hogy időközben békét kötött Ferdinánddal, s hogy a dán király magára maradt a küzdelemben. Hogy az ebből származható veszélyt lehetőleg mérsékelje, az administrator még Erdélyből írt Roenak, hiúsítsa meg a béke szentesítését, hogy a császár kénytelen legyen csapatai egy részét a török határszélen hagyni.³ Roe nyomban fölkereste a kaimakámot s a béke ellen beszélt, de nem ment semmire.⁴ A szultán a békeokmányt jóváhagyta, de oly módon, mely a császár azon kívánságával, hogy a két uralkodó paritása elismertessék, homlokegyenest ellenkezik. A török szentesítő okmányban olyan kitételek és fordulatok voltak, melyek Ferdinánd császárt a kérelmező fél s az alárendelt fejedelem színében tüntették föl. A szultán azt sem akarta engedni, hogy a követek, kik a szerződés két szentesített példányát Bécsben és Konstantinápolyban átnyújtják, egyenrangú egyéniségek legyenek. Valami jelentéktelen állású embert akart Bécsbe küldeni. Lustrier tiltakozott ez önkénykedés ellen, sőt a bécsi udvari hadi tanács azt javasolta, hogy alárendelt egyént el sem kell fogadni.⁵

Ez a kilátás a portát épen nem tette volna udvaria-

¹ Mikó Ferencz.

² A szövetséges fejedelmek, főleg a dán király az administratorra ruházták át a parancsnokságot, mit ez utóbbi irásban jelentett Bethlennek. Bethlen levele Ormánszkynek 1627 sept. 6. Szász állami levéltár.

³ ROE id. műv. Wake Roenak 1627 jun. 1. — Az administrator Roenak. 1627 sept. 28.

⁴ ROE 700. és 708.

⁵ Kismartoni levéltár. A hadi tanács véleménye u császárnak 1627. — Giustinian a dogénak 1627 nov. 16. és dec. 11

sabbá. Csakhogy idő közben híre érkezett a dán király teljes vereségének, sőt jelentették azt is, hogy Németországban nem sokára létrejön az általános béke. Erre a törökök is megjuhászodtak s készek voltak a szőnyi felteteleket változatlanul szentesíteni. De nagyon fájt szívöknek, hogy nem éreztethették gőgjöket a császárral nyíltan, és hangosan hirdették, hogy az első alkalom adtával majd másképp viselik magokat.

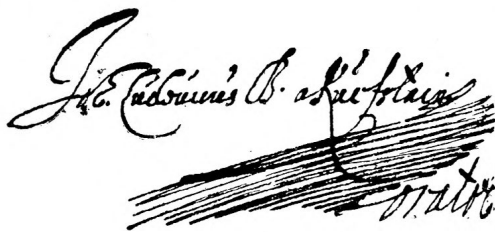
A békében kikötött követséget Ferdinánd császár-király báró Kufsteinra ruházta, ki egykor protestans pártvezér volt, de utóbb kath. hitre tért s a császár szolgálatába állott. Kufstein 1628 június 20-án indult útnak s Szőnynél találkozott a szultán követével, Redseb basával, ki onnan Bécsbe, a császári követ pedig Budára utazott. Itt Murtezának ajándékot nyújtott át, melylyel azonban a basa török szokás szerint épen nem volt megelégedve. Kufstein november 25-én érkezett Konstantinápolyba, hol mindenütt rossz indulattal és zsaroló szándékkal találkozott. A három első napot lakásán kellett töltenie, mintha fogva lett volna; csak a dragomannal és az udvarmesterrel érintkezhetett. Panaszára a fogságnak véget vetettek ugyan, de azután is a lehető tiszteletlenül bántak vele. A nagyszámú és gyönyörű ajándékért, melyet a szultánnak s az egyes minisztereknek átnyújtott, még egy pár udvarias szóra sem méltatták; ellenkezőleg mindenki elégedetlen volt azzal, a mit kapott s egyre többet követelt.*

A beszéd, melyet Kufstein a szultánhoz intézett, s melyben a Szőnyben függőben hagyott ügyek rendezését s főleg Vác visszaadását követelte, még kevésbé tetszett a törököknek. Sőt a nagyvezér annyira vitte a durvaságot, hogy megtiltotta a követnek karácsony harmadnapján a

* Khevenhiller xi. 253. s köv. Az aranyozott ezüst edény, mely a szultánnak átnyújtott, 524 márkányi nehéz volt. Bécsi állami levéltár. Kufstein beszéde a szultánhoz 1628 dec. 5. — ÓVÁRY 741. s köv. — Khevenhiller 721. s köv.

templomba menetelt; egyenesen halállal fenyegette, ha e parancsnak nem engedelmeskedik. Kufstein e bánásmód miatt a nagy muftinál emelt panaszt, sőt egyszer annyira megemberelte magát, hogy hadüzenettel fenyegette a nagyvezért. Már azt hitte, hogy a fenyegetés hatott, mikor egyszerre újra megtiltották neki a lakásából való távozást s háza elé jancsár-őrséget állítottak. Tiltakozásaira a nagyvezér vagy azt felelte, hogy internálását a szultán rendelte el vagy azt, hogy ez személyes biztonsága érdekében történik. A török követ, ki ugyanekkor Bécsben időzött, szintén nem valami nagyon kegyelmesen fogadtatott ugyan, de ilyen bánásmódban természetesen nem részesült. Csak 1629 martius havában enyhítették Kufstein fogságát s néha-néha megengedték, hogy lakásáról távozzék. Később a bosszantások egészen megszűntek, mert a nagyvezér a perzsa háború következtében Ázsiába ment s a kormányzatot Konstantinápolyban ismét a kaimakám vezette.

Vele kezdte meg Kufstein a tárgyalásokat azon pontok ügyében, melyek Szőnyben el nem intéztettek. De

48. KUFSTEIN LAJOS ALÁÍRÁSA.

egy pillanatig sem táplálhatta a reményt, hogy akár csak a legapróbb engedményt ki fogná eszközölhetni. Mikor Konstantinápolyba az a hír érkezett, hogy Bethlen nehéz

beteg, a porta attól kezdett félni, hogy halálát a császár a maga hatalma gyarapítására használja fel, s hogy e célból már is szaporítja hadait Magyarországon. A kaimakám a hadak visszahívását követelte tehát Kufsteintől, ki egész higgadtan azt felelte, hogy ő nem adhat utasítást császári urának, mit csináljon. Ekkor a kaimakám új kívánsággal állt elő. Azt mondotta, adja vissza a császár

mindazon helyeket, melyek valaha török kézben voltak, a többek közt Érsekujvárt és Füleket is. Kufstein erre szintén találóan megfelelt. Azt mondotta, hogy ugyanily jogcímen kívánhatná a császár az összes helyeket le egész Konstantinápolyig s midőn a török azzal vágott vissza, hogy ez a vidék a görögöké, nem pedig a németeké volt, Kufstein nem találta jogosultnak a megkülönböztetést, mert görögök és németek egyaránt keresztények. Végre is minden eredmény nélkül kellett a tárgyalásokat megszakítani; a porta még a legutóbb ejtett foglyok szabadon bocsátását is megtagadta, szóval a szőnyi békekötéssel alkotott helyzet nem szenvedett változást.

Mielőtt Kufstein elkérte elbocsátó levelét, a kaimakám még némi ajándékot igyekezett tőle kizsarolni s ismételte azt, mit már a nagyvezér állított, hogy azok az ajándékok, melyeket a szultán küldött a császárnak, sokkal nagyobb értékűek. A követ, ki időközben Bécsből megkapta a török ajándékok jegyzékét, bebizonyíthatta, hogy a császár küldeménye legalább is volt olyan értékes, mint a szultáné, miért is a kaimakám igényeit megbotránkozással utasította vissza. 1628 aug. 18-án búcsúzott el Konstantinápolytól s indult haza felé, de a kaimakám, ki szertelenül dühösködött, hogy új ajándékot nem tudott tőle kicsikarni, útközben feltartóztatta azon ürügy alatt, hogy fegyvert, drága paripát s számos rabszolgát visz magával, melyek kiszállítására nem szerzett jogot. Hasztalan tiltakozott Kufstein ezen kiraboltatása ellen; összes fogadott szolgálit, még szakácsának feleségét is, noha szabadságlevéllel igazolhatták magokat, ott kellett hagynia. Végre nov. 30-án Almáson találkozott a Bécsből visszatérő török követtel. Itt ment végbe kölcsönös kicserélések s átadásuk a reájok váró hazabeli hadcsapat parancsnokának.*

* Khevenhiller XI. 733—9.

A török követség Bécsben tartózkodása minden hasonló incidens nélkül folyt le. Kellően gondoskodtak szükségleteiről s ellátására az udvar számos terményajándékon kívül naponként száz birodalmi tallért fizettetett ki neki. A császár tudatta Redseb basával, hogy a még vitás békepontozatok kiegyenlítését további tárgyalásoktól reméli, melyeket a budai basával óhajt folytatni. Mikor a követ a császári családtól ünnepélyesen elbúcsúzott, lakásán ajándék várta, mely tizenkét ezüst findzsából, két nagy serlegből és egy kannából állt. Mindenesetre kellemesebb emlékekkel térhetett tehát haza, mint Kufstein.*

XIX.

Kevéssel a szőnyi béke megkötése után s így jóval szentesítése előtt Esterházy nádor azt a hírt vette, hogy Bethlen elvesztette a porta kegyét, mert nem tartotta meg ígéreteit, melyeket katonai támogatásban való részeltetése esetére tett s mert Moldva meg Havasalföld vajdái azt a panaszt emelték ellene, hogy hajdúságot küldött országukba s adófizetésre kényszeríti őket. Sőt nem csak ezt tette, hanem Sándor vajdát Havasalföldből elkergette s a porta egyideig kénytelen volt némán tűrni a dolgot. Mikor tehát Ferdinánd a Konstantinápolyba készülõ Kufstein utasításai tárgyában véleményt kért a nádortól, ez azt tanácsolta, hogy minden áron oda kell mûködni, hogy a porta bizalmatlansága Bethlen iránt fokozódjék, mi végbõl közölni kell a törökökkel, hogy a fejedelem idõnkint minõ ajánlatokat tett a bécsi udvarnak.**

A hírt, hogy Konstantinápolyban Bethlen iránt ellen-

* Khevenhiller XI. 740—4.

** A közös hadügyminisztérium levéltára. A nádor véleménye, milyen utasítást kapjon a konstantinápolyi követ. 1628 mart. 7.

séges hangulat kapott lábra, nemsokára Szombathelyi is megerősítette. Ez az ember jó sok időt töltött a fejedelem szolgálatában a török fővárosban, de mikor hazájába visszatért, az udvarnak ajálotta fel magát, a mint mondotta azért, mert nem akar olyan fejedelmet szolgálni, a ki állhatatosan a császár megrontásán dolgozik. Fölkereste tehát a nádort s hosszasan elmondotta neki Bethlen áskálódásait.*

Az udvari hadi tanács, melyhez a császár Szombathelyi előterjesztéseit véleményezés végett áttette, javaslatait túlságosan kalandosaknak találta s csakugyan azok is voltak. A többek közt azt tanácsolta, lépjen az udvar szövetségre a moldvai és havasalföldi vajdákkal Bethlen ellen. Hogy ezt a porta megtűrje, azt a hadi tanács sem hitte, mely gyanúsnak tartotta azon állítást is, hogy Bethlen annyira gyűlölt egyéniséggé vált volna Konstantinápolyban, mint Szombathelyi hirdette. A hadi tanács általában ellenezett minden olyan lépést, mely akár a fejedelemmel akár a portával is összeütközést idézhetett volna fel vagy a szőnyi béke szentesítését zavarhatta volna.**

Bécsben tehát hidegvérrel mérlegelték Szombathelyi terveit s nem követték csábításait. Nem így cselekedett a nádor, ki mint heves, szenvedélyes ember annyira a Bethlen iránt való gyűlölség hatása alatt állt, hogy a legképtelenebb állításokat is készpénznek vette, mihelyt azt hitte rólok, hogy árthatnak a fejedelemnek, kit ép oly veszedelmesnek tartott mint a törököt s kiről váltig hirdette, hogy békebiztosításait sohasem tartotta meg s minden alkalmat felhasznál újabb támadásokra. Mintha az udvar Bethlen irányában nem ép oly kétszínűen, néha hitszegően

* Közös hadügyminiszterium levéltára. Princeps Bethlen in porta ottomanica cur jam sit invisus et suspectus. Ugyanott Szombathelyi levele Ferdinándnak. 1628 majus 6.

** A közös hadügyminiszterium levéltára. A hadi tanács véleménye Szombathelyi javaslatairól.

járt volna el, még pedig sokszor csakis a nádor sürgetésére !

Esterházy azon meggyőződésben élt, hogy tartós békét csak Bethlen letétele esetén remélhetni, ha ugyan az új fejedelem a keresztényekkel, nem pedig a törökökkel fog rokonszenvezni. Szombathelyi közleményei sokkal inkább hizelegtek dicsvágyának, — mely titkon ugyan, de nagy erővel élt benne s már számba vette azon lehetőséget is, hogy magának szerezheti meg az erdélyi fejedelmi méltóságot, — semhogy e gyanus egyén további szolgálatairól lemondott volna. Konstantinápolyba küldötte, hogy a képzelt viszályt a porta és Bethlen közt szítsa és fokozza s tudassa a nagyvezérrel, hogy a fejedelem ismételve ajálkozott a császárnak Törökország megtámadására. És pedig először akkor tette ezt, mikor II. Ozmán szultánt megölték, azután az utolsó háború alkalmával, midőn késznek nyilatkozott török segélyhadait megsemmisíteni, ha a császár örök időkre szövetséget köt vele Törökország ellen s ha az összes hódításokat neki engedi át. Sőt a fejedelem a legutóbbi békealkudozások közben is szövetséget ajánlott a nádornak, biztosítván őt, hogy három év alatt kiűzi Magyarországból a törököt. Végül a nádor az írásbeli utasításban,* melyet Szombathelyinek adott, megjegyzé, hogy Bethlen utódjára nézve a bécsi udvar és a szultán közt előleges megegyezést kell létesíteni s Kornis Zsigmondot és Szilvásy Boldizsárt említé olyan jelöltekül, kiket Ferdinánd elfogadni hajlandó.

Hogyan teljesítette megbízását Szombathelyi, nem tudjuk. Roe és Giustinian jelentései kétségtelenné teszik, hogy 1627 tavaszán Konstantinápolyban megnehezteltek Bethlenre, mert Sachin-Giraj tatár khámmal, kit a szultán ellenségének tartottak, érintkezésbe lépett. A keresztény

* Kismartoni levéltár. A nádor titkos utasítása a saját konstantinápolyi követe számára. Hogy ez Szombathelyi volt, kitűnik PRAY II. 174.

követek áskálódásai nagyban élesztették a porta haragját, kik nem bocsátották meg Bethlennek, hogy békét kötött Ferdinánddal s elvált a tehetetlen hágai szövetségtől. Mihelyt a fejedelem a törökök ezen hangulatáról tudomást nyert, minthogy a császár nagy sikerei Németországban különben is gondot okoztak neki, Toldalaghyt

49. THOLDALAGHY MIHÁLY ALÁÍRÁSA.

küldötte be a portára azon megbízással, hogy minden fölmerült kellemetlenséget eloszlasson s a legnyomatékosabban biztosítsa a törököket a fejedelem törhetetlen hűségéről és ragaszkodásáról. Hogy a konstantinápolyi kormányköröket kiengesztelje s bizalmukat visszaszerezze, állandó követéhez levelet intézett, melyben elmondotta, minő rendkívüli módon megszorodtak Ferdinánd hadai

50. BETHLEN PÉTER ALÁÍRÁSA.

Németországban, hogy Spanyolország s a kath. liga kezét fogott a császárral s így seregök együttevén 150.000 főre megy, melynek egy része Marradas és gróf Mansfeld Farakas vezetése alatt készen áll török területre törni.

Ez adatokat nem koholta, hanem külföldön járó ifjú unokaöcscse, gróf Bethlen Péter kísérőitől hallotta s a jövő bizonytalanságaival szemben a törökhöz való szoros

csatlakozással igyekezett érdekeit biztosítani. Kijelentette tehát említett levelében, hogy minden intézkedést megtesz az ellenség betörésének megghiúsítására, de másrészt várja Murteza csatlakozását is s azt óhajtja, hogy a szultán a fenyegető veszélyekről tájékozva legyen. Üzenetének volt is foganatja. A törökök minden ellenséges gondolattal felhagytak irányában, míg az angol és a németalföldi követben újra föléledt a remény, hogy Bethlen ismét megtámadja a császárt. Különösen Roe tanúsított megint jobb indulatot a fejedelem iránt s kedvezőbben nyilatkozott róla. Toldalaghy egyébiránt azt is mondotta a két követnek, hogy ura nem áll el a hágai szövetségtől, hanem nyomban fegyvert ragad, mihelyt kedvező alkalom kínálkozik.

Erre Roe ismételte azon biztosítást, hogy, ha Bethlen táborba száll, az ígért pénzsegély el nem marad. Egyelőre mindent elkövetett, hogy a török kormányférfiakat a fejedelem javára hangolja.

Ez igyekezetek nem is maradtak meddők. Az összes magyarországi basák és bégek parancsot kaptak, hogy csapataikat készenlétben tartsák.* Maga a kaimakám értesítette Bethlent, hogy 12.000 jancsárt fognak Budára küldeni, s hogy a többi basák és bégek haderejét is tetemesen szaporítják, ha Ferdinánd támadást intéz.** Mindez ugyanazon időben történt, mikor Kufstein a szultánhoz, Redseb pedig a császárhoz küldetett a szőnyi béke szentesítését átnyújtani. Bethlennek teljesen sikerült tehát Konstantinápolyban eloszlatni a bizalmatlanságot, a melyre a nádor oly nagyokat épített. A porta e hangulatváltozása annál fontosabb volt, mert a fejedelem csakugyan magas röptű tervekkel foglalkozott. Negyed ízben meg akarta támadni Ferdinándot s ez úttal nem csupán a törökök, hanem a

* ÓVÁRY 735—7. — ROE 813—15.

** ROE: A kajmakám levele Bethlennek 1628 jul. 24.

svédek segítségét is fel akarta használni, sőt a küzdelmet Lengyelországra is kiterjeszteni.

Gusztáv Adolf svéd király igyekezetei,* hogy Bethlent

51. III. ZSIGMOND LENGYEL KIRÁLY.

a lengyelek ellen való háború eszméjének megnyerje, 1626-ban nem vezettek eredményre, mert akkor a fejedelem nem halaszthatta tovább a Ferdinánd elleni támadást.

* Ez igyekezetekről bő tájékozást nyújtanak SZILÁGYI Sándor különböző kiadványai. Bethlen is küldött akkor követséget a svéd királyhoz. Csak hogy a lengyelek elfogták a követeket s kezökbe kerítették irományaikat.

Az 1626 és 1627-iki hadjáratok mindazon által a svédekre igen kedvező folyamat vettek. 1626-ban Mévánál verték meg a lengyeleket, a következő évben pedig a Dirschaunál ismételve vívott ütközetben kerekedtek felül. A további előnyomulás lengyel földön azonban csak úgy volt lehetséges, ha Gusztáv Adolf megfelelő számú könnyű lovas-sággal rendelkezik s ez okból egyik bizalmas emberét és tanácsosát, Strassburg Pált, ki már előbb is járt Erdélyben, Bethlenhez indította, hogy néhány ezer huszár segítségével küldését eszközölje ki tőle. Oxenstierna kancellár felhasználta ez alkalmat, hogy egészen más irányú ajálatot is tegyen. Azon időben Svédország és Erdély termelte az Európában fogyasztott réznek legnagyobb részét s ha a két ország egymással megegyezett, kényők-kedvők szerint szabhatták meg a réz árát.

Még mielőtt Strassburg Bethlennel találkozott, ez utóbbi sereget szerelt föl, melyet 10,000 emberre becsültek s mely az erdélyi nemesi fölkeléssel s a csatlakozó hajdúkkal napról-napra szaporodott. A fejedelem 1628 július havában a Tisza balpartján, valami tizenkét mérföldnyire Kassától, ütött táborn s szándékait lehetőleg titokban tartotta. Mindenféle mende-monda keringett terveiről; némelyek azt hitték, hogy a lengyelek, mások meg azt, hogy Ferdinánd ellen készül. Bethlen már-már bizonyosra vette Murteza támogatását s épen meg akarta indítani a háborút, midőn Erdélyből rossz híreket vett. Jelentették neki, hogy ellenségei, főleg a katolikusok, gyanús dolgokban törnek a fejöket s új támadását minden áron meg akarják akadályozni. Megtudta egyszersmind, hogy a zaporogi kozákok, a moldvai palatinus, sőt eddigi szövetségese Sachin-Giraj is betörést terveznek Erdélybe s távollétét az ország kifosztására készülnek felhasználni. E komor kilátásokhoz

* SZILÁGYI S. id. m. Oxenstierna levele Betlennek 1628 júl. 28.

GVSTAVVS ADOLPHVS D.G. REX SVEC. GOTH.
ET VAND MAGNVS PRINCEPS. FINLANDIE DVX. ETC.

Paul. Pontius sculp.

Ant. van Dyck pinxit

Mart. vanden Enden excudit Cum privilegio

GUSZTÁV ADOLF ARCZKÉPE.

Egykoru. Van Dyck festménye után készített metszetről.

járult egészségének kedvezőtlen állapota, minek következtében a háborút Ferdinánd ellen el kellett halasztania.

Haza felé indult s útközben Bátorban előde, Báthory Gábor fejedelem, meggyilkolásának tizenötödik évfordulóján a legnagyobb katonai pompa kifejtésével nagyszerű gyászünnepelet tartott. Onnan folytatta útját Erdélybe s Kolozsvárt találkozott Strassburggal, ki elkísérte az oláh határig, miközben ép oly beható, mint érdekes tárgyalásokat folytatott vele, melyekben Bethlen előadta nézeteit

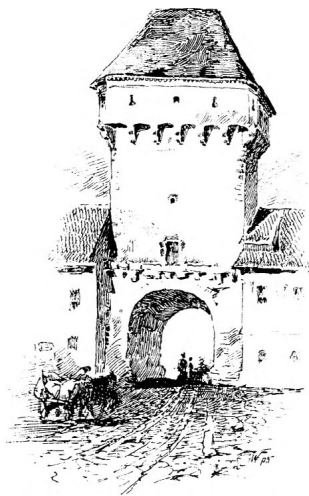

52. KOLOZSVÁR, MAGYAR KAPU.

a helyzetről. Meggyőződése szerint Németország szabadsága veszve van, mert sem Anglia sem Franciaország nem akar belviszályai és rossz tanácsadók folytán megvédéséhez járulni, Velence és Németalföld pedig a maga hasznát lesi, Dániát viszont nem kíséri törekvéseiben siker. Gusztáv Adolf — mondá Bethlen — a szabadulás egyetlen reményhorgonya. Erről az uralkodóról Bethlen a legteljesebb magasztalással szólt s panaszkodva említé, hogy Németországban és másutt oly kevésbé veszik számba Er-

dély és az ő jelentőségét, noha ő volt az, ki vereséget vereségre mért a császári hadseregre. Elbeszélte továbbá, hogy azon fáradozik, hogy a törököt új támadásra ösztönözze; de ha ez a császár és a szultán közt épen mostanában kötött béke miatt nem sikerül, a portát Lengyelország ellen fogja felbujtani. Jelenté egyszersmind, hogy a moszkvai czárbán szövetségese van, kinek követei Kon-

stantinápolyban a portát szintén az említett irányban akarják befolyásolni.

53. HIDKAPU.

A társalgást később, mikor a fejedelem Gyula-Fehérvárra visszatért, folytatták. A beszélgetés különösen Stralsund sorsa körül forgott, melyről ellenmondó hírek jutottak Erdélybe. De a külföldi útjáról épen akkor hazaérkező ifjú Bethlen Péter hiteles jelentést hozott, mely kedvezőtlenül hangzott a császáriakra. Strassburg be igyekezett bizonyítani, mennyire közös érdekekben állana, hogy Gusztáv

Adolf mindenek előtt Lengyelországgal végezhesen, mielőtt más feladatot tűz maga elé. Ezúttal meg is nyerte a fejedelem hozzájárulását, ki addig helytelenítette volt ezt a háborút, mert a svéd királyt azon eszmének akarta megnyerni, hogy közvetlenül Ferdinándot támadja meg. Bethlen meghagyta Toldalaghynak, hogy ne csak a törököket izgassa Lengyelország megtámadására, hanem Cyrill konstantinápolyi patriárkha segítségét is megnyerje, s általában az összes szomszédos országok közös támadását zudítsa a lengyelekre. Radziwil herceget szintén meg akarta nyerni Gusztáv Adolf javára, Cyrill patriárkha segítségével a kozákokat el akarta vonni Lengyelországtól s

223. laphoz

BETHLEN GÁBOR ARCZKÉPE.

Egykoru metszet után

pénzszomjukat a lengyel kolostorok kincseire való utalással vélte fölkelthetni. Nézete szerint Gusztáv Adolfról nem létezett fenköltebb és kivihetőbb feladat, mint az, hogy uralmát a Keleti tengertől a Fekete tengerig terjessze ki. Lengyelország ereje csekély; őt — mondá a fejedelem — egy kiváló szellemű és nevű francia, Rousel Jakab, ki több esztendeig élt amaz országban s a viszonyait alaposan megismerte, behatóan tájékoztatta az ottani helyzetről. Rouseltől egyszersmind megtudta, milyen könnyen más fejedelemre lehetne ez ország koronáját átruházni.*

Mikor Bethlen ilyképen a lengyel korona megszerzésének könnyű voltára irányozta Gusztáv Adolf figyelmét, tulajdonképen inkább magára gondolt. Magának tűzte ki célul e korona megszerzését s hozzá a porta beleegyezését igyekezett kieszközölni. E célra egy francia hugenot-tát használt, a ki felkereste s bizalmát megnyerte. Mint-hogy újra bírta a török miniszterek jóindulatát s a keresztény követek is megint az ő pártját fogták, a szultán teljesíté kívánságait s a tatárok új khámjának, Dsanibek-Girajnak, meghagyta, hogy akár támad akár megtámadtatik az erdélyi fejedelem, a lehető legnagyobb sereggel siessen segélyére. A moszkvai csár Svédországgal és Bethlennel karöltve, szintén rá akart törni Lengyelországra, miért is követét Konstantinápolyban a legelőzékenyebben fogadták.

A portánál mindazonáltal kételyeket tápláltak arra nézve, képes-e terveit Bethlen valósítani? Azt beszélték róla, hogy súlyosan beteg. Ennek folytán az a követ, ki a szultán kedvező válaszát Erdélybe megvitte, megbízott, hogy egészségi állapotáról pontos tájékoztatást szerezzen.**

* SZILÁGYI Sándor id. m. Strassburg két jelentése Bethlennél való követségeről.

** ÓVÁRY 764—74. — Münchener állami

levéltár. Hága jelentése pfalzi Frigyesnek 1629 febr. 27. és aug. 28. — Gyulafehérvári káptalani levéltár. Donát János Bethlennek 1629 júl. 28.

XX.

Esterházy Miklós nádor még áprilisban hírt kapott Bethlen fejedelem súlyos megbetegedéséről. Hogy közelebbi értesítést nyerjen, ő is egyik bizalmas emberét, Kéryt, küldötte Erdélybe, ki 1629 ápril vége felé ért Fehérvárra, de nem találta ott Bethlent, mert időközben egy közeli fürdőbe ment. Kéry utána indult s a fejedelem őt ottan valamint Fehérvárt, hová május 6-kán tért vissza, ismételve és órákig tartó kihallgatáson fogadta. Mások jelentéseiből és saját észleleteiből Kéry azt a meggyőződést merítette, hogy a kőbajban és nagyfokú vízi betegségben szenvedő fejedelem napjai megszámlálvák. Sőt ismételt ájulási rohamai olykor-olykor azt az aggodalmat keltették, hogy ütött utolsó órája. A fejedelem azonban mégis mindig összeszedte magát s szakadatlanul dolgozott. Hosszadalmasan tárgyalta azon ügyeket Kéryvel, melyeket a nádor ez utóbbira bízott; gyakran kifejezte ragaszkodását Ferdinánd iránt s azt mondá, hogy a pozsonyi béke megkötése óta nem áll érintkezésben a császár ellenségeivel, ámbar nagy pénzbeli ígéretekkel tettek neki, ha hozzájuk csatlakozik.

Kevéssel ezután Bethlen egyik bizalmas hívét küldötte Bécsbe, hogy ott ismételje e nyilatkozatokat s a követséget, mely a svéd királytól épen akkor tájban érkezett hozzá, ártatlan színben tüntesse föl.* Noha a betegség nagyon megnehezíté neki a lélegzést, noha enni alig bírt s bort nem ihatott, még egyre a lengyel trón megszerzése foglalkoztatta s Kéryhez is kérdést intéztetett, hogyan fogadná ebbeli törekvéseit a császári udvar?***

Fehérvárott való tartózkodása közben Kéry Erdély

* PRAY id. m. Kéry a nádornak 1629 maj. 27. — SZILÁGYI S. id. m. Nicodemi Oxenstiernának 1629 febr. 14.

** SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár. 1887. 32. oldal.

pártviszonyairól is kellő tájékozást igyekezett szerezni. Azt állította, hogy az ország rendei rá untak Bethlenre s örökös hadi terveire, hogy halálát óhajtják s a nádort szeretnék fejedelmökül. Meggyőződése szerint a rendek ez idő szerint két pártra oszlanak. A többség Katalin fejedelemnéhez csatlakozik, a kisebbség a fejedelem testvére, idősb Bethlen István mellett van, ki mint kormányzó jó ideig vezette az ügyeket. Ez állásban Katalin párthívei a fejedelem halála esetén nem akarják tovább tűrni s Kéry jelezte, hogy annak idején Ferdinándhoz fognak segélyért fordulni. Ily módon fölmerült a remény, hogy Ferdinánd ismét döntő szerepre tehet szert Erdélyben s az ő befolyása lép a töröknek helyére.

De nem csupán ennyi látszott lehetségesnek. Katalin fejedelemasszony több közvetítője útján Kérynek jelezte, hogy egyáltalán nem fektet rá súlyt, hogy Erdély trónját megtartsa; szívesen lemond majdan az országról, ha a király megoltalmazza őt magánjóságáiban. E célból a fejedelemasszony hívei azt tanácsolták, hogy Ferdinánd nyomban Bethlen halála után sereget küldjön Kassára, kerítse hatalmába a hét vármegyét, mely a szerződések szerint úgylis visszaszáll reá s szükség esetén nyomuljon be Erdélybe.

Mikor Kéry hazatért, a nádor egy másik követet küldött Erdélybe, ki Bethlennel, noha baja folyton fokozódott, szintén ismételve értekezett s a svéd követségről közelebbi tájékozást szerzett. Ez úttal maga a fejedelem beszélte el, hogy a svéd király Lengyelország ellen való közös támadásra szólította; de — mondá — e felhívást elutasította. A nádor embere azonban megtudta, hogy ez csak föltételelesen történt s Bethlen megígérte a svéd királynak a segélyt, mihelyt betegségéből fölépül.*

* SZILÁGYI Sándor: Tört. Tár. 1887. 35. és 45. oldal.

Kéry jelentései Bécsben rengeteg feltűnést keltettek. Hogy Erdély, mely majdnem mindig a császár ellenségeinek pártján állt, immár barátságos viszonyba léphet vele; hogy a fejedelemasszony akarja a dolgot megindítani s a trónról lemondani hajlandó, — minderre sokkal kevésbbé voltak elkészülve, semhogy teljes hitelre találhatott volna. Egyelőre Ferdinánd megelégedett azzal, hogy kérdést intézett az esztergomi érsekhez, a nádorhoz és a kancellárhoz, mit kelljen tenni Bethlen halála esetén? Az érseknek az volt a nézete, hogy erőszakos eszközökhöz folyamodni nem szabad, hanem békés úton kell a hét vármegye visszacsatolását előkészíteni, mert ha a király hatalmába akarja ejteni Erdélyt, úgy legyen készen a háborúra Törökországgal; ehhez azonban a magyar haderő elégtelen s német hadat kell készen tartani.* A kancellár és a nádor véleményei** sem abból indultak ki, hogy Erdélyt közvetlen birtokba kell venni, s ez okból nem is hozták javaslatba egy német hadsereg készen tartását. De mindketten azt remélték, hogy Erdély majd maga csatlakozik a királyhoz, mert arról értesültek, hogy Katalin fejedelemasszony öröklött vallásában megingott s mindenestre a kath. hitre akar térni.

Katalin és férje közt sohasem foroghatott fenn benső öszhang és egyetértés, mert a nyelvi nehézségek megátoltak minden eszmecserét s így férj és feleség lelkileg nem is közeledett egymáshoz. Ehhez járult az a körülmény, hogy Bethlen egészsége második házasságra léptekor már meg volt rendítve s nejének főleg betegápolói szolgálatokat kellett volna végeznie, ha könyelmű természete más irányba nem terelte volna. Katalin azonban e helyett olyan emberek befolyása alá került, kik férjével és a közérdekkel nem sokat gondoltak. Különösen egy morva

* Bécsi állami levéltár. Pázmány a királynak. 1629 aug. 14.

** Mindkét vélemény a kismartoni levéltárban.

számüzött, Zerotin Ditrik, volt az, kivel sokat szeretett érintkezni, állítólag mert anyanyelvén beszélhetett vele,* s ki mulattató társalgásával rég megnyerte kegyeit.

Zerotin azonban nem elégedett meg a házi barát és kegyencz szerepével, hanem sokkal messzebb menő czélokat követett. Protestáns vallását, melyben született, meggyőződésből vagy számításból — ezzel kegyelmet s hazájába való büntetlen visszatérést lehetett akkor a császártól szerezni — elhagyván, a kitértek közmondásos buzgalmával igyekezett Katalin fejedelemasszonyt is megnyerni a kath. egyháznak. Sikerral dolgozott úgy, hogy az udvari személyzet észrevette, hogy Katalin vallásos meggyőződéseiben nagy változás állott be. Egyik komornája hallotta, hogy az angyali üdvözetet elimádkozta s sietett a dolgot a fejedelemnek elárulni.

Házi orvosa, Schulz-Scultetus, is észrevette Katalin véleményváltozását s jelezte Bethlennek, kinek azonban minde dolgok csak akkor jutottak füléhez, midőn betegsége már nagyon megtörte s nem volt többé képes a saját akaratát érvényre emelni. Megelégedett azzal, hogy gyöngéden megdorgálta nejét, ki szentül megígérte, hogy sohasem tér át a kath. hitre s a fejedelem testvére, a kormányzó kezébe írásbeli nyilatkozatot tett le, melyben lemond a fejedelemségről, ha a Kálvin vallását elhagyná. Ez annyira megnyugtatta a beteget, hogy a halála esete neje érdekében régebben tett intézkedéseket utólag sem módosította.** Pedig ez intézkedések sokfélék és igen nagy jelentőségűek voltak. Katalinra hagyta a fejedelmi

* A vélemény erről azt mondja, hogy Katalin nyíltan kijelentette, hogy a császárhoz csatlakozik és kath. hitre tér. Ezt Rátkay is, Szunyogh is jelentette. Is (Szunyogh) de dispositione principissæ id ipsum serio et affirmative confirmat additque d Zerotinum a Mezeric in Transylvania exultantem magnum adferre ad

hanc principissæ dispositionem foven-
dam, utpote cum quo ab linguæ et nationis communionem crebrius conversatur principissa.

** SZILÁGYI Sándor: A Collectio Camerarianából 253. oldal és Tört. Tár. 1887. 47. oldal.

méltóságot, minthogy az ország rendei még 1626 junius 12-én az ő ösztönzésére utódjává választották, mely választást a szultán annak idején már szentesítette.¹ Ezen kívül számos nagy urodalmat, készpénzben 50.000 aranyat, 50.000 tallért és 50.000 frtot és más roppant értékű drágaságot hagyományozott neki.²

Sőt Bethlen a hét vármegyét is biztosítani akarta nejének, noha a békeszerződésekben meg volt állapítva, hogy halálával e vármegyék a magyar királyra szálljanak vissza, mire e vármegyék rendei esküt is tettek.³ A fejedelem azonban azon eszmétől vezetve, hogy szerzeményei általánosan együtt maradjanak s gyarapítsák Erdély hatalmát, az erdélyi és a hét vármegyebeli rendeket Nagy-Váradra akarta összehívni, hogy magok kijelentsék s írásbeli kötelezettséget vállaljanak, hogy Erdély és a hét vármegye elválaszthatatlanul együtt marad. Ez ügyben kikérte s meg is kapta a szultán hozzájárulását, ki fegyveres segílyt ígért, ha Ferdinánd a hét vármegyét vissza akarná foglalni.⁴

Bethlen tehát éppen akkor a legmesszebb menő módon gondoskodott hitveséről, mikor a bécsi udvar ez asszonyal titkos egyetértésben terveket kovácsolt, hogy a fejedelem nagy alkotását megsemmisítse. A kancellár említett véleménye ugyanis azt ajálotta Ferdinándnak, használja befolyását Katalinnál arra, hogy Bethlen István helyett katholikust nevezzen ki kormányzóvá, esetleg Kornis Zsigmondot, ki összeköttetésben állt a bécsi udvarral; hogy továbbá Katalin majdan kath. férjet válasszon. Minthogy a fejedelemasszony aggodalmakat táplált, hogy bajba ke-

¹ Münchener állami levéltár. Jelentés a fejedelemasszony beigtatásáról 1627 mart. 9-én. A diploma mart. 8-án kelt. — További részletek ROENÁL és ÓVÁRYNÁL, de főleg SZILÁGYI Sándor: Bethlen politikai levelei.

² RADVÁNSZKY Béla: Bethlen Gábor udvartartása. — KONCZ József: Bethlen Gábor végrendelete.

³ SZILÁGYI S.: Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. 31. oldal és Tört. Tár. 1887. 47. oldal.

⁴ SZILÁGYI S.: Tört. Tár. 1882. Strassburg Gusztáv Adolfnak.

veredik, ha férje halálával egész nyíltan meg meri kezdeni tervei valószínűsítését, Ferdinánd meghagyta a nádornak, küldjön hozzá bizalmas embert, a ki kitartásra buzdítsa s az udvar védelméről biztosítsa. Ferdinánd maga olyan levelet írt neki, mely a szerződés jellegével bírt s segélyét és oltalmát ígérte, ha az országban zavargások támadnának. Ha pedig a fejedelemasszony Erdélyből kiűzetnék, úgy Magyarországon lesz állandó lakása s mindazon jószágok élvezetében marad, melyeket férjétől örökölt. Ellenszolgálat fejében viszont Ferdinánd azt kívánta, hogy Katalin az ő érdekeire is figyelemmel legyen.

54. KORNIS ZSIGMOND ALÁÍRÁSA.

Maga a fejedelemasszony épen nem tekintette magát a Bethlen Istvánnak adott reversalis által lekötve. Értesítette a nádort, hogy az okmányt erőszakkal csikarták ki tőle, miért is érvénytelennek nyilvánítja. Ez alkalommal azon óhaját is kifejezte, hogy Ferdinánd a levelében említett kedvezményeket formaszerűen biztosítsa részére.* (1629 szeptember 9.)

A fejedelem e közben mindent megtett, hogy egészségét visszaszerezze. Kikérte számos belföldi és idegen orvos tanácsát s végül egy morvaországi orvoshoz fordult, ki a többiek véleménye ellenére a betegnek savanyúvíz-kurát rendelt. Ez azonban nemcsak nem javította, hanem lényegesen rosszabbra fordította a fejedelem állapotát, ki akkor Lőcse városát kérte meg, küldje el hozzá azt az embert, ki egy hasonló bajban szenvedő beteget meggyógyított.** De ez sem használt. Bethlen azonban mindezek dacára foly-

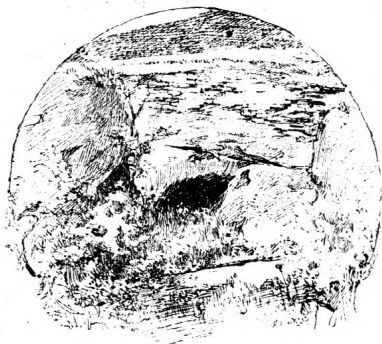
* Kismartoni levéltár. Ferdinánd a nádornak 1629 sept. 9. SZILÁGYI Sánd.: Tört. Tár 1887. 48. oldal.

** SZILÁGYI S.: Tört. Tár 1887. 44. és 49. oldal.

ton tevékeny maradt. Egyik helyről a másikra ment, s híveivel tanácskozásokat folytatott, hogy ügyeit halála esetére rendbe hozza. A budai basával Debreczenben személyesen értekezett, onnan Fejérvárra tért haza, hová nov. 14-én érkezett. Itt halt meg másnap, nov. 15-én, délelőtt 11 órakor.*

A gyászesetet az özvegy nyomban tudatta a hét magyar vármegyével s meleg szavakban hirdette az elhunyt-nak kimagasló érdemeit. A temetés, melyre nézve Bethlen néhány nappal halála előtt rendelkezett, 1630 január 25-ére tüzetett ki s óriási részvét mellett az napon végbe is ment. A fejérvári nagy templomban, első neje mellé, tették örök nyugalomra Erdély legnagyobb fejedelmét.

* SZILÁGYI S. : Tört. Tár 1887. 57. oldal.

55. ALGYÓGY, SPRUDEL.

GYAKORTA való buzgó könyörgést kíván az Isten —, ez az ének, melyet egykor Bethlen Gábor szerzett, ájtatos hívek ajakáról még most is hangozik a reformata egyház templomaiban. De azt, a ki szerzé, ki költői ihletét kifejezte benne, nem arra rendelte végzete, hogy irodalmi téren arassa a borostyánt. Az eszmények, melyek az ő lelkében fogamzottak, nagy katonai és politikai tettekben nyertek valósulást; az ő teremtménye, alkotó ereje egy országot virágoztatott fel, egy nemzetet emelt az anyagi és szellemi jólét magaslatára. Szerepe nem a képzelet verőfényes világában játszódtott le; mint katona negyvenkét csatában vett részt s összemérte kardját Európa akkori leghíresebb hadvezéreivel a nélkül, hogy egyetlen egyszer legyőzetett volna. Mint diplomata, a nemzetközi politika legravaszabb vezetőivel állt szemben, de egyikök sem bírt rajta kifogni. Sőt egy tekintetben túltett mindnyájokon. A leghatalmasabb uralkodók vagy miniszterek kezében sem folytak annyira össze a keleti s nyugati politika szövevényes szálai, mint az övében s összeköttetései Konstantinápolytól Londonig, Velenczétől Stockholmig, Moszkváig és a krími félszigetig terjedtek.

De a vitézi tudományok, a diplomatiái művészetek jeles mestere mint fejedelem és uralkodó is a legelső sorában állt. Országá boldogítására irányult minden törek-

vése s e tekintetben már kortársai Hunyadi Mátyás mellé helyezték. Tehetségeinek sokoldalúságával nagyban hasonlított világhírű kortársához, Gusztáv Adolf svéd királyhoz, kivel pályája végén közvetlen érintkezésbe lépett. Csak-hogy Erdély, minőnek trónra léptekor Bethlen Gábor találta, épen nem hasonlított Gusztáv Adolf viruló Svéd-országához. Erdélyt a török hatalom akkor már három emberöltő óta leszorította a természetes fejlődés útjáról, ama két évtizedben pedig, mely Bethlen uralkodását megelőzte, a legfájdalmasabb külső és belső válságok sújtották. Két fejedelmét — Báthory Andrást és Gábort — orgyilkosok ölték meg, két fejedelme — Báthory Zsigmond és Rákóczy Zsigmond — önkényt leköszönt, vagyis inkább meghátrált a feltornyosodó veszedelmek elől s Básta György és Mihály vajda pusztításai végtelen inségbe döntötték a népet. Engedetlenség és zendülés, nyomor és corruptió mutatkoztak lépten-nyomon, a fejedelmi tekintély elhalaványult, az állami intézmények szabályos működése megszűnt. A közviszonyok e zűrzavarában lépett a trónra Bethlen Gábor s megválasztása olyan külföldi nehézségeket idézett föl, melyek az ország akkori állapota mellett majdnem legyőzhetetleneknek látszottak. De Bethlen diadalmaskodott rajtok. Nem tehette volna, ha kormányzói tehetségei még tündöklőbbek nem lettek volna katonai és diplomatiái képességeinél, ha ugyanazon pillanatban, midőn a külső veszélyek elhárításához fogott, tudatosan, átgondolt terv szerint meg nem kezdi országa belső bajainak orvoslását.

Bethlen Gábor geniusa e téren működött a legáldásosabban s a belső reform-tevékenységnek ő maga maradt központja, vezérlő szelleme, teremtmő lelke mindvégig. Az ő nevéhez fűződik az a nagyszerű és sokoldalú haladás, a nemzet anyagi és szellemi erejének ama szerencsés kifejtése, mely Erdélyben a xvii. század második és harmadik

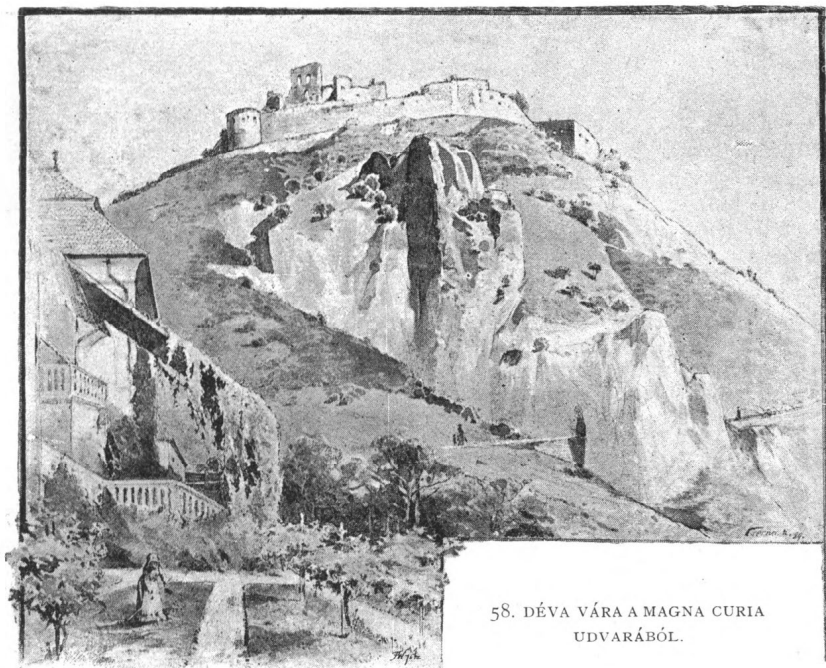
tizedében végbement. Előtte még a középkor ködös felhője nehezedik az országra, de a mint Bethlen Gábor trónra ül, geniusának napja csakhamar friss verőfényt, áldott termékenyítő meleget hoz népére; egyszerre sűrűs-forgás támad mindenütt, a polgárosító munka összes ágaiban; az anarchiát rend és nyugalom, a szellemi tespedést élénken lüktető művelődési élet, a nyomort és inséget anyagi gyarapodás és jólét váltja föl, az ország egész külső képe megváltozik, Erdély a magyarság vezérlő eleme lesz s belép az új korba, a művelt államok sorába.

Mindezt alig tizenhat év alatt csak olyan uralkodó érhetette el, kit a természet ritka gazdag értelmi és erkölcsi képességekkel ruházott fel, ki azokat a műveltség segélyeszközeivel folyton fejlesztette és tökéletesbítette s azután kizárólag országa javának, népe boldogításának szentelte. Ritka eset a történelemben, hogy a katona, ki az államot külső támadások ellen biztonságba helyezi, egyszersmind a béke műveinek istápolója, a polgárosodás legnemesebb irányának előharczosa legyen. Bethlen Gáborban meg volt e tulajdonság is s udvara, melyet maga körül szervezett, a legáldásosabb culturtörökvések középpontja lett. De mint a táborban, úgy az udvarban is messze kimagaslott környezetéből az ő nagy egyénisége. Ő volt minden reformtevékenység kezdeményezője és végrehajtója; az ő lelkében fogamzottak meg az eszmék, melyek Erdély dúlt közéletét rendezték s egészséges szervezettel látták el.

Legközelebb állt a fejedelemhez természetesen családja, melyhez igaz szeretettel vonzódott s melynek emelkedését, vagyoni gyarapodását, a mennyiben az állam érdeke engedte, egész hévvel mozdította elő. Szívén viselte a Bethlen-familia sorsát, mert oly időben, midőn az árulás minden felől és száz alakban leskelődik a trón körül, a fejedelemnek szüksége van hű, megbízható férfiakra, kiket első sorban saját vérei közt kell keresnie. De nepotismus nem

kapott lábra udvarában; rokonait csak úgy és annyiban használta föl, a mint és mennyiben országa javára használhatta őket s az ifjabb nemzedéket már egyenesen arra nevelte, hogy hazájoknak minél több és üdvösebb szolgálatot tehessenek.

Az udvar legkimagaslóbb alakja az uralkodó mellett a fejedelemasszony volt. Bethlen Gábor első ízben még olyankor nősült, midőn álmodnia sem lehetett koronáról és hatalomról. A régi, törzsökös Károlyi familiából választotta hitvesét. Neje, Zsuzsánna, előkelő, de szerényebb vidéki úri nő volt s föllépésében, igényeiben, kedvteléseiben az maradt később is, mikor már Erdély fejedelemasszonyának, sőt Magyarország választott királynéjának írhatta magát. A mennyire alakja harmadfél száz év kódéből elénk lép, mélyen vallásos kedély, férjének híven szerető hitvese volt, a ki melegen vonzódott hozzá s tőle telhetőleg támogatta törekvéseit. Levelezések egy kis töredékéből ismerjük a fejedelmi férj és hitvese benső viszonyát. Zavartalan egyetértés, teljes lelki összeolvadás, mélységes szeretet árad szét e sorokból. A fejedelmi férj, a ki magasröptű hódító tervek valósításán fáradozik, lelke legtitkosabb rejtekeit föltárja a távol levő feleség előtt. «Édes szíve», «asszonykája», mindig be van avatva összes terveibe; ép oly aprólékosan fejtegeti előtte katonai, mint politikai szándékait; figyelembe veszi az asszony véleményét is; szívesen kegyelmez bűnösöknek, kiket halálra szánt, ha neje közbeveti magát érettök; kérelmére mérsékli a fogoly Pálffy István hadi sarczát, de kegyetlen is tud lenni, ha azt hiszi, hogy azzal feleségének hasznára lehet. A kor egyik jellemző előítélete az ördögösségben, a boszorkányságban való hit volt. Bethlen Gábort, noha sok tekintetben a legtelvilágosodottabb fők egyike, szintén áthatotta a meggyőződés, hogy a boszorkányok és bűvölők közvetlen befolyást gyakorolnak embertársaik sorsára. Midőn felesége betegeskedni kezdett, ebben a boszorkányok ármányos játékát látta.

58. DÉVA VÁRA A MAGNA CURIA
UDVARÁBÓL.

Több asszonyt elfogtak, kiket azzal gyanúsítottak, hogy Zsuzsánna fejedelemnét megigézték. Gábor fejedelem nem szűnik meg a távolból biztatni a beteget, ígérjen mindent a boszorkányoknak, hogy meggyógyítsák; de ha nem tesszik, csak kínoztassa őket kegyetlenül, így majd megpuhulnak s elveszik róla a kórságot.

Zsuzsánna fejedelemasszony hálás szeretettel viszonzta férje vonzalmát. Igazi alázattal tekintett fel hozzá; «az kegyelmed szolgáló leányának» írja magát s mindenben akaratához alkalmazkodik. Ha utazik, még azt is tőle kérdi, mennyi ruhát vigyen magával; de róla is gondoskodik s egyszer négy inget és négy lábravalót küld neki a táborba. Érdeklődik minden törekvése iránt, ellátja hírekkel, kezeli pénzét, nagy jószágait, szántat-vettet, épített, számol udvarbíróval, porkolábbal s különösen mint gazdaszszony, páratlan buzgalommal működik mindvégig. A köztisztelet, mely kissé házsártos természete daczára övezte,

59. RÉSZLET A NAGY UDVAR ÉPÜLETÉBŐL DÉVÁN.

sokféleképp nyilvánult s a rendek már 1614-ben hozománnyul neki inscribálták a regényes fekvésű Déva várát és uradalmát. Inkább az úrasszony, mint a fejedelemné szerepét vitte; a régi egyszerűség mintaképe volt a trónon is s pompakedvelő férje mellett a háziasság, a takarékos-ság, az igénytelenség megtestesülése maradt. A míg ő élt, az udvari élet minden vidámság és életkedv daczára, mely körében nyilvánult, mindig megtartotta hagyományos, patriarchalis jellegét. Nagy lakomákat ültek, vig farsangokat

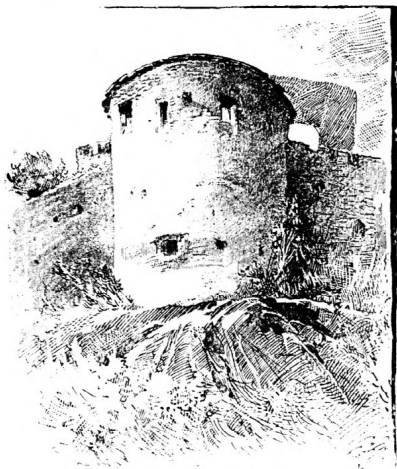
60. RÉSZLET A NAGY UDVAR ÉPÜLETÉBŐL DÉVÁN.

éltek akkor is, mert a fejedelmi párban, főleg magában a fejedelemben mindig meg volt a fogékonyság az élet vidámabb élvezetei iránt, s a komoly munka után szeretett és szokott is jókedvvel mulatni. De az udvartartás igazán nagyúri, roppant költséget igénylő lábra csak Bethlen uralkodásának utolsó éveiben helyeztetett.

Zsuzsánna fejedelemasszony abban az időben halt meg, midőn Bethlen Gábor trónja külső és belső ármány ellen már eléggé biztosítva volt, midőn az ország kezdte kiheverni az ellenséges betörések okozta bajokat s fejedelme magasabb szárnyalású politikai tervek valósítását tűzhette

maga elé. E mellett az özvegy férj, kinek első neje után nem maradtak gyermekei, még olyan korban volt, hogy új házasságra gondolhatott, már azért is, mert ezzel politikai terveinek sikerét mozdíthatta elő. Először a Habsburg-családban keresett menyasszonyt, de a sors úgy akarta, hogy ne ott, hanem a Hohenzollerek körében találja meg.

Katalin brandenburgi hercegnő és Bethlen Gábor közt a házassági kapcsot nem a személyes vonzalom, hanem a politika fűzte. Külső kapocs maradt az mindvégig s az összeköttetés egy tekintetben sem valósította a hozzá fűzött várankozásokat. Nem emelte a fejedelem nemzetközi

61. BETHLEN BÁSTYA DÉVAVÁRBAN.

posícióját, nem hozott neki családi boldogságot s magára Erdélyre sokféle bajok kútforrása lett. A kor jámbor krónikása minden hódolat mellett, melyet a nagy uralkodó emléke iránt tanúsít, e házasságáról azt jegyzi meg, hogy az «nem is esett vala talán szintén nagy hasznával az szegény hazának». Csakugyan azon nap óta, melyen a szép arcú kis menyecske, a ki «ingadozó elméjű s világi gyö-

nyörűségre is hajlandó s kelleténél is nagyobb pompát űző, mód nélkül való költségű» volt, Erdélybe betette lábát, a fejedelmi udvar egész színezete megváltozott ugyan s a nagyszerű ünnepélyek, álarczos játékok, táncmulatások sűrűn követték egymást, de Bethlen Gábor mintegy meg volt igézve; hódításainak, emelkedésének korszaka véget ért, testi ereje rohamos hanyatlásnak indult s a trón-öröklés kérdésének azon elintézése, hogy Katalint választotta utódjává, az országot a legnagyobb veszélyeknek

tette ki. Katalinban nem volt érzés sem a trón méltósága, sem a házasság élet kötelességei iránt. Ama nők közé tartozott, kik minden vallásos vagy erkölcsi meggyőződés nélkül annak dobják oda magokat, kiket a véletlen szeszélye éppen közelébe hoz. Életének későbbi korszakában közönséges kalandornővé lett. De ilyennek mutatta magát ama pillanattól kezdve, mikor Bethlen Gábor fejedelmi székébe ültette. Megszegte a hitvesi hűséget, elhagyta át-

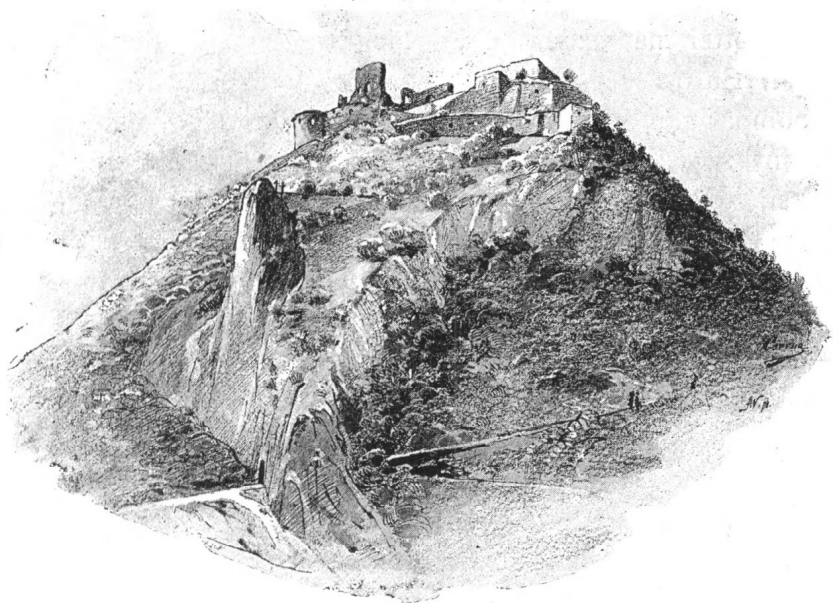

62. KATALIN ALÁÍRÁSA

öröklött vallását, elárulta férjét s titokban legkonokabb ellenségeihez szegődött. Rossz szellemévé vált ez az aszszony, a ki rikító ellentéte volt az első hitvesnek, az istenes életű, áldott emlékű Károlyi Zsuzsánnának.

Az udvartartásban kiváló helyet foglalt el a fejedelem testvéröccse, gróf Bethlen István, gyermekeivel egyetemben. Bethlen István a fejedelem gyakori távollétében helyettese, Erdélynek törvényesen kinevezett gubernatora, a belügyi kormányzat feje volt. Tiszteletre méltó, becsületes, föltétlenül hű ember; igazi táblabírói alak, nem pedig

úgy szíven viselte testi-lelki előmenetelőket, mintha saját gyermekei lettek volna. Az idősebb, Istók, a kis gróf mindaddig, míg Károlyi Zsuzsánna élt, ki szintén anyai jósággal volt a gyermek iránt, fontos szerepet játszott a fejedelem politikai combinatióiban; őt jelölte ki trónja örökösévé s olyan nevelésben részesítette, hogy hivatása-

64. DÉVA. MAJLÁND TANÁR UDVARÁBÓL.

nak majdan a legtökéletesebben megfelelhessen. Minta uralkodót akart belőle nevelni. Saját felügyelete alatt a legjelesebb férfiakkal taníttatta; alighogy olyan kort ért, hogy megbírta a fáradoalmakat, melyekkel akkor egy európai utazás járt, külföldi egyetemekre küldötte s bejáratta vele a művelt nyugat legnagyobb részét. Ugyanazt tette később öccsével, Péterrel s általában fivére egész családjáról ritka bőkezűséggel gondoskodott; nemcsak előkelő közhivatalokat, hanem óriási uradalmakat adott nekik. Huszt, Déva, Tasnád, Vajda-Hunyad, Ecsed s több

más nagy jószág lassankint a gubernatorra vagy fiaira szállott. De ez utóbbiak, valamint sógoruk, Zólyomi Dávid, sokkal ifjabbak voltak Gábor fejedelem életében, sem hogy a közügyek menetére mérvadó befolyást gyakorolhattak volna. Csak mint fontos állami tisztségek viselői, de inkább a repraesentatio terén vettek részt az udvari életben.

Ez az élet Károlyi Zsuzsánna alatt egyszerűbb volt, de épen nem kicsinyes vagy szegényes. Bethlen Gábor küldöttei már azon időben megfordultak a keleti és nyugati Európa leghíresebb piaczaín, vásároltak drága bútort, pompás hintót, nagy értékű ékszert, finom selyem és bársony szövetet, kárpitot, de különösen sokféle élelmi cikket, csemegét és híres külföldi bort. Már azon időben aránylag tetemes összeg vándorolt ki minden esztendőben a fejedelmi udvartartás legkülönbözőbb szükségleteire s Bethlen asztalán távoli, sőt tengeren túli országok minden drága terméke, fűszer, hal, befőtt vagy czukros gyümölcs s más élvezeti cikk fogyasztatott. Már akkor vásároltatott maszkokat, jelélül annak, hogy mindig kedvelte az álarczos multságokat. Már akkor megkezdé nagy arányú építkezéseit, hogy székhelyét impozánsabbá, palotáját díszesebbé, kényelmesebbé tegye. Már akkor voltak udvari hegedűsei, lantosai és énekesei, gyakorlott, tanult emberek, kiket Bécsből, Lengyelországból, de különösen Olaszországból nagy költséggel hozatott s állandó fizetéssel tartott maga mellett.

De még zajosabb, költségesebb lett az udvari élet a «német asszony», Katalin fejedelemné korában s pompa tekintetében bizonyára a legtöbb akkori német udvaron túltett. Gábor fejedelemnél nem egy külföldi követ megfordult, országa különben is tekintélyes nemzetközi állást foglalt el s czélszerűnek látszott ez állást külsőleg az udvartartásban is kifejezésre juttatni. Nem csupán Katalin fényűző hajlamai okozták tehát a változást; e tekintetben találkoztak nézetei férjeével, ki nagyon jól tudta, hogy

a monarchiának külső pompára van szüksége, hogy az alattvalókra minél mélyebb benyomást tegyen, s tudta azt is, hogy az idegen követ, a ki diplomatiái küldetésben jön Erdélybe, az ország erejét külsőségek, első sorban az udvari életből és viszonyokból merített benyomások után ítéli meg. Kevéssel trónra lépte után legelső uralkodói gondjai közé tartozott tehát, hogy állandó székhelyet válasszon, hogy az országnak fővárost adjon, melynek csinosítása, szépítése, megerősítése azután szakadatlanul foglalkoztatta. Tudatosan és következetesen működött ez irányban s itt is egy nagy politikai ösztön vezette: olyan várost akart teremteni, mely az ország egységének és összetartozandóságának élő kifejezője legyen, mely nagyvárosias jellegével, kényelmével, élvezeteivel, közművelődési intézményeivel, örökös vonzó erőt gyakoroljon a lelkekre s melyben az ország minden fia a haza nagyságának megtestesedését lássa.

Választása Fejérvárra esett, melyhez már akkor is a nemzeti történet nagy emlékei fűződtek, mely azonban a nem rég leviharzott mozgalmakban nagyon elpusztult és elszegényedett. Bethlen Gábor nyomban hozzá látott újjáépítéséhez s az ország készségesen segítette törekvéseit. A három nemzet, magyar, szász és székely törvény útján elvállalta az erődítmények fölépítésének költségeit; negyediknek maga a fejedelem lépett sorukba, úgy, hogy a nemzet minden rétege a korona vezetése alatt eszközölte az építkezést s ezzel külsőleg is rányomta a közös nemzeti bélyeget a fővárosra. De noha ismételve tetemes közmunkát szavaztak meg a rendek, az erődítményekből csak azon részek készültek el, melyek költségeit a fejedelem és a szászság viselték. Ezekbe 1627-ben illesztették be Bethlen és a szászok czimereit.

A város szépítése körül is érdekes tervei voltak a fejedelemnek. Törvényt hozatott, mely arra kötelezte a fő-

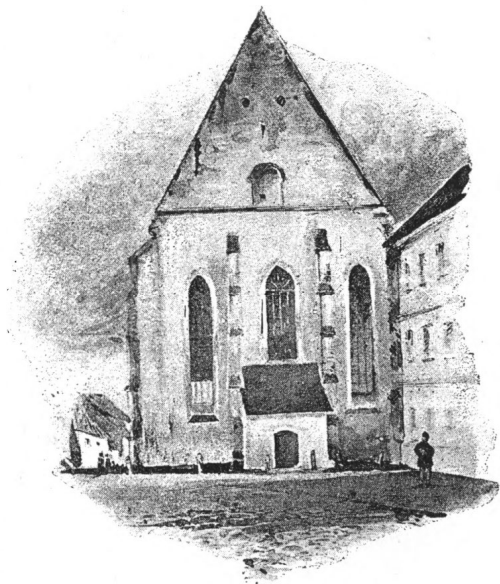
urakat és a törvényhatóságokat, vármegyéket, székeket és városokat, hogy magoknak Fejérvárt házat, melybe követeik országgyűlés idején szálljanak, építsenek. A törvénynek volt is foganatja s a házak nagy része 1628-ban tető alá került. Azon polgárok, kik Fejérvárt házat akartak építeni, szintén törvény útján ingyen telket kaptak.

A legtöbbet azonban a fejedelem közvetlenül maga tett a város csinosítására s lakosai testi-lelki szükségleteinek kielégítésére. Először is jó ivóvízről gondoskodott. A szomszédos hegyekből csöveken, melyek a városon kívül a föld alatt voltak lerakva, a jó forrásvizet bőven hozatta a fejedelmi palota konyha-udvarába, hol szép bőséggel öntötte ki magát, onnét pedig a város belső piacára folyt s a fejedelmi istállókon túl az öreg templom háta mögött öntődött ki. Ez öreg templom, melybe később temetkezett, kiváló tárgya volt gondoskodásának. A templom és a fejedelmi lak között két pusztuló torony állt; az egyik faragott kőből épült, de égett volt, a másik sohasem készült el s régtől fogva félig romlásban állott. Mindegyiket «nagy szépen» megépítette s amabba «órát harangjával» helyzetetett. A másikat «szép csúcsosan, pléhesen megépíttetvén», oda fertályos órát s hét harangot tétetett, melyek egyike száz mázsát nyomott, míg a többi is «szép szavú», «külömb külömb zengésű» volt, úgy, hogy ha «mind-mind egyszersmind megvonszák vala, nem kevésbbé gyönyörködtetnék elméjét is embernek».

Az egyházak belső díszítésére is kiterjedt figyelme, a mennyiben az a protestantizmus szellemével összefért. A kolosvári farkas-utczai templomot renováltatta. Építtetett szép szószéket, nagy és csinos orgonát a fejérvári templomban s minthogy fölötte szerette a zenét és éneket, gondoskodott gyakorlattól, magasabb igényeket kielégítő zenés ének-karról, hogy az istentisztelet annál mélyebb benyomást tegyen a hívek lelkére. Noha e törekvései a papság puri-

tánusabb elemeinél sokféle ellenállásra találtak, hatása ez irányban sem szorítkozott fővárosára.

Ennek középpontja a fejedelmi palota volt, számos melléképülettel, udvarral és kerttel a város nyugati részében. Tetemes költséget fordított kiépítésére, díszítésére. Egy-egy után hozatta külföldről a fundatorokat — építészeket —, kőfaragókat, mészményezetcsinálókat, gyakorlottabb kőműveseket, asztalosokat, lakatosokat, képirókat; sokan jöttek Kassáról vagy a belföldi városokból is s folyton találtak foglalkozást. A palota «nagy friss és pompás» épület volt, kívül «olasz fokosan», be-

65. A FARKASUTCZAI TEMPLOM KOLOSVÁRTT.

lül pedig, a jó Szalárdi szerint, csodálatos szép mesterséggel ékesítve. A fejedelem hálószeróját tíz nagy freskókép díszítette; tárgyak a bibliának a teremtéstől az özönvízig terjedő történeteiből vétetett s mindegyik alatt egy-egy négy soros epigramm volt olvasható, melyeket Opitz Márton, az annak idején híres német költő, szerzett. A többi termeket «külömbnél külömb szép képirásos aranyos és mészmetszésbeli mesterséges menyezetek» és «sok ezer tallér érő külömbnél külömb velencei drága kárpitok» ékesítették. De a kárpitok nemcsak Velenczéből, hanem a messze Flandriából, hol ez iparág művészi színvonalra emelkedett, kerültek elő. Bethlen vásárlásai és hagyatéka összeírásában igen nagy értékű s kétségkívül művészi kivitelű

kárpitokat találunk. Egy ízben Norinbergából három kamara — kis szoba — felöltöztetésére 2060 $\frac{1}{2}$ tallér értékű kárpitot hozatott. Egy másikért, mely két szobára való volt a Nagy Sándor historiájával, a fejedelem 11.000 tallért fizetett.

De udvarának legszebb ékessége a szellemi érdekek cultusa volt. Irodalom, művészet, közoktatás Bethlen Gábor trónusánál nem oly módon talált oltalmat, mint valami középkori kényúrnál, ki legyűrve a rendek hatalmát, a lantost, a hegedűst, a tudóst is befogadta udvarába. Bethlennél a tudománynyal való foglalkozás nemcsak a legmélyebben átérzett személyes szükséglet volt, hanem ő az első magyar uralkodó, a ki a szó modern értelmében culturpolitikát csinált, vagyis tudatosan és rendszeresen fáradozott a nemzeti közműveltség általános színvonalának emelésén, mert tudta, hogy az államok hatalma népek műveltségén, polgárosodásuk tökéletesbedésén nyugszik.

Maga Bethlen korának egyik legtanultabb fejedelme volt, a ki a tollat ép oly szívesen és ügyesen forgatta, mint a kardot. Egész életén át olvasott és tanult. Még tizennyolcz éves sem volt, midőn a közélet színpadára lépett. De sem ifjúsága mozgalmas éveiben, sem később, az uralkodás sokféle gondjai, sőt a táborozás fáradalmai közepett sem feledkezett meg ismeretei fejlesztéséről. Huszonhatszor olvasta át a bibliát, a művelt emberiség e közös szent kincsét, melyet ama korban nem csupán a vallásos ihlet remek alkotásának, hanem a tudomány és ismeret valószínű encyclopædiájának tekintettek. De más könyvekben is szorgalmasan buvárkodott; hű kísérei, szívesen látott szórakoztatói voltak még hadjáratain is. Külön kocsit készíttetett, melybe kedvencz könyveit rakatta, és melyet mindenhová magával vitt, hogy sohasem legyen olvasmány nélkül. E mellett állandó levelezésben állt külföldi tudósokkal; többet közülök Erdélybe hívott s még meglett férfi

BETHLEN GÁBOR VELENCZÉBEN KÉSZÜLT ÜVEG KANCSÓJA.

Gróf Horváth-Toldy tulajdona. Rajzolta Cserna Károly.

korában, még hatalma delelőjén sem találta tekintélyébe ütközőnek, tanulmányait nálok folytatni és kiegészíteni. Opitz, ki 1622-ben jött Erdélybe, nemcsak a fejevári iskolán tanított, hanem buzgón oktatta a fejedelmet is.

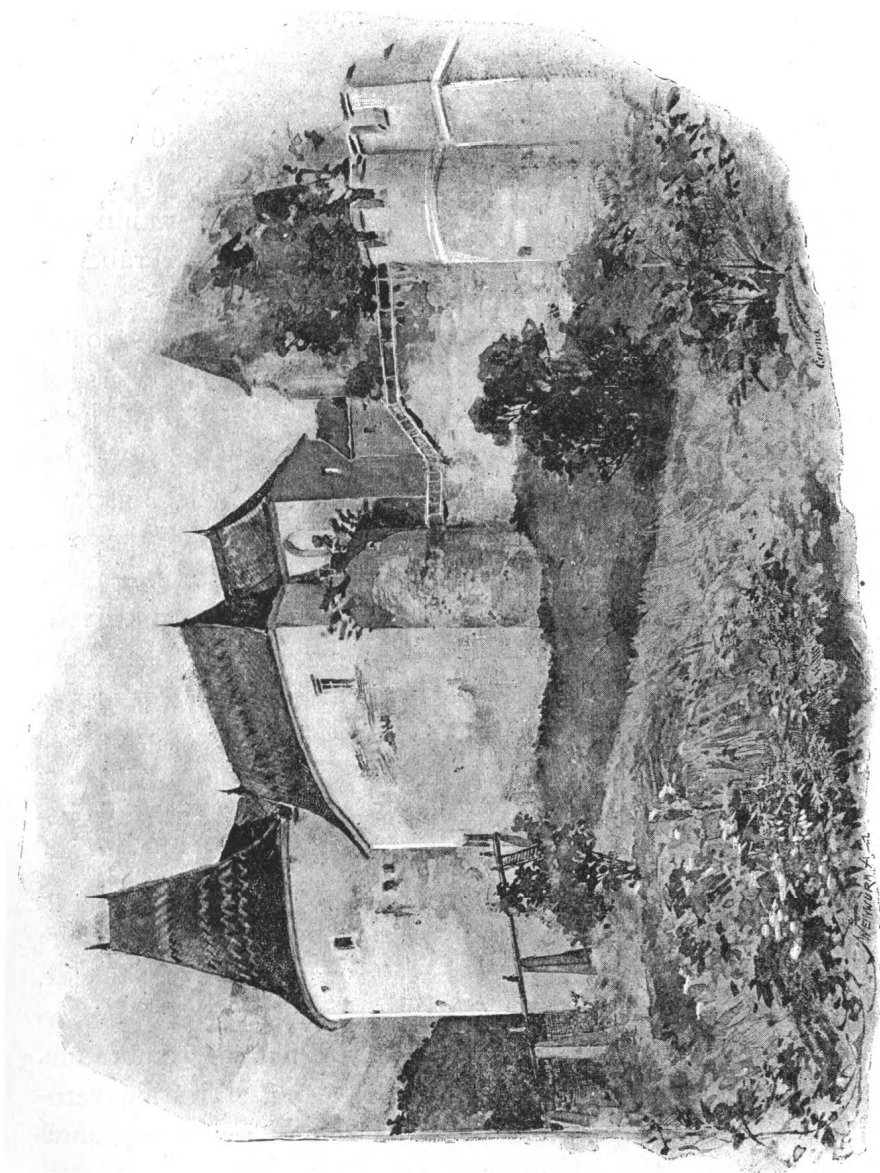
Szelleme azután termékenyítőleg hatott egész népére, melynek közművelődését az előbbi hosszas háborúk mélyen megrontották. Az iskolák elpusztultak, a tanítók száma leapadt, sötétség és tudatlanság nagyon elharapózott az országban. Bethlen Gábor nyomban trónra lépte után törvényt hozatott az alsóbb népoktatásügy rendezésére és jobb karba helyezésére, sőt a mi még fontosabb, az iskolákat megnyitotta minden alattvalójának. Törvény útján monddta ki, hogy a politikai jogokat nélkülöző jobbágyság gyermekei is látogathatnak iskolát s hogy a földesúr nem tilthatja el az ottan való tanulástól a parasztfiút. Ép oly hamar gondoskodott a kor színvonalán álló főiskoláról. Itt azonban már nagyobb akadályokkal kellett küzdenie, mert csak nagy nehezen találta meg otthon a megkívánatos tanerőket. Két úton igyekezett a bajon segíteni. Egyrészt a tehetségesebb fiatal embereket saját költségén küldötte külföldi egyetemekre s voltak évek, midőn huszan tanultak az ő segélyével híres idegen intézetekben. Másrészt előkelő külföldi tudósokat dús fizetéssel alkalmazott a főiskolán, melyet székhelyén alapított s udvartartásának egyik alkatelemévé tett.

Ez iskolánál működött éveken át Opitz Márton s talán Kopisch Jakab, ki azonban csak igen rövid időt töltött Erdélyben. Később megnyerte «az egész keresztyénségben nagy hírnű nevű» tudósokat: Alstedtet, Bisterfeldet és Piscator Fülöpöt, kiket nagy költséggel hívott fővárosába s ott tisztességes házakba szállásolt el, gazdag évi fizetést biztosítva számukra. A főiskolamester Keresztury Pál volt; mellette egy főprofessor és két más professor és két scholamester működött. Az intézetben, melynek

dúsan adományozott ingatlanokat s jövedelmező jogokat, állandóan negyven növendék volt elhelyezve, kik mint ő felsége alumnusai, külön gazda felügyelete alatt éltek. Az egész intézet, a tanári kar s a tanulók az udvartartáshoz tartoztak, épen úgy, mint a püspök és a fejedelem-asszony prédikátora, vagy az udvari orvos és gyógyszerész — mert a későbbi években ilyenek is voltak, — mint az udvari historicus, mely állást előbb Bocacius, utóbb Bojti Gáspár viselte, mint az udvari építész, kőpíró, ötvös, kertész, kik nagyobbára külföldiek voltak.

Bethlen valóságos állami intézménynyé, országos egyetemmé akarta a fejevári főiskolát emelni. 1622-ben az országgyűlés törvény útján eltogadta a «közönséges akadémia» alkotását s felhatalmazta a fejedelmet, hogy számára épületet emeljen, tudós emberekkel, professorokkal megrakja s a tantestület állandó javadalmazásáról gondoskodjék. A rendek az akadémia székhelyévé Kolosvárt tűzték ki s ott ki is jelölték a helyet, egy pusztán álló, régi pápista klastromot, mely az intézetet befogadja. De Bethlen közvetlen közelében óhajtotta az akadémiát, mely tovább is a fővárosban maradt s melyről uralkodása folyamán, valamint végrendeletében, pazar bőkezűséggel gondoskodott. Az intézet a jeles tanári karon kívül el volt látva sokféle tudományos segédeszközzel. Rendelkezésére állott a fejedelem gazdag könyvtára, melynek megszerzése sok ezer tallérba került s mely «külömb külömb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel» bővelkedett.

Nagy kedvelője volt a fejedelem a régiségeknek s gondosan gyűjtötte az ősök művészeti és történelmi emlékeit. Kincstárában volt egy paizs, melyet a hagyomány Attila paizsának tartott. Ugyanott volt a Lehel kürtje, Báthory István, a kenyérmezei győző és Szapolyay János király egy-egy nehéz arany pecsétgyűrűje s sok más nagy

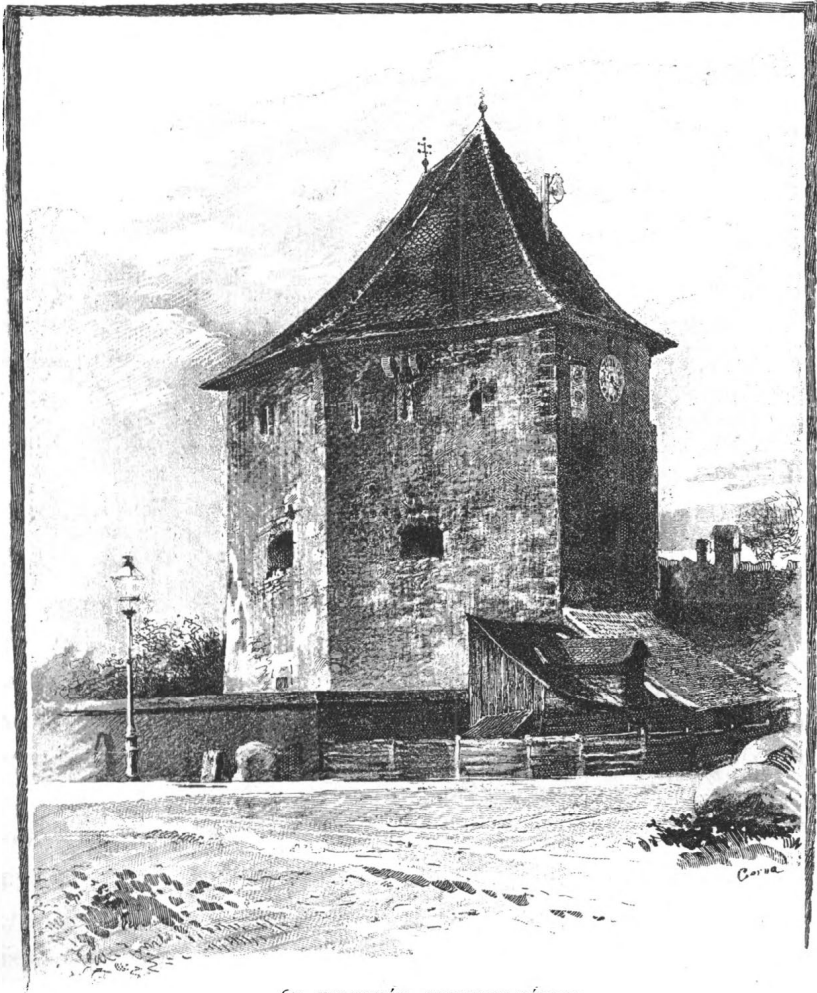
66. VAJDA-HUNYADÉBETHLEN ÁLTAL ÉPÍTETT RÉSZ.

értékű régi kincs, főleg fegyver vagy ötvösmű. Sőt kegyelete és tudományos érdeklődése a régiek, kivált a Hunyadiak iránt annyira ment, hogy nemcsak nagy építkezésekkel csinosította ősi fészköket, Vajda-Hunyad várát, melyet családjának megszerzett, hanem buzgó erőlködéseket tett a portán, hogy Mátyás király híres-neves könyvtárát Budáról megkapja. Nagy összegeket ígért érte, de a «babonás nemzet», melynél különben pénzzel akkor mindent el lehetett érni, e pontban ellenállott Bethlen rábeszélésének.

Néhány esztendei következetes és rendszeres polgárosító tevékenységével Bethlen a félig puszta Fejérvárat virágzó várossá tette. Udvara, mint az ott élő Opitz mondja, a nyugati polgárosodás szélső határpontja volt, melynek érdekességét még inkább emelte, hogy már a keleti napnak is esett reá néhány sugara. Mert ama politikai kapocs, mely Erdélyt Törökországhoz fűzte, az élénk kereskedelmi érintkezés, mely a két ország közt fennállt, az udvari és általában a társadalmi életre sem maradhatott hatás nélkül. A szokásokban, a viseletben, a behozott élvezeti és iparcikkek fogyasztásában észrevehetőleg nyilvánultak a Kelet befolyásai s Bethlen Gábor palotájában, mint Opitz mondja, kelet és nyugat fénye, pompája, műkincsei egyesültek.

De a fejedelem ragyogó lelkének sugarai nem csupán székvárosát világították meg, hanem elhatottak országa minden részébe s megtermékenyítették a szellemi életet, új lendületet adtak a művelődésnek, az anyagi és erkölcsi haladásnak mindenütt. Már kortársai hálásan említették, hogy uralkodása idején országszerte épültek várak, városok, kastélyok, udvarházak, melyek nemcsak több biztonságot, hanem több kényelmet nyújtottak, mint a régiek, melyek az új kornak megfelelően, választékosabb izléssel, csinossággal rendeztetek be s így külsőleg is kifejezésre

juttatták a korszellem változását, pallérozódását. A jó példával itt is a fejedelem ment előre s vidéki birtokain nagy arányú építkezéseket tett, a fontosabb várakat új erődítmények-

67. KOLOSVÁR. BETHLEN-BÁSTYA.

kel látta el s oda hatott, hogy a kiválóbb városok elpusztult falai és bástyái helyreállíttassanak. Az ő czímere díszíti Nagy-Szeben maig is fennálló erődítményeinek egy részét, az ő nevéről nevezték el Kolosvár egyik bástyáját,

jeléül annak, hogy az ő uralkodása alatt épültek, vagy legalább akkor állítottak helyre.

Bethlen Gábor olyan fejedelem után lépett trónra, a ki erőszakosságával, törvénytelenységével, alkotmányellenes önkénykedésével a fennálló állami és közjogi szervezet összes irányadó tényezőit maga ellen lázította, még pedig oly mértékben, hogy az ország egysége is nagyban veszélyeztetve volt. Még 1614-ben olyan erősen élt a bizalmatlanság s az állami kapcsok annyira meglazultak, hogy a szászok arról álmodhattak, hogy elszakadnak Erdélytől s a császár vagy a szultán védelme alatt külön adófizető tartománynyá alakulnak. Az új fejedelemnek, kit külső ellenségei is folyton fenyegettek, a legnagyobb mértékben tapintatra, az alkotmányos jogok és kiváltságok, a hagyományos intézmények iránti tiszteletre volt tehát szüksége; kímélnie kellett a legellentétesebb érdekeket, egyházi és nemzetiségi igényeket, mérsékelnie kellett reformtevékenységét, hogy alattvalói bizalmát megnyerje, a szenvedélyeket lecsillapítsa s a több felé húzó állami erőket lehetőleg egy közös cél, az ország felvirágoztatása szolgálatába vonja. Nyomban trónra lépte után egy nagy politikai reformeszmével állt elő; reformálni akarta az erdélyi uniót, szorosabbra akarta vonni a három nemzet: magyar, székely és szász, és a négy vallás: a két protestáns, a katolikus és az unitárius egyház egyenjogúságán nyugvó közszervezetet. De a rendi és nemzetiségi féltékenység bizalmatlanul fogadta a szorosabb állami egység létesítésére irányuló kísérletet s a fejedelem a körülmények bölcs mérlegelésével nem erőszakolta tovább terveit.

De azért egész belső politikája e cél elérésére irányult s a rendek, ha nem is hoztak ily irányú törvényt, Gábor fejedelem impozáns egyéniségének varázsa alatt önkénytelenül vagy tudatosan, de mindig készségesen követték uralkodójukat azon az úton, melyet az ő hatalmas szelleme

kijelölt. Uralkodása alatt harmincznégy különböző — teljes, részleges vagy tábori — országgyűlés tartatott s egyetlen egyszer sem történt, hogy valamelyiken komolyabb összeütközés merült volna fel az uralkodó és a rendek közt. Ellenkezőleg, ő volt az, ki a rendek közt időnkint támadó viszályokat elintézte s az elégedetlenséget, melyet némely törvény, hol a szászoknál, hol más körökben keltett, elsimította. Törvényei, melyeket az ő kezdeményezésére hozott az országgyűlés, számos fontos reform csíráját rejtik magokban s ékesszóló bizonyítékai annak, hogy Gábor fejedelem a rendezett és előrehaladt államélet áldásait nem csupán az uralkodó osztályokra, nem egyes rendekre, hanem minden alattvalójára ki akarta terjeszteni. Védte a köznépet a zsarolás és erőszak ellen, megnyitotta gyermekei előtt a művelődés csarnokát, az iskola kapuit s az anyagi erő, a nemzeti vagyon gyarapításán tervszerűen, hasznos törvények útján fáradozott. Különösen arra fektetett súlyt, hogy a népességet szaporítsa, még pedig oly elemekkel, melyek az ország természeti kincseinek értékesítését elősegíthetik. Beköltöző bányászoknak nagy kiváltságokat engedélyezett. Alvinczen maga telepítette meg az anabaptistákat vagy új-keresztényeket; a számokra kijelölt lakóhelyen szabad vallásgyakorlatot biztosított nekik s más előnyökkel látta el őket. Az új-keresztényekkel, kik sokféle hasznos mesterséget űztek, az ország iparát akarta emelni. Ugyanoly kiváltságokat nyertek a zsidók, kikkel a kereskedői elemet kívánta szaporítani. Általában nagy gondot fordított a gazdasági érdekekre; enyhíteni igyekezett a rossz pénzből folyó bajokat, a külkereskedelem fejlesztésére kereskedelmi szerződéseket kötött, a kereskedelem szabadságát békeszerződéseiben is biztosítani igyekezett s a belső forgalmat czélszerű árszabásokkal, melyek megtartására külön biztosok ügyeltek, kiket a törvény arra kötelezett, hogy az

68. KASSA. BÁSTYA A PREM. REND KERTJÉBEN.

árviszonyokat külföldön tanulmányozzák, rendezte. Gondot fordított az igazságszolgáltatás ja-

vítására és gyorsítására s az ő korában e téren — az eljárás egyszerűsítése, a perrendtartás főbb elveinek összefoglalása terén — figyelemre méltó kísérlet történt a codificatióval.

Mindez áldásos törekvései gyorsan megtermék gyümölcseiket s nagyban hozzájárultak a fejedelem külső sikereihez. A honvédelmi szervezet egészben a régi maradt ugyan, de új és termékeny szellem hatotta át minden elemét. Mint összes hadjáratainak egymáshoz nagyon hasonló lefolyása mutatja, seregének zöme a kopjas lovasságból állt, mert a magyarság akkor is kiváló előszeretettel lóháton szokott harcolni. A lovashad kis részben a nemesi fölkelésből, leginkább azonban, mint egész Európában, úgy Erdélyben is, zsoldosokból alakult, kik a szükséglethez képest kisebb-nagyobb tömegekben fogadtattak föl s szolgálatauk idején rendes hópénzt kaptak a kincstárból. Katonának elszegődni kész ember mindig akadt bőven, főleg a magyar részeken, mert a háborús világban a termelő

munkából aránylag kevesen élhettek meg; a ki dolgozni akart, annak leginkább katonává kellett lennie s így a katonáskodás sokakra rendes kenyérkeresetté vált. A könnyű magyar lovasság már azon időben nagy hírnévre tett szert s külföldi szövetségesei ismételve azon kéréssel fordul-

tak Bethlenhez, hogy néhány ezer lovast bocsásson rendelkezésükre. De a lovasság mellett a gyalogság szintén egyre nagyobb jelentőségre vergő-

69. KASSA. PÉNZÜGYI PALOTA.

dött az akkori harczokban s Bethlennek volt érzéke e fegyvernem fontossága iránt. Igyekezett is fejleszteni gyalogságát, mely egyenruhájának színe szerint kék vagy vörös gyalogságnak neveztetett. Gyalog szerrel szolgáló emberben sem volt itthon hiány. Csakhogy

a könnyű magyar gyalog — mint rendszeren nevezik, a hajdú — nem volt annyira fegyelmezve, kiképezve, engedelmességhez szoktatva, sőt felszerelve sem, mint kívánatos lett volna. Bethlen tehát külföldről igyekezett nehéz fegyverzetű gyalogságot szerezni. Épen úgy külföldre volt utalva a tűzérés tekintetében s a két fegyvernem korszerű organizálása nemcsak a kiképzett emberanyag hiánya,

70. KASSA. PÉNZÜGYI PALOTA

hanem a hazai ipar fejletlen volta miatt is nagy nehézségbe ütközött. Ágyut öntöttek, mindenféle fegyvert kovácsoltak ugyan itthon is, de nem oly tömegesen, mint kellett volna s Bethlen nagyobb mennyiségű ágyut s hozzá való szakavatott pattantyusokat külföldről kényszerült hoztatni. Ez is hozzá járult, hogy hadi terveit úgy állapította meg, hogy a lovasság vigye bennök a főszerepet.

Bethlen béke idején sem szűnt meg nagyobb sereget tartani zászló alatt, melynek ellátása tetemes kiadásokkal járt. Már uralkodása kezdetén rendezni igyekezett tehát az állam pénzügyeit, szabályozta a kincstári jövedelmeket s ismét szilárd alapra fektette a közadózást.

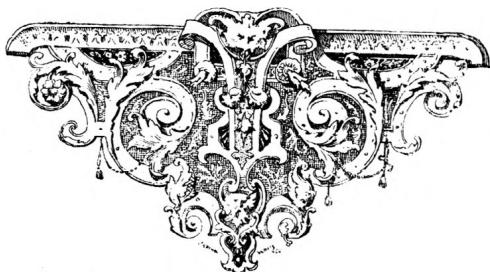
A fejedelem messzeható sikerei az állami pénzügyek terén nyilvánultak a legszembetűnőbbben. A kis ország, melyet trónra lépte előtt a belmozgalmak és külső elenségek pusztításai a legmélyebb anyagi romlásba sodortak, az ő uralkodása alatt könnyen és pontosan fizette a tetemes adót, mely évenként 16—24 forintot tett egy-egy porta után, míg Magyarországon egy-egy porta jóval csekélyebb összeget sem bírt meg. Az adót két részletben szedték; az egyik a tavaszi, a portai adó törlesztésére, a másik az őszi, a kormányzás és udvartartás költségeire fordított. A bányászat — nemes érczek, réz, főleg kéneseő — és pénzverés, harminczad, államjóságok s bizonyos monopoliumpok — a marha- és kéneseő-kivitel, néha salétrom, méz és viasz is, melyet a fejedelem a termelőktől pénzen váltott meg, mint a kincstár ma a dohánynyal teszi, s azután maga szállíttatott külföldre, vagy adta el otthon idegen kereskedőknek — szolgáltaták további jövedelmeit, melyek uralkodása végén jóval meghaladták a kétszázezer akkori forintot s mai pénzben többet tettek egy milliónál.

Ez összeg megfelelt a kincstár rendes szükségleteinek s Bethlen Gábor után tetemes készpénz is maradt ama

rengeteg értéket képviselő ingóságok — arany-ezüst művek, ékszerek, ötvösmunkák — mellett, melyeket második neje örökölt. Jövedelmeihez járult a hét, Erdélyhez közeleső magyarországi vármegye is, melyeket Bethlen 1622-ben megszerzett s melyek nem kebeleztettek be Erdélybe. Ezek pénzügyi és katonai kormányzatának középontja Bethlen alatt a virágzó Kassa városa volt, s ott székelte a pénzügyi közigazgatás feje és vezetője a szepesi kamara is. E legfőbb hatóság jövedelmei évenként valami száz ezer forintot tettek, mely adóból, a harminczadok és államjavak jövedelmeiből származott. A kamara fizette a hét vármegye területén levő várak helyőrségét, első sorban a Kassán állomásozó katonaságot és a fejedelem különböző tisztviselőit. E kamara 1624-ki számadása ránk maradt s kiadási tételei jellemző világot vetnek Bethlen Gábor nemes egyéniségére. Azon évben a többek közt Szenczi Molnár Albertnek rendkívüli segélyen kívül tiszteséges évdíjat adott, az odera-frankfurti főiskolának egy tanterem építésére 600 forintot küldött, egy nyomdász özvegyének segélyt nyújtott, egyik-másik katonának vagy udvari szolgájának, a ki megnősült, szép pénzbeli, a kassai postamesternek — a rendes postai szolgálat már akkor meg volt honosítva — új évi ajándékot adott, zenészeknek és kópíróknak elég sokat fizetett. Kassa Bethlen alatt élénk lendületnek indult s a város, valamint az összes hét vármegye szívesen alávetette magát uralkodásának, melynek áldásait ők is élvezték. Különösen a protestans egyházat részesítette kegyében bőkezűen; papjai és törvényes ivadékaik magyar nemesi rangot nyertek s e fontos intézkedés a hosszas harcokban nagyon leapadt nemességet számbelileg is tetemesen szaporította.

Bethlen a katolikusok és más felekezetek iránt is oly türelmességet tanúsított, mely a harmincz éves háború fanaticus korában mindenesetre szokatlan jelenség. Csak az egészen újonnan támadó sectákat nem szerette, nem

annyira vallásos, hanem politikai tekintetből; féltette tőlök az állam belső nyugalmát, mert amaz időkben a politikai törekvések vallásos lobogó alatt szoktak jelentkezni. Nem hitelvei miatt üldözte az akkor igen magas körökbe elható szombatosságot, hanem mert politikai céljaiban gyanakodott. A mely felekezetek e gyanúra nem adhattak többé okot, azoknak a fejedelem az üldözés és elnyomás elől készségesen adott Erdélyben menedéket. Épen vallásos elfogulatlansága okozta többi nagy uralkodói erényei mellett, hogy azon időben, midőn a művelt Közép-Európa messze vidékeit sivatag pusztasággá változtatták a harmincz éves háború rombolásai, Erdély a jólét és a műveltség minden ágában hatalmas haladásokat tett. Mindazonáltal azok, kiknek érdekeit sértette, kiknek terveit és szándékait megghiúsította, fényes egyéniségének csak árnyoldalait látták s a vallásos és nemzeti gyűlölség vakbuzgalommal igyekezett jellemét még életében befeketíteni. A szenvedély és elfogultság e munkája halála után sem szűnt meg s csak a jelennek jutott a feladat, hogy emlékezetének igazságot szolgáltatson és felismerje benne ama férfiút, ki Magyarországot a csehek szármalmas sorsától mentette meg s a Básta által végnyomorba döntött Erdélynek újjá szervezője, felvirágoztatója lett.

71. ZÁRÓKÉP CSERNA KÁROLYTÓL.

TARTALOM.

- Bethlen Gábor GINDELY ANTAL-tól.
Bevezetés 2—4. l.
- I. Bethlen ifjúsága. Fejedelemmé választatik. Alkudozásai a bécsi udvarral és a török szultánnal. 5—17. l.
- II. Szövetsége a csehekkel. Benyomul Magyarországba. Pozsonyi fegyverszünet. 17—27. l.
- III. Az ellenségeskedések újra kezdődnek. A beszercebányai országgyűlés. Bethlen királylyá választatik. Francia békeközlés. 27—37. l.
- IV. A fehérhegyi csata következményei. Buquoy Magyarországon. Hainburgi alkudozások. Bethlen és Velence. Nikolsburgi béke. Sopronyi országgyűlés. 37—56. l.
- V. A török birodalom állapota. Bethlen törekvései a portánál; tárgyalásai a konstantinápolyi keresztény követekkel. Érintkezései pfalzi Friggyessel 56—69. l.
- VI. Bethlen újabb támadásra készül. Tárgyalások Beszercebányán. Sikertelenségek. 69—78. l.
- VII. Bethlen második támadása. Török hadak csatlakoznak hozzá. Elfoglalja az ország nagy részét. Gödingig nyomul. A császáriak sanyarú helyzete. Fegyverszünet. 78—86. l.
- VIII. Az udvar a fegyverszünetet nem akarja jóvá hagyni. Bethlen követet küld Bécsbe s szövetséget ajánl a török ellen. Bécsi tárgyalások. A béke megkötetik. 86—101. l.
- IX. Bethlen házassági tervei. Megkéri Ferdinánd császár-király leányát. Spanyolország pártolja az eszmét, de Bécsben vonakodnak. A császár több olasz hercegnőt ajánl Bethlennek, ki a brandenburgi választóhoz fordul. A fejedelem esküvője Brandenburgi Katalinnal. 101—112. l.
- X. Bethlen és a porta. Alkudozások Konstantinápolyban és pfalzi Friggyessel. Bethlen és Franciaország. Követet küld a dán és angol királyhoz. Strassburg Pál. A bécsi udvar és a porta. 112—135. l.
- XI. Békétárgyalások Gyarmaton. Bethlen Kassára vonul. Tagadja, hogy háborút akar. 135—142. l.
- XII. Sopronyi országgyűlés. Nádorválasztás. III. Ferdinánd megkoronáztatik. 142—154. l.
- XIII. Keresztesy Pált Bethlen Konstantinápolyba küldi. Franciaország szövetsézik a fejedelemmel. Bethlen és a protestáns szövetség. Gusztáv Adolf ajálatai. 154—165. l.
- XIV. Mansfeld hadjárata. Magyarország felé indul. Waldstein utána nyomul. Bethlen és Mansfeld. 165—176. l.
- XV. Bethlen megindítja a támadást. Magyarországra nyomul. Mansfelddel egyesülni igyekszik. Küzdelmei Waldsteinnal. Mindkét fél visszavonul. 176—186. l.
- XVI. Bethlen üldözi Waldsteint. Békeajánlatokat tesz. Elfogadtatnak. Francia és dán követ keresi fel Bethlent. 186—195. l.
- XVII. Az új béke végrehajtásának nehézségei. Tárgyalások. Mansfeld Erdélyből Velenczébe megy. Halála. 195—201. l.
- XVIII. Bethlen és a porta. Békétárgyalások Szönyben. Kufstein követsége Konstantinápolyba. 201—214. l.
- XIX. Bethlen és Esterházy nádor. Újabb alkudozások Gusztáv Adolfal. A fejedelem új támadásra készül, de abban hagyja. Strassburg Pál Erdélyben. 214—223. l.
- XX. Bethlen betegeskedése. A nádor Kéryt küldi hozzá. Az udvartitkos egyezségre lép Katalin fejedelemszonnyal.

Bethlen Gábor halála. Befejezés. 223—230. l.

Bethlen Gábor udvara ACSÁDY IGNÁCZ-tól.

Bethlen mint uralkodó. Szervezi a kormányzatot és udvartartást. Károlyi Zsuzsánna. Brandenburgi Katalin. Bethlen István kormányzó és családja. Az udvari élet. Bethlen Fejérvárt teszi székhelyévé. A várost megerősíti, csinosítja.

Építkezései. Palotája. Bethlen és a közműveltség. A fejérvári főiskola. Tanárai. Könyvtár. Régiségtár. Bethlen uralkodásának hatásai az országra. Belső politikája. Viszonya a rendekhez. Országgyűlések. Tanügy. Telepítések. Gazdasági érdekek gondozása. Codificatio. Hadügy. Pénzügy. Kassa és a hét vármegye. Bethlen vallásos türelmessége. Befejezés. 233—260. l.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK :

	Lap		Lap
Bethlen Gábor arczképe	1	Waldstein arczképe	82
Illye, Bethlen szülőháza	6	Bethlen Gábor arczképe	99
Medgyes, a torony, melyről Szilassyt ledobták	12	II. Ferdinánd arczképe	142
Segesvár	16	Eleonora császár-királyné, II. Ferdinánd neje arczképe	151
Bethlen Gábor arczképe	29	Bethlen Gábor arczképe	207
A Fehérhegy nyugatról s a Santa Maria della Vittoria a Fehérhegyen	37	Gusztáv Adolf arczképe	220
Bethlen Gábor arczképe 1620-ból	41	Bethlen Gábor arczképe	233
Tilly arczképe	69	Bethlen Gábor üvegserlege Cserna Károly rajza után	248

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

Diszítványok Bethlen Gábor idejéből	1	Forgács Zsigmond aláírása	25
Gyulafejevár: a Bethlen-ház részlete	3	Rákóczy György aláírása	25
Bethlen-szoba Illyén	4	Bethlen Gábor fejedelem aláírása	26
A szoba, melyben Bethlen született	5	II. Ferdinánd aláírása	27
Illye, Bethlen szülőháza	6	Dampierre a halottas ágyon	34
Részlet az illyei kastélyból	7	Fafaragvány a Sanct Veit templomban Prágában	36
Lőrés az illyei kastélyban	8	A hainburgi biztosok aláírása	39
Bocskay István	9	Hainburg és a bécsi kapu	40
Nagy-szebeni Szoldics-bátya	10	Pécsi Simon aláírása	42
Bethlen-czímer a Szoldics-bátyában	11	Buquoy aláírása	43
Medgyes	13	Gróf Thurn Mátyás arczképe	45
Khlesl bíbornok arczképe	16	Gróf Thurzó Szaniszló aláírása	50
Khlesl aláírása	17	A nikolsburgi biztosok aláírása	52
Segesvár	17	Ozman szultán arczképe	57
Hradcsin részlete, honnan a tanácsurakat ledobták s a gyülésterem	18	I. Jakab angol király	62
Kassa délről	21	Mansfeld arczképe	68
A kassai generális palotája	22	A beszercebányai biztosok aláírása	76
Keresztély anhalti herczeg arczképe	23	Károlyi Zsuzsánna aláírása	101
Dampierre tábornok arczképe	24	Mária Krisztina főherczegnő	104

	Lap		Lap
Alvinczy Péter aláírása ...	107	Czímkép Cserna Károlytól ...	231
Mikó Ferencz aláírása ...	109	A Szerémi-család adományleveleinek	
Amurát arczképe ...	115	kezdőbetűje ...	233
Richelieu bibornok arczképe ...	123	Déva vára a «magna curia» udvarából	237
IV. Keresztély arczképe ...	164	Részlet a nagy udvarépületéből Déván	238
Waldstein palota Prágában ...	167	Részlet a nagy udvar épületéből Déván	239
Mansfeld aláírása ...	169	Bethlen-bástya Déva várában ...	240
A tokaji királyi biztosok aláírása	196	Katalin aláírása ...	241
A tokaji fejedelmi biztosok aláírása	197	Bethlen István levele 1629-ből ...	242
Kuefstein László aláírása ...	212	Déva Majlánd tanár udvarából ...	243
Tholdalaghy Mihály aláírása ...	217	A farkas-utcai templom Kolosvárt	247
Bethlen Péter aláírása ...	217	Vajda-Hunyad. Bethlen-rész ...	251
III. Zsigmond lengyel király arczképe	219	Kolosvár. Bethlen-bástya ...	253
Kolosvár, magyar kapu ...	221	Kassa. Bástya a prem. rend kertjében	256
Hidkapu ...	222	Kassa. Pénzügyi palota ...	257
Kornis Zsigmond aláírása ...	229	Kassa. Pénzügyi palota ...	257
Algyógy, sprudel ...	230	Zárókép Cserna Károlytól ...	260

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK :

Bethlen Gábornak a Történelmi Életrajzok korábbi folyamaiban három arczképét közlöttük: 1. Pázmány Péter életrajzában (121. l.) lovas arczképét a háttérben Pozsonynyal. 2. Nyáry Krisztina életr. 33-ik l. egy ismeretlen művész által, melynek diszítménye teljesen azonos az itt «pro lege et grege» aláírással ellátott képhez, s 3. Thurzó Imre életr. 68. l. Kilián metszvénye után. Most hat arczképét mutatjuk be, mind egykorút s nagyrészből az 1620—23 közti évekből valókat. Úgy látszik nagy részben érmei és pénzei után készültek: de Bethlennek a metszőkkel sok baja volt, mert rossz, durva munkát csináltak, s azokról alig lehetett jó képet készíteni. A címkép ismeretlen művésztől van, ki, úgy látszik, a Kilián metszvényét használta fel, s hasonlít a Nyáry Krisztina mellett közlöttéhez s azonos azzal, melyet KHEWENHÜLLER Konterfey 1. 334. közlött. A 29. l. ismeretlen belga festő, valószínűleg képezet után készült. Érdekes a 41. és 99. ll. mellett közlött két hasonló hamis kép, melyekben Jan Claas Vischer amsterdami rézmetsző monogrammja van, ki 1550—1612 közt élt; az egyik a fekete sas gyomrában 1595 évszámmal s a másik 1620 a köriratban, pánczéllal, sisakkal 30 év előtt valószínűleg mint Báthory Zsigmond arczképe szerepeltek. Valószínűleg legjobb és leghitelesebb kép a 207. l. mellett közlött, melyet MEISSNER DÁNIEL Comotow (Komotau) Bohemiæ

ismert cseh festő rajzolt, még pedig magáról Bethlenről, ki rendszeren lovas arczképeket festett, melyek a «Thesaurus Philopoliticus das ist Politisches Schatzkästlein» című munkában megjelentek. A 223. l. mellett közlött kép aligha erről nem készült: a címerek és jelmondatos kard mind kettőn megvannak.

Az illyei kastély, a xvi. és xvii. században gyakran említett erőd, ma báró Bornemisza Tivadar tulajdona. A kastély azon része, mely Bethlen atyjáé volt, ép és használható állapotban van. A felvételeket Cserna Károly eszközölte. Hasonlag a helyszínén vette fel Cserna Segesvárt és Medgyest: ez utóbbi azon tornyot ábrázolja, melyből Báthory gyilkosait levetették.

Fehérhegy azon tért mutatja, melyen a csata folyt. A Santa Maria della Vittoria a diadal emlékére készült kápolna. Mindkettőt a helyszínén Dörre Tivadar vette fel.

Tilly Sadeler által készített arczképének egykorú rézmetszete Bubics Zs. püspök tulajdona.

Waldstein arczképét Van Dyck festménye után Pieter de Jode metszette rézbe. (Pieter de Jode, az ifjabb, rajzoló és rézmetsző, Antwerpenben született 1606-ban. Hasonnevű atyját utólte a rajz terén s különösen híresek Van Dyck után készített rajzai.) A Bubics Zs. püspök birtokában levő példány után adjuk.

II. Ferdinánd és Eleonora arczképeit

Soutman Péter rézmetsző Rubens egyik legjobb tanítványa (szül. Haarlemben, 1580., † 1635.) rajzolta s tanítványa Sompel Péter antwerpeni rézmetsző metszette (szül. 1596-ban). Mind kettő az országos képtárban.

Gusztáv Adolf arcképét Van Dyck után metszette Pontius Pál antwerpeni rézmetsző.

Bethlen üvegserlegét Cserna Károly rajzolta.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

A címnap disztiméneit egykorú motívumok után, a gyulafehérvári Bethlenház részletét : a Bethlen-czímert, az illyei kastélyból vett részleteket, Nagy-Szebenben a Szoldics-bástyát s az abban levő Bethlen-czímert, Medgyest, Segesvárt, Kassát a déli oldalról, honnan Rákóczy serege a várost bevette, a kassai generális palotáját, mely ma a premontreiek tárháza : Cserna eredeti felvételei után adjuk.

A Hradzsín azon részét, honnan Martinitzet s társait ledobták, a tanácstermet, melyből kidobták, a szent Vitus templomában levő falfaragványt 1620-ból, mely a csehek menekülését tünteti elő Hradzsínból a fehérhegyi csata után ; Hainburgot s a bécsi kaput Dörre Tivadar eredeti felvételei után adjuk.

Bocskay arcképét a kassai muzeum birtokában levő eredetiről Cserna rajzolta. Khlesl arcképe a Theatrum Europæum 1. 35. l. Keresztély anhalti herczeg arcképe. U. o. 1. 407. Dampierre arcképe

Bubics Zs. birtokában levő egykorú metszetről. Dampierre a halottas ágyon Theatrum Europæum 1. 387. Thurn gróf arcképe Theatr. Europ. 1. 37. Ozmán szultán arcképe Khewenhüller Konterf. Kupferstich 1. 198. I. Jakab angol király. U. o. 158. l. Mannsfeld arcképe Theatrum Europæum 1. 73. Mária Krisztina főhercegnő arcképe Khewenhüller Konterf. 1. 83. Amurat szultán arcképe. U. o. 199. Richelieu bibornok Philippe de Champagne metszvénye után vették. IV. Krisztián dán király arcképe Theatrum Europæum 11. 73. l. III. Sigmond lengyel király Khewenhüller Konterfey 1. 176. l. vettek. A Waldstein-palotát Prágában Dörre Tivadar eredeti felvétele után adjuk.

A czimképet Bethlen udvarához Cserna Károly tervezte egykorú motívumok alapján s ő rajzolta. Déva várát s annak részleteit, a Kolosvárból vett részleteket a kassai pénzügyi palotát s bástyarészeket, Vajda-Hunyadot saját eredeti felvételei után Cserna Károly rajzolta.

AZ ALÁÍRÁSOK KELTE :

Khlesl bibornok 1618 jan. 20. (Tört. eml.) Forgács Zsigmond 1617 jan. 14. (Rák. lt.) Rákóczy György 1617 ápr. 5. (Rák. lt.) Bethlen Gábor 1619 decz. 13. (Rák. lt.) II. Ferdinánd 1619 decz. 17. (Tört. eml.) A hainburgi biztosok, t. i. Meggau Leonhard Helfrid gr., Breiner S., Dallos Miklós, Solms gróf, Esterházy Miklós, 1621 jan. 25. (Tört. Eml.) Péchy Simon 1615 jan. 26. (Tört. Eml.) Buquoy 1620 jan. 4. (Tört. Eml.) Thurzó Szaniszló 1620 máj. 17. (Tört. Eml.) A nikolsburgi biztosok, t. i. Dietrichstein F. bibornok, Pázmány Péter, Breiner, Collalt Rambald gróf, Eszterházy Miklós, 1621 okt. 6. (Tört. eml.) A besztérczébányai kir. biztosok, t. i. Dallos Miklós, Osztrozyth István, Pakay Bernát, Sándor János, 1623 szept. 19. (Tört. eml.) Károlyi Zsuzsanna 1620 aug. 8. (Rák. lt.) Alvinczy Péter 1629 máj. 11. (Rák. lt.) Mikó Fe-

rencz 1634 ápr. 21. (Gyfv. káptalan VIII. 45.) Mansfeld 1626 sept. 16—26. Német-Bród (Gyfv. kápt. v. 19.) A tokaji kir. biztosok, t. i. Pyber János egri püspök, Ostrozyth István, Hoffmann György 1627 máj. 20. (Rák. lvtár.) A tokaji fejedelmi biztosok, t. i. Lónyai Zsigmond, Bornemisza J., Kassai István, Belavari D. 1627 máj. 4. (Rák. lvtár.) Tholdalaghy Mihály 1633 sept. 20. (Gyfv. kápt. VIII. 43.) Bethlen Péter 1635 mart. 30. (Gyfv. kápt. v. 20.) Kornis Zsigmond 1629 aug. 23. (Rák. lev.) Brandenburgi Katalin 1631 nov. 12. (Gyfv. kápt. v. 19.) Bethlen István levele 1629 oct. 18. (Rák. lev.-tár.) Mind az Orsz. Levéltárból. A be-rekesztett nevek az osztályt mutatják, melyből vettek az aláírások. Báró Kuefstein János Lajos aláírása pedig az Egy. Kvtárból való. (Kuefstein gyűjt.)